

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

314.579

VILÁGTÖRTÉNET

1964 -
TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

12. pld
1

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Történettudományi Intézete. Szerkesztőbizottság: Borus
József, Csatáry Dániel, Dolmányos István, Gonda Imre,
Jemnitz János, Kovács Endre, P. Mayer Mária, Salgó László.
Felelős szerkesztő Makka László
Szerkesztőségi titkár H. Haraszi Éva

1964

1.szám

Olvasóinkhoz

A most útjára induló Világtörténeti Tájékoztató olyan igénynek tesz eleget, amely szorosan összefügg történettudományunk mai fejlődési szakaszával.

A felszabadulás utáni, kezdeti korszakban marxista történetírásunkban gyakran kiütközött a provincializmus hibája - az a szemlélet, amely bezárkózik a magyar történet határai közé, és a marxizmus követelményeit azzal véli kielégíteni, hogy az általános törvényszerűséget, vagy azt, amit annak tart, közvetlenül, "sematikus" alkalmazza a magyar történet eseményeire. A hungaro-centrikus provincializmus a polgári történetírás öröksége volt, amelynek egyik legelterjedtebb iránya az eseményeket a magyar történetnek állítólag egyedülálló belső erőiből, a nemzeti szellemből, jellemből és hasonló tényezőkből magyarázta, s ezáltal a magyar történetet, nacionalista módon, elszigetelte a többi ország történetétől.

Azóta a marxista történeti elmélettel való alaposabb megismerkedés a történészek mind szélesebb körét győzte meg arról, hogy a provinciális szemléletet, csakugy, mint az általános törvényszerűség sematikus alkalmazását, nem lehet összeegyeztetni a marxista történetfelfogással. Az általános törvényszerűség csak vezérfonalat nyújt a történelem tanulmányozásához, és a marxista történetírás feladata abban áll, hogy kimutassa, milyen konkrét alakban érvényesül az általános törvényszerűség egy-egy ország történetében.

Az általános törvényszerűségnek ezt a konkrét alakját azonban nem lehet megérteni, ha nem ismerjük azokat a formákat, amelyekben a törvényszerűség a többi országban megvalósult, s különösen, ha nem ismerjük a törvényszerűség megvalósulásának klasszikus - legtisztább - történeti formáját. Ez annyit jelent, hogy Magyarország történetét sem lehet kielégítően megírni, ha nem ismerjük alaposan a külföldi országok történetét. A 17-18. századi magyar rendi felkelések természetét nem lehet megérteni, ha nem ismerjük a más országokban lefolyt rendi mozgalmakat, éppúgy, mint az 1848-as magyar polgári forradalom pozitív vonásait és negatív korlátait sem lehet megfelelően értékelni, ha nem tartjuk szem előtt a polgári forradalom franciaországi, klasszikus formáját.

Ez a megfontolás, amely a nemzeti történetírást a polgári nacionalizmus alapjáról a marxista proletár internacionalizmus alapjára helyezi, indította a Történettudományi Intézetet arra, hogy megjelentesse a Világtörténeti Tájékoztatót. Az új folyóirat feladata az, hogy, harcolva a hungarocentrikus provincializmus ellen, tájékoztat nyújtson a magyar történészeknek és a történelem iránt komolyan érdeklődő olvasóknak a külföldi marxista és nem-marxista történeti irodalomról s ezáltal megvilágítsa a külföldi országok történetét. Reméljük, hogy a folyóirat el fogja érni célját és hozzá fog járulni a magyar történet jobb megértéséhez.

Molnár Erik

A tartalomból:

Pszichológia és történetírás /B. F. Porsnyev és R. Mandrou írásaiból/ - Az elektronikus számológépek alkalmazása a történettudományban - Évszázadunk nagy történetírói: G.D.H.Cole - Akik közelről látták: Eden, Hore-Belisha, De Gaulle és Eisenhower emlékirataiból. Szemle.

PSZICHOLÓGIA ÉS TÖRTÉNETÍRÁS

A Voproszi Filozofii 1962. 5. száma közli B.F. Porsnyev neves szovjet történésznek a biológiai és társadalomtudományok határkérdéseivel foglalkozó, számos problémát felvető, gondolatébresztő tanulmányát, melynek alapját a szerző által a Szovjet Tudományos Akadémián, történészek és biológusok előtt tartott előadás képezi.

A tanulmány bevezető részében a szerző néhány munkát említ, amelyekben francia polgári történészek felvetik a történeti pszichológia kérdéseit. Ezzel kapcsolatban elismeréssel nyilatkozik R. Mandrounak az "Introduction à la France moderne /1500-1640/: Essai de psychologie historique", Paris, 1961. c. művéről. Az alábbiakban részleteket közlünk Porsnyev tanulmányából és Mandrou könyvéből.

Említhetünk a történeti és biológiai tudományok határán fekvő jelenségek kutatására irányuló, s jelentős tudományos értéket képviselő kísérleteket, habár e kísérletek csupán a történelem egy-egy területére korlátozódnak. "Az emberiség fejlődése" c. sorozatban megjelent néhány hasonló jellegű munka; többek között 1961-ben a haladó francia történész, R. Mandrou "Introduction à la France moderne /1500-1640/: Essai de psychologie historique" c. műve. A szerző itt ténylegesen megkísérli, hogy az adott időszakban jellemezze a társadalom valamennyi rétegének, elsősorban a dolgozó rétegeknek magatartását és életük legapróbb elemeit, kezdve táplálkozásukkal és egyéb anyagi igényeikkel, azok kielégítésének jellegével, a társadalmi és szellemi élet területén tanúsított magatartásuk bonyolult sajátosságaival bezárólag. A mű - tudományos minőségét tekintve - meglehetősen egyenlőtlen, azonban az adott téma kapcsán szeretném hangsúlyozni az abban érintett

s a történészek által általában elhanyagolt jelenségek fontosságát. A történeti források alapján Mandrounak sikerült sok olyan pszichológiai vonást felfedeznie, amelyek a XVI-XVII. századi embert a maitól megkülönböztetik. Például meglehetősen meggyőzően bizonyítja, hogy az érzékelés terén a látás abban az időben viszonylag sokkal csekélyebb, a hallás és a tapintás pedig viszonylag sokkal jelentősebb szerepet játszott, mint napjainkban, feltárja az adott kor egyes megnyilvánulásainak, emócióinak specifikus jellegét stb. A mű más fejezeteiben Durkheim¹ szociológiai iskolájának kollektív-pszichológiai kategóriái szerint interpretálja a XVI-XVII. századi francia társadalmat...

...Ezeket, a csupán francia tudományterületről vett példákat kizárólag azért soroltam elő, hogy utána feltegyem a kérdést: Vajon helyes-e az, ha mi elhessegetjük magunktól az érintkezési pontok keresését a történettudomány és a pszichológia, tehát ama tudomány között, amelyiknek bizonyos mértékben /ti. a neurológiában és a fiziológiában/ biológiai alapja van? Helyes-e, ha a külföldi tudományos gondolkodás ilyen irányu utkereséseit csak a pszichologizmus és biologizmus káros kiujulásaként kezeljük? Nem kellene-e a szovjet történettudománynak helyes materialista szemlélettel az eddiginél lényegesen nagyobb mértékben figyelembe vennie a pszichológiai vonatkozásokat? Ugy vélem, ez még nem fenyegetne bennünket idealizmussal. A szovjet történészek és pszichológusok közötti kapcsolatok fejlesztése nyilvánvalóan gazdagítaná egy s mással ezeket is, amazokat is.

Különösen egy vonatkozásra szeretnék itt kitérni. A szovjet társadalom egész története nemcsak egy új társadalmi rendszer, hanem egy új embertípus kialakulásának képét is elénk tárja. Emberek millióinak egy-két emberöltő alatt végbemenő átnevelése hatalmas történelmi és pszichológiai érdeklődésre tarthat számot, mégpedig mind elméletileg, mind gyakorlatilag. A kommunizmus legközelebbi husz év alatti felépítésének az SZKP Programjában és a párt XXII. kongresszusának egész anyagában kifejezésre jutó nagy terve sem más többek között, mint az a feladat, hogy a mi kommunista holnapunk emberei egész lelkivilágának - és nemcsak tudatának és erkölcsének - új szint-

---

¹Durkheim Emile, francia szociológus /1858-1917/, a Sorbonne tanára.

jét minél gyorsabban kialakítsuk. A pszichológiai tudomány szerepe ebben a gigantikus, gyakorlati jellegű társadalmi és történelmi feladatban igen nagy, s együttműködése a történettudományokkal hasznos lehet.

2. Most pedig arra szeretnék kitérni, milyen igényeket támaszt a pszichológiával szemben a modern technika fejlődése.

Megkönnyíti számomra ezt a feladatot az a néhány cikk, amely az elmúlt év folyamán a szakmánkon kívüli sajtóban, többek között a "Voproszi filozsófii" c. folyóiratban megjelent. Ugy vélem, ez a folyóirat hasznos munkát végez akkor, amikor a tudományos közvélemény figyelmét ráirányítja annak halaszthatatlan szükségességére, hogy hazánkban a pszichológia tudományát jelentősen elő kell mozdítani, tekintettel a technika új, gyorsan fejlődő ágainak szükségleteire. Gondolok itt L.B. Ityelszonnak "A modern technika és az ember pszichológiai lehetőségei" c. cikkére /az 1961. évi 4. számban/, továbbá D.A. Osanyin és D.Ju. Panov "Az ember az automatikus vezérlőrendszerekben" c. cikkére /az 1961. évi 5. számban/, végül M.I. Bobnyeva "A technika és az ember" c. cikkére /az 1961. évi 10. számban/. A "Voproszi pszichologii" c. folyóirat ugyancsak bekapcsolódott e kérdések megvilágításába.

A kérdés lényegét röviden az alábbiakban foglathatjuk össze: A modern technika fejlődése, azé a technikaé, amely nélkül elképzelhetetlen a kommunizmus anyagi bázisa, a komplex mechanizálás és automatizálás irányában halad. Az automatizálás bonyolult, precíz, gyorsan működő vezérlőrendszereket feltételez, amelyek berendezések működését szabályozzák és ellenőrzik. Azonban ezekbe a berendezésekbe, amelyek időnként a különböző szerkezetek ezreit kapcsolják egybe, ezekbe a szokatlan sebességi, nyomási, áramfeszültségi, hőmérsékleti stb. paraméterekkel dolgozó rendkívül bonyolult géprendszerekbe azok egyik nélkülözhetetlen láncszemeként az ember is bekapcsolódik. És kiderül, hogy éppen ennek a láncszemnek a műszaki "leírása" a legkevésbé tisztázott a konstruktőrök és mérnökök előtt. Az új műszaki létesítmények tervezői egyre sürgetőbben teszik fel a pszichológusoknak és fiziológusoknak a maguk kérdéseit az emberi tevékenységek határlehetőségének vagy optimális feltételeinek pontos meghatározását illetően. A pszichológusok és a fiziológusok nem mindig tudnak nekik pontos válaszokkal és javaslatokkal szolgálni.

Az automatizálás bizonyos mértékben helyettesíti az embert, sok munkafolyamat elvégzésétől mentesíti. Ezért a modern technikai gondolkodás néhány külföldi képviselőjének az az illuziója támadt, hogy talán fokozatosan lehetséges lesz ennek a minden vonatkozásban "kényelmetlen" láncszemnek, mint a technikai fejlődést olykor korlátozó tényezőnek a termelésből való teljes kiszorítása is. A valóságban azonban a modern technika, a modern automatikus vezérlő rendszerek fejlődési iránya nem abban áll, hogy az ezeket képező alrendszerek egyikét /az embereket/ egy másik alrendszerrel /a mechanizmusokkal/ kiszoríttassa, hanem e két alrendszer legtökéletesebb funkcionális összekapcsolásában, ezek legjobb összefogásában. Ez szabja meg a pszichológia "mérnöki pszichológiának", "ipari pszichológiának" vagy "munkapszichológiának" nevezett külön ága intenzív fejlesztésének szükségességét is.

A pszichológia, pontosabban a pszichofiziológia eme fontos, viszonylag fiatal ágának nyilvánvalóan két alapvető aspektusa van. A munka pszichofiziológiájának nemcsak az a hivatása, hogy tisztázza és a konstruktörökkel közölje az ember idegi és pszichikai lehetőségeinek egyik-másik korlátozó, vagy - ha úgy tetszik - optimális állandóit. Hivatásához tartozik az is, hogy az új technikai színvonalakkal kapcsolatban ezeknek az ideg-pszichikai lehetőségeknek mozgékonyságát, változékonyságát is tanulmányozza. A helyzet az, hogy az iparban, repülésben stb. már eddig is felhalmozott hatalmas tapasztalatok, valamint a kísérletek anyaga is kimutatták már az emberi lehetőségek rideg, szigorúan fiziológiai alapon előre meghatározott határaitól vagy küszöbeiről alkotott uralkodó elképzelések téves voltát. A műszaki gyakorlat és a kísérletek az emberi lélek funkcionális lehetőségei kiszélesítésének máris egyre újabb és újabb tartalékait derítik fel. Az ember legmagasabb idegtevékenységének rugalmassága tág teret nyit az edzés /szoktatás/ számára is. Egyik-másik szenzoros vagy motorikus funkciónak az edzésével /szoktatásával/ a differenciálások szakmai pontosságának jelentős emelkedése érhető el. Az edzés arra is alkalmas, hogy hatalmas mértékben emelje a legmagasabb fokú idegtevékenység egy másik mechanizmusának, nevezetesen a várható, valószínű ingerek és reakciók előre megsejtésének hatékonyságát is. De a fő tartalék mégsem az edzésben rejlik, nem a mennyiségi vonatkozásban, hanem az ember által végrehajtható reakciók minőségi átállításában. Gondolok itt arra, hogy az emberi pszi-

chikum korlátozott, közvetlen lehetőségei bizonyos intellektuális, gondolkozási tényezők segítségével közvetett, helyettesítő funkciókkal pótolhatók. Ide tartoznak: az előzetes leegyszerűsítés, a jelzőrendszer és az információ terjedelmének "egyesajtolása", a várható változások és azok eredményeinek tudatos előrelátása és megtervezése stb. Emlékezzünk Engels szavaira: "A sas szeme lényegesen messzebbre lát, mint az emberé, de az emberi szem a dolgokban lényegesen többet vesz észre, mint a sas szeme." Az általánosító és a képzelő funkciók nagy mértékben emelik a munka folyamatában érvényesíthető emberi pszichofiziológiai lehetőségek együtthatóját. L.B. Ityelszon találó megállapítása szerint "minél nagyobb jelentőségre tesznek szert a technikában az automatikus folyamatok a kézi folyamatokhoz képest, annál nagyobb súllyal esnek latba az embernél az intellektuális folyamatok a kézi folyamatokhoz képest." /Idézett cikk, 70. old./

Általánosan elismert tény, hogy a szovjet pszichológia elmaradt az élet követelményeitől azokban a kutatásokban, amelyek az embernek az automatika és a mechanizmusok vezérlő berendezéseinek mai színvonalán a munka folyamatában tanúsított pszichofizikai funkcióira vonatkoznak. Mivel pedig ez a legközvetlenebb kapcsolatban áll a kommunizmus technikájának megteremtésével, nem lehet kétséges, hogy az említett kutatások hamarosan kiterébélyesednek.

Mellesleg megjegyzem, hogy a pszichológia egyéb ágainak is hatalmas gyakorlati jelentőségre kell szert tenniük. Bár a munka pszichológiája az embert főleg a mechanizmus-rendszerekben tanulmányozza, nem kevésbé fontos az ember pszichofiziológiai funkcióinak tanulmányozása az emberi rendszerekben különösen ott, ahol egyik vagy másik funkció pontosságának magas fokára van szükség. Így például az amerikai hadsereg nagyszámú pszichológiai laboratóriummal van felszerelve, nyilvánvalóan nem minden haszon nélkül.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a figyelem középpontjában egyik esetben sem a pszichofiziológiai állandók állanak /habár ezeknek is nagy a jelentősége/, hanem az a lehetőség, hogy az ember szenzoros és motorikus funkcióinak paraméterei nagy értékhatárok között változtathatók. Mindegyik pszichológiai paraméter mozgatható, fejleszthető és alkalmazkodóképes. Éppen dinamikájuk, hajlékonyságuk, nyújthatóságuk, alkalmazkodóképességük tanulmányozásának van a legfőbb

gyakorlati jelentősége. E változtathatóság döntő tényezője viszont a második jelzőrendszer, azaz világosabban: a beszéd és a gondolkodás.

3. Ugy tűnik, mintha két bevezetést irtam volna. Az egyik a pszichológia és a történettudomány kapcsolatára vonatkozott, a másik a pszichológia és a technika kapcsolatára. Ezek ismeretében most már rátérhetünk tanulmányom fő tézisére.

A tudománynak két módja van arra, hogy az élet, a gyakorlat, a technika által felvetett kérdésekre megfeleljen. Az egyik mód - közelből nézni a feladatot, nem pillantgatva nagyon előre, nem teremtve elméleti "tartalékot". A másik mód az, hogy anélkül, hogy szem elől tévesztenők a közeli, az alkalmazott perspektívát, a tárgyat mégis nagyobb távolságból vizsgáljuk, elméletileg biztosítva ezzel nemcsak a holnapi, hanem a holnaputáni feladatokat is. Nem kétséges, hogy mindig ez utóbbi változat megvalósítására kell törekednünk.

Alaptételelem úgy fogalmazható meg, hogy ez a második, szélesebb változat azt követeli, hogy fő figyelmünket a pszichika fejlődésére, az emberi nem történetelőtti és történeti korban végbement nagy, hosszas pszichofiziológiai változásaiiban megmutatókozó törvényszerűségek felderítésére kell összpontosítanunk. A mai ember munka során megnyilvánuló pszichofiziológiai funkcióinak említett rugalmassága ebben a vonatkozásban úgy fog jelentkezni, mint a funkciók történelmi változékonyságára vonatkozó általános törvény egyedi megvalósulása.

A "genetikus pszichológia" kifejezést napjainkban valahogy száműztük a használatból. Kritikusan viszonyulunk a "történelmi pszichológia", az "etnikai pszichológia", a "szociális pszichológia" és a "paleopszichológia" kifejezésekhez is. De a lényeg nem is az elnevezésekben van. A lényeg abban áll, hogy választanunk kell: egyrészt csak a munka pszichofiziológiájának, az úgynevezett "mérnöki pszichológiának" sürgős kimunkálása /mind az abszolút, állandó paraméterek, mind pedig azok viszonylagos mozgathatóságának kísérleti uton történő tisztázásával, az ember bizonyos pszichofiziológiai lehetőségeinek célszerű tökéletesítése mellett/, másrészt az ember idegrendszeri és lelki funkciói változékonyságára vonatkozó teljes problémakörnek bizonyos idegmorfológiai és idegfiziológiai tényezők ismeretében történő tanulmányozása között. Az

utóbbi nemcsak mikro-, de makroméreteket is igényel. Ugy vélem, hogy nekünk új, nagy eredményekre van szükségünk annak tanulmányozásában, hogyan fejlődött az ember lelkivilága a filogenézisben és a történelem folyamán.

Az elmondottak egyáltalán nem szabad, hogy ki-sebbsék az agy morfológiájának, a mai ember legmagasabb rendű idegtevékenysége, neuropszichológiája tanulmányozásának fontosságát. Valóban kár, hogy nálunk jelenleg nem foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel az emberi fejlődés korábbi lépcsőfokainak viszonylatában. A most felvetett témának éppen ez a két, egymástól elválaszthatatlan oldala van.

Megmagyarázom kissé a mélyreható genetikai kutatások szükségességének gondolatát. Amikor a kommunizmus műszaki bázisának megteremtésével kapcsolatban a munka pszichológiájának feladatairól beszéltem, már kiemelttem azt a szerintem minden szovjet szerző által elfogadható tételt, hogy a munka során tanusított emberi funkcionális lehetőségek növelésének főtartaléka nem annyira az elemi pszichofiziológiai funkciók edzésében /szoktatásában/ rejlik, mint inkább a tudat és képzelőerő nagy mértékben mozgatható domináns tényezőjében, az emberi beszéd és gondolkodás tényezőjében. Ennélfogva a speciális "pszichotechnikai" feladatok megoldásának kulcsa a beszéd és a gondolkodás, vagy fiziológiai nyelven szólva, a második jelzőrendszer fokozott tanulmányozásában rejlik. Éppen ez a második jelzőrendszer az, ami szüntelenül módosul.

Sajnos, utóbbi időben tudósaink még a tüznél is jobban féltek Lévys-Brühl és Marr befolyásától, és ezért fel sem vetették a második jelzőrendszer minőségi módosulásainak kérdését. Márpedig ezek a változások nyilvánvalóan a beszéd keletkezésétől napjainkig terjedő mozgáskála-szerű képet adnak. Minden valószínűség szerint a beszéd és a gondolkodás természetének a minőségi átalakulás törvényszerűsége a lényege, a meghatározója.

Ha pedig ez így van, akkor mi ennek a törvényszerűségnek a tanulmányozása nélkül sohasem fogunk tudni kimerítő feleletet adni a rohamosan előrehaladó technika igényeire, kihívásaira. Így például D.A. Osanyin és D.Ju. Panov arról írnak, hogy a technikai gondolkodás most annak útját-módját keresi, hogyan lehetne magasabb színvonalra emelni az ugynevezett önszervező

és önképző berendezéseket. Ezek a keresgélések megakadnak azon, hogy nem ismerjük az emberi agy legmagasabb funkcióinak természetét. "... Egyelőre még a gépek egyike sem képes - írják a szerzők - még a legosekélyebb mértékben sem utánozni az emberi agy asszociációs folyamatait, - elsősorban valószínűleg azért, mert mind ez ideig mi sem tudjuk, hogyan folynak ezek le; az eredmények ismerete pedig elégtelennek bizonyul a folyamatok természetének, mint általában a gondolkodás természetének tisztázására." /Idézett cikk, 49. old. Kiemelés tőlem - B.P./ Ez a megállapítás igaznak tűnik. De azt gondolom, hogy éppen a kutatók legteljesebb irányvétele az ember pszichofiziológiájának genetikai kérdéseire, a második jelzőrendszer következetes általakulási folyamataira, éppen ez tudná meggyorsítani a mai ember asszociálása, képzelőereje és gondolkodása természetének tudományos tanulmányozását.

Ha helyes a genetikai problémák legteljesebb feldolgozására javasolt irányvétel, akkor ez számos tudományág egyesített erőfeszítéseit követeli meg.

E tanulmány elején példákat idéztünk arra, hogy a történészek felfigyelnek nemcsak az ember gondolatainak, hanem gondolkodásmódjának, nemcsak eszméinek, hanem lelkivilágának dinamikus voltára, változékonyságára is, akár lassuak, akár viharosan gyorsak ezen a téren az eltolódások. A történész látókörében azonban rendszerint - képletesen szólva - nem az egész kép, hanem annak csupán egy részlete, vagy a nagy mozaiknak mindössze csak egy apró köveस्कéje áll. Másként áll a dolog azokkal a tudományokkal, amelyek a filogenézis emberének pszichofiziológiai fejlődését tanulmányozzák: a primatológia és az antropogenezis hosszas evolúciós folyamatokat tárgyalnak, de megtorpannak a történelem küszöbén. Az antropológia és a történelem csak együtt, még hozzá számos más tudomány részvételével tudnák csak kronológiкусan felölelni az egész folyamatot, annak egészében.

Egy bő genetikai tematika kidolgozása kétségtelesenül az erőfeszítések magasabb fokú koordinálását fogja megkívánni az olyan tudományok részéről, mint amilyen a pszichológia, az antropológia, az ember legmagasabb idegtevékenységének fiziológiája, az agy morfológiája és citoarohitektonikája, és még más tudomány részéről is, amelyekről még alább szó lesz. Mint könnyen látható, olyan tudományokról van szó, amelyeknek

tárgya két nagy tudományos terület: a biológia és a humán /társadalom- és történet-/ tudományok érintkezési pontján van. Módszereiket és tudományos alapjukat tekintve ezek - természeteti-biológiai tudományok. De olyan természeti-biológiai tudományok, amelyek az embert tanulmányozzák, az embert, aki szociális lény, s aki oly gigantikus mértékben van alávetve a társadalmi és történelmi törvényszerűségeknek, hogy ezek még morfológiájára és fiziológiai mechanizmusaira is rányomják bélyegüket. Ugy vélem, éppen ezen az érintkezési ponton lehetségesek új, nagy elméleti eredmények, amelyek alkalmasak lesznek arra, hogy egyre tovább termékenyítsék a gyakorlatot, - nemcsak annak mérnöki aspektusát, hanem más, nem kevésbé fontos vonatkozásait is.

4. Sajtónkban nem egyszer történt már említés a különböző, elkülönült tudományágak érintkezési pontjai, határszférái kidolgozásának gyümölcsöző voltáról, perspektíváiról. Ismeretes például, hogy a biokémia, biofizika, a rádióbiológia a biológiai, kémiai és fizikai problémák kereszteződéséből születtek és gyorsan fejlődnek. Sőt mi több, még gazdagítják is a kémia, fizika, biológia már korábban kialakult ágazatait. Ugyanakkor az olyan komplex tudományágak, mint a biokémia, biofizika és mások, egyáltalán nem jelentik a speciális biológiai törvényeknek a kémiai vagy fizikai törvényekre való egyszerű átvitelét, a speciális biológiai törvények tagadását.

A társadalomtudományok a Szovjetunióban a társadalmi és történelmi fejlődés Marx, Engels és Lenin által felfedezett objektív specifikus törvényeinek sokoldalú és konkrét kidolgozásáért vívott harcban fejlődtek. Természetes, hogy határozottan visszautasították a társadalmi jelenségek biologizálására irányuló mindenféle kísérletet /a társadalomnak szervezethez hasonlítását, a fajelméletet, a szociális darwinizmust, a munkaszerelekcio elméletét az antropogenezisben/, valamint azokat a kísérleteket is, amelyek a társadalmi és történelmi törvényszerűségeket biológiai-pszichológiai törvényszerűségekkel akarták helyettesíteni /az ösztönökkel, hajlamokkal, asszociációkkal stb./. Jelenleg a történelmet és a többi társadalomtudományt aligha fenyegeti nálunk komolyan veszély abból kifolyóan, hogy érintkezést keres a biológiai tudományokkal. Mindenestre határozott visszautasításban részesülne minden olyan irányzat, amely a társadalmi és politikai

jelenségeket és törvényszerűségeket közvetlenül biológiaiakra akarná visszavezetni. A határproblémák és az egymással határos tudományágak kidolgozása viszont nagy mértékben perspektivikus és nagy haszonnal járhat...

... Helytelen lenne a történelemben, a társadalom életében megnyilvánuló pszichikai jelenségek tanulmányozását a "történelmi pszichológia", a "pszichológiai szociológia" stb. elnevezésű, tudományellenes burzsoá iskolák birtokában meghagyni. Ha következetesen marxista-leninista, materialista álláspontból indulunk ki és nem engedjük meg a történelmi fejlődés objektív törvényeinek tanulmányozásában a pszichologizmus és biologizmus érvényesülését, akkor igenis tanulmányozni tudjuk és tanulmányoznunk is kell azokat a változásokat, amelyek a különféle történelmi feltételek mellett az embereknek nemcsak ideológiájában, de lelkivilágában is végbemennek. Olyanok ezek, mint valamely mikrofolyamatok, amelyek a filogenézisben és a világtörténelem egész menetében lezajló pszichikai fejlődés gigantikus makrofolyamatának részei.

A szovjet pszichológusoknak, szociológusoknak és történészeknek együttesen kell kibontakoztatniuk a szociális pszichológiával való foglalkozást. E téren kutatások szükségesek mind a jelenre, mind a múltra vonatkozóan; kutatások szükségesek a különböző korok különböző szociális rétegeinek pszichológiájára vonatkozóan. E sorok írója a X. nemzetközi történész - kongresszuson ismertette a XVIII. század nagy gondolkodója, Jean Meslier világnézete népi-pszichológiai eredetének tanulmányozásából leszűrt tapasztalatait. /Ld. "A szovjet delegáció beszámolója a Rómában megtartott X. nemzetközi történész kongresszuson," Moszkva, 1955./ Azóta sincs azonban nálunk kidolgozva az e fajta szociálpszichológiai kutatások módszertana. A szociálpszichológia ilyen részproblémáit sajátos kísérleti anyagként jegyzi csak fel arra a világtörténelmi skálára, amelyik fogalmat ad arról, honnan jön és merre tart a pszichikum fejlődésének összesített folyamata. Mi azt is tudjuk, hogy ez a folyamat a kommunista társadalom tagjai lelkivilágának kialakulásához vezet. Kötelességünk azonban arra törekedni, hogy előre lássuk a lelkiület újabb és újabb konkrét lehetőségeit, és hogy ezeket gyakorlatilag is fejlesszük.

Az alábbiakban utalunk az adott problémakörrel kapcsolatban az utóbbi időben a népi demokratikus országokban megjelent irodalomra:

1. Vigotszkij, L.Sz., A magasabbrendű pszichikai funkciók fejlődése. Az OSZFSZK Pszichológiai Akadémiájának kiadványa. Moszkva, 1960. 500. p.
2. Tyihomirov, O.K., Társadalmi-történeti szemszögből tanulmányozzuk az ember pszichikai tevékenységét.
/Ismertetés Vigotszkij fenti művéről/ Voproszi Filozofii, 1961. 6.sz.
3. Geremek, B., Intellektus és kollektív történetpszichológia. Przegląd historyczny, Warszawa, 1962. 4. sz. 629-643. p.
4. Szozin, I.V., A kollektív pszichológia tanulmányozásának módszeréhez
/Geremek fentebb idézett cikkéről/ Voproszi Isztorii, 1963. 10. sz. 183-185. p.
5. Valentinova, N.G., Konferencia a szociális pszichológia kérdéseiről
/Rövid beszámoló a közelmúltban a Szovjet Tudományos Akadémián megrendezett konferenciáról/ Voproszi Isztorii, 1963. 10.sz. 154-158. p.
6. Hrisztozov, H., A modern pszichológia problémái
/Beszámoló a pszichológia és a fiziológia határproblémái iránt a Szovjetunióban megmutatkozó nagy érdeklődésről/ Novo Vreme, Szófia, 1963. 11.sz. 115-120. p.
7. Kolbanovszkij, B.F., Az ember és a technika. Leningrád, 1963. 265 p.
Az első szovjet mű, amely összefoglalja az un. "mérnöki pszichológia" mai eredményeit. A könyvről a Voproszi Filozofii ír kritikát.

Részlet Robert Mandrou: Introduction à la France moderne /1500-1640/ Essai de psychologie historique /Bevezetés a modern francia történelembé. 1500-1640. Pszichológiatörténeti tanulmány/ c. művéből.

Az ember pszichikuma: érzékek, érzetek, emóciók, szenvedélyek

A pszichikum mértékét megragadni nem könnyebb feladat, mint a fizikai mértéket, és ennek számos oka van. Mint fő ok, az merül fel, hogy itt egy zavaros világba lépünk, és nem is lehet feladatunk, hogy ezt a végsőkéig világossá tegyük; az érzelmi és intellektuális szétválasztása olyan próbálkozás, amely ellen filozófusaink legjobb módszereit követve, inkább harcolni kell. Ronsard, majd Malherbe kortársai számára e megkülönböztetés fel sem merül - és veszélyes is lenne tőlük ezt követelni. A legcsekélyebb is, melyet objektívnak tartanánk - egy virág színe, egy butor formája - érzelmi tónussal rendelkezik. Hangsúlyozva az érzelminek és értelminek eme egybeolvadását egészen Descartesig, sőt még tovább is, az egyetlen megengedett eljárás ezen a téren a közelítés az egyszerűtől az összetett felé, vagyis az érzetektől a szellemi viszonyulásokig, melyeket a nyelv és az olvasmány absztrakciói vezetnek; egy nehezen körülhatárolható szellemi felkészültség lassu vizsgálata ebben a mozgalmas korban, melyben az nagymértékben felujul.

Kiindulhatunk tehát az érzékszervekből és érzetekből, amennyiben meg tudjuk határozni mibenlétüket. Mindkét esetben elsősorban a költőknél, akiknek nagyfokú érzékenysége talán nem is volt erősebb a közönséges halandóknál, ám kifejezésre alkalmasabb volt. Ronsard és Pléiade-beli társai, Marot és d'Aubigné vezetőink lehetnek azon a téren, hogy megragadjuk az első modern század érzékelési színezetét. Bizonyára nem kicsi a kockázat, amit vállalnunk kell, hiszen a többi tanu, főleg az emlékiratírók nem terjengősek a közvetlenül leírt érzetek, az átélés elemi és spontán adatainak dolgában.

A "természet öt érzékszervének" ez a felkutatása egyébként nem nélkülözi a meglepetéseket - legalábbis, ha durván összehasonlítjuk a XX. század érzékszerveivel: a különböző szervek tökéletessége és használata korántsem olyan, mint nálunk. /1/ A sorrend nem ugyanaz, mivel a látás, amely ma uralkodik, itt csupán har-

madik tényezőként szerepel a hallás és tapintás után és jelentőségében jóval lemarad mögöttük. A szem, mely szervez, osztályoz és rendez, nem a legkedveltebb szerv egy olyan időszakban, mely jobban szereti a hallást, mindazzal a nyugtalanító pontatlansággal, amellyel ez a tartós előszeretettel együttjár. /2/ Így természetesen maguk az érzékszervek a mieinkkel azonosak, sőt, - a folytonos erőszakoskodásoknak ezekben a századaiban, amikor a félelem állandó, amikor utazó nem megy úgy keresztül egy rekettyésen vagy erdőn, hogy fel ne mászna egy magas fára a vidék átvizsgálása céljából, és hogy felderítse, nem lát-e portyázó rablóbandát, - nagyon valószínű, hogy még élesebbek, még gyakorlottabbak, mint a mieink. De képzeletük fő mozgatója elsősorban a hallás, másodsorban a tapintás; mindkettő sokkal fontosabb szerepet játszik, mint a látás.

1. A hallás és a tapintás elsődlegessége

Ezzel a modern korban - nem minden paradox jelleg nélkül - a középkori civilizációnak egy lényeges jellemvonása él tovább, hiszen a nyomtatvány állandó fejlődésében kifejezi az olvasás iránti növekvő érdeklődést. A tájékozódás elsősorban auditív: még a kor nagyjai is inkább meghallgatnak, mint elolvasnak valamit. Tanácsosok veszik körül őket, akik beszélnek velük, akik hallás útján táplálják tudásukat, akik felolvasnak előttük. Az ügyintézők gyűlésein a királyok és hercegek tanácskozásai egészen természetesen és gyakran viselik a "hallgatók" címet /3/ és a főnőben, a legegyszerűbb parasztkunyhókban is az elbeszélés táplálja a gondolatot és a képzeletet. Végül még a szívesen olvasó humanisták is fennhangon olvasnak, hallgatják szövegüket.

Ennek az elsődlegességnek mindenekelőtt vallási okai vannak: Az Isten Igéje biztosítja az egyház legfőbb tekintélyét. A hit maga is meghallgatás. A Jézus előtti próféták nem szűnnek meg hangoztatni: "Hallgassatok meg! Nem hallgatnak meg! nem akarnak meghallgatni!" Isten az Igén keresztül cselekszik, melyet meghallgattat az emberekkel... Luther ezt csodálatosan fejezte ki a zsidókhöz írt levél magyarázatában /4/: Ha megkérdesz egy keresztyént, mi teszi méltóvá a keresztyén névre, nem válaszolhat neked mást, mint azt: "Isten igéjének hallhatása, azaz a hit." /Auditum verbi Dei, id est fides./ Majd hozzáfűzi: "Ideo solae aures sunt organa Christiani hominis, quia non ex ullius

membri aperibus, sed de fide justificatur, et Christianus judicatur." Így a kereszténység is egyedül auditív uton hat. Ezáltal a fület nagy becsben tartják. Azt mondhatnánk, hogy ezen elméleti előnyhöz más szerveknél nem tapasztalható, erősen kifinomult begyakorlottság is járul, ha hinni lehet a költőknek, akik mind sokkal inkább auditívak, mint vizuálisak: a patakok csobogása, a madarak éneke állandóan visszatér Marot és Ronsard írásaiban. Marot kis dalai, amelyekben rengeteg szarka, tengelice, kenderike szerepel, sohasem a madarak tollazatát dicsérik, hanem sokkal inkább vídám csivitelésüket, a kenderikék énekét, a szarka csörgését, és az erdő mélyén "a veszélyes vadállatok borzalmas hangjait és üvöltését" /5/ idézik. Du Bellay, amikor meg akarja énekelni a Loire forrását, így ír:

"Hogy boldog szerenáddal köszöntsem
Lényedet és vízi leányaidat
Megistenülve az örök zenétől"

Ronsard felidézi a tengert és vízi lakóit, ám nem díszíti őket vonzó színekkel vagy formákkal: egy hang az, ami tengeri jelenlétüket kifejezi:

"És a nedves palotákon át
Az összehívott nereidák
Búgtak a hullámok morájában"

Ha a királyt vagy pártfogónőjét akarja elbűvölni, akkor sincs más eszköze, újra csak a halláshoz fordul:

"Királyunk,
Isteni fül birtokosa,
Ezt a csodát is felszívja"

És máshol:

"Meg kellene próbálnom
Hogy hallgatja-e Margit
Palotájában dalt"

Az ének, a zene: Ronsard-nál szüntelenül visszatér a hárfa, a koboz, a lant, sőt a fuvolák és a trombiták is. Gyakrabban, mint a zajok és a mennydörgés, a zene indítja meg a szíveket. Ha hihetünk Ronsard-nak, nagy megbecsülésnek örvend és mindenütt nagyra értékelik. Egyik dalgyűjteményének előszavában így ír: "Felség, az, aki hallva egy hangszer lágy hangját, vagy a ter-

mészetes hang üdeségét, ha egyáltalán nem örvendezik, nem érzékenyül el, és tetőtől talpig nem remeg meg, mint akit ez kellemesen elragadott, és ha nem tudja, hogyan kerülhet e kellemes önkívületbe, az annak a jele, hogy a lelke torz, romlott és bűnös; óvakodni kell tőle." /6/ A zene annyira megbecsült dolog, hogy az olyan ember, mint Cardan, két fiatal házi zenészt tart maga mellett, akiknek nincs más feladatuk, minthogy néki játsszanak; a zene mindenki számára harmóniát hoz, zavaros érzéseikben rendet teremt. A megszerkesztett, szabályozott, folyamatában és az érzések váltakozó kifejezésében elrendezett zenedarab kétséggel bizonyos megnyugvást hoz számukra, amelyet nem unnak meg soha. /8/ Ahogyan Sancho Pansa mondja a hercegnőnek, aki nyugtalan, mikor az erdőben zenekar hangját hallja: "Ott, ahol zene van, Asszonyom, nem történhet semmiféle rossz dolog." "Musica me juvat" - mondja Cardan; ez majdhogynem jelmondatává vált ennek a kornak, melyet elbűvöltek a hangzatok, elvarázsolt a zene.

A tapintás közvetlenül a hallás után következik, talán szintén vallási okokból. Létezik ugyanis a vallási tapintás; a szenté, aki csodatévő kézrátétellel betegeket gyógyít. Költőink - a megismerés érdekében - kezükbe veszik a tárgyakat, megforgatják, még mohón meg is izlelik /7/ őket; ezt bizonyítja az a szó is, mely sűrűn visszatér tolluk nyomán:

"Mennyi korállt, lilíomot, rózsaharmatot
Tapintottam akkor ott két mozdulat között" /12/

mondja Ronsard. Amikor egy jóformájú lábat akar leírni, nem fárad azzal, hogy annak formáját akár könnyed hasonlatokkal, akár anatómiai pontosságú megelevenítéssel idézze fel: elégnek tartja, ha rámutat arra, hogy a láb szinte ingerli az embert a megérintésére:

"... és ügyesléptű lába
Rajt husból tömött párna,
Ó, hogy megtapogatnánk!" /13/

Legalább is a XVIII. századig a tapintás maradt tehát az uralkodó érzékelési forma; ellenőrzi, megerősíti mindazt, amit a szem csak észrevesz. Biztossá teszi az észlelést, megalapozottságot nyújt más érzékszervek által rögződött benyomásoknak, melyek nem képviselnek ugyanolyan megalapozott biztonságot. Ez is bizonyítja tehát, hogy a látás alárendelt szerepet játszott ezeknek az embereknek életében, akik elsősorban hallás ut-

ján szerezték benyomásaikat. Kell-e emlékeztetnem Ronsard boldogtalanságára, aki megsüketült?

2. A látás másodlagos szerepe

Kétséggel ennek a kornak is megvoltak a maga festői, ugyanúgy, mint a zenészei, sőt még a rajzolói is, ha itt csak Leonardo da Vinci-t említjük is s ha ezek az egyéniségek, mint Vinci, Dürer, Holbein és még annyian, átlagon felüliek is. Valóban bizonyítottan vehetjük azt, hogy e vizuális zsenik kortársai általában nem szoktak hozzá a formák látásához, megjelenítéséhez és leírásához. Erasmus sohasem rajzol, nem készít apró vázlatokat szövege margójára. Navarrai Margit, vagy Brantome, akik mind a ketten abban az előnyös helyzetben voltak, hogy gyakran találkozhattak e kor nagyjával, soha nem írják le őket; sem a királyokat, sem a osászárokat, sem a pápákat, s egyetlen olyan alakot sem jelenítenek meg, amely szemünk előtt élne. Maga Rabelais is úgy ünt életet szereplőibe, hogy beszélteti őket: János testvér beszél a viharban, miközben a kötéltet csikorog és az árbóc nagy recsegés-ropogás közepette összedől. Ennek ellenére érzékenyek az erősen ellentétes színekre. A költőknél nem sok virág szerepel, de a virágok színei elűtők: a rózsa, a lilium és a szegfű /amely általában vörös/, valamint ritkábban említve az ibolya. - E korban a katonák ünnepi egyenruháját általában élénk színárnyalatokkal díszítették, melyek nagyon feltűnőek voltak s melyek egész szimbólum-rendszert hordoztak. /9/ Ezt a szimbólum-rendszert kevésbé ismerjük. A színeknek és költői felhasználásuknak vizsgálatával a kutatások még nem végeztek. /10/ Ennek a ténynek óvatosságra kell intenie bennünket, amikor egyik-másik költőnk palettáján néhány jelzési módot mutatunk be. Ronsard-nál a már említett virágszínek mellett előfordul az ébenfekete, az élénkpiros, valamint a karmazsinszín is, amely azonban nem vöröset jelöl, hanem egy felsőfokot, tehát éppúgy kapcsolódhat a kékhez, mint pl. a barnához. Du Bellay-nél az Olive c. versfüzérben egy féltucat alapszín jelenik meg: arany, fehér és fekete /variánsokkal, mint a fehérlő, feketélő.../, piros és kísértő /hamvaspiros, koráll, bíbor/. A kék, a violaszín, valamint ezek árnyalatai hiányoznak. Ugyanő a drágakövek egész kincstárát is alkalmazza s ez mintegy a színfelidézést veszi át a költészetben: egy szép lábfejen "öt ékkő" látszik, ezek a körmök; az ajkak korállszíniűek, a fo-

gak "csinosan elhelyezett" gyöngyök, fényesek és kristályhoz hasonlóak; a nyak porfirra emlékeztet; s az érzékeltetés különféle elemei még az élénk smaragdok, gyönyörű rubinok, gyöngyök és zafirok - ime: a repertoár. A szingazdagság d'Aubigné-nál ismét gyarapodik; megjelennek a vörös árnyalatu karmazsinszínek, a "fekete tavak", a mezei virágok, a gólyahir, a galambvirág stb. - ezek képviselik a költői szingazdagság győzelmét a század végén.

Magyarázható-e ez a szingazdagodás a muló és beköszöntő /XVII./század által vitathatatlanul tett erőfeszítéssel, a jobb látás érdekében? Nem kétséges, hogy a látás fejlődik, még ha a legszerényebb módon is: hisz az ablakokat ebben az időben látják el átlátszó üvegekkel, a gyöngébb szem szemüveget kap, a szobákat, belső tereket tökéletesebben világítják; ezek a tényezők mind egyazon irányba hatnak. E javulás mellett, mely elsősorban a leggazdagabbakat érinti, és a kényelmet szolgálja, az optikai eszközök fejlődésére is tekintettel kell lennünk, a lenosékre is, melyek lehetővé teszik az ég, valamint a végtelenül kicsiny dolgok megfigyelését. Galilei látócsöve és az első mikroszkopikus lenosék a tudományos fejlődés eszközei, használatukkal egy "meghosszabbított" és gyakorlottabb látás korszaka kezdődik. Ez a látás fejlődésének kezdete, amely természetesen szorosan összefügg a modern tudományos felfelfedezés korszakával.

A szaglás és az izlés ma elég kis szerepet játszik másik három érzékszervünk mellett. Ezzel ellentétben a XVI. század embere nagyon érzékenyen reagált a szagokra, illatokra, s nem kevésbé az iny számára kellemes dolgokra is. Az "édes", "édességek" szavak állandóan használatosak; nemkülönben a "cukor" és a "méz" is végtelen sok hasonlatban szerepelnek. Ronsard számára a osók nem érintkezés, nem a tapintást idézi, hanem az illatot:

"Mikor fölnyíló ajkaidnak
Virágos ösvényein át
Felém lehel a rózsaillat" /11/

írja egy izben; és máshol így fordul Cassandrához:

"Szépszemű nimfa
Lehel ajkaidról
Gyors illatokat Arábiából.
Csillapítsd izgalmaidat
Csókjaid millióit add"

Szerintük tehát az illat pozitív jelenség, sokkal inkább oka, mint okozata az átalakulásnak, mivel a nedvek és a szelek az állati és növényi természetben ugyanolyan fontos szerepet játszanak, mint az emberi természetben.

Meg kell azonban állapítani, hogy sem a szaglás, sem az izlés - természetszerűleg - nem hozott és nem is hozhatott létre művészi formákat, legalábbis Brillat-Savarin-ig nem. Vajon ebben rejlik-e másodlagos szerepük oka?

Igy gondolatviláguk egy, a mienknél sokkal zavarosabb atmoszférába merül: a leginkább érzelmi jellegű /affektív/ érzékek, a szaglás és az izlés sokkal fejlettebbek a XVI. században, mint nálunk. Ezek, a hallással kibővülve, sokkal többet nyomnak a latban érzelmi, mint értelmi sikon. Semmi csodálatos sincs abban sem, ha még sokáig az érzékek - és a belőlük táplálkozó képzelet minden területe - olyan hirben állanak, hogy csak tévedést, hamis eredményt hozhatnak: Malebranche még hozzáteszi, hogy az érzékszervek - ösztönünk eszközei - testünk épségét szolgálják és "nem azért adattak, hogy megtudjuk az igazságot."

E nehéz idők emberei tehát a természet közelében élnek, jelenségeit közelről fogják fel, figyelmesen hallgatják és érintik, s hevesen reagálnak az őket érő benyomásokra. Ezeknek a begyakorlott érzelmi jellegű érzékeknek nagyon élénk, gyors felfogásu, és saját mozgása által a végletekig vitt érzékenység felel meg, valamint az a bizonytalanság is, amelyet maga után von ennek a - sok megnyilvánulásában ellenségesnek ítélt - külső világnak megközelítő ismerete. Az egyszerű természeti ellentétekből, mint a nappal és az éjjel, a hideg és a meleg, születnek a természetfeletti szimbólumokkal, antropomorfikus, vagy okkult magyarázatokkal terhelt emóciók, melyek csak erősítik az első érzeteket. A lényegében affektív érzékszervi berendezettséghez kapcsolódnak a könnyen végsőkéig fokozható és a képzelet kikutathatatlan területeire elkalandozni kész érzékenység torzulásai.

Jegyzetek

- /1/ A Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle /Rabelais és a hitetlenség problémája a XVI. században/ olvasói ezt bizonyára tudják. Lucien Febvre-nek ezek a felfedezései azonban még nem mentek át a művelt emberek köztudatába.
- /2/ Futólag jegyezzük meg: még a XVIII. században helytelenül fogták fel a látást: Diderot írja a Lettre sur les sourds muets-ben /Levél a süketnémákról/: "Ugy találtam, hogy minden érzékszerv közül a szem a legfelelősebb." - Buffon írja a tapintásról: "... ez a biztos érzékszerv, ez a talpkőve és mértéke az összes többinek." /Histoire naturelle art. "Homme" - A természet története, "Ember" c. rész./
- /3/ Ezt a fogalmat megőriztük egészen a XX. századig, amikor a beszámolók sokkal gyakrabban készülnek írásban, mint szóban: auditeurs au Conseil d'État /az Államtanács hallgatói/.
- /4/ M.Luther: Commentaire sur l'Épître aux Hébreux /Magyarázat a zsidókhoz írt levélhez/, ed.Ficker, p. 105, 106.
- /5/ Marot-ra vonatkozólag ld. többek között: Temple du Cupido, Eloge au roy, Élégie II.; - Du Bel-lay-ra vonatkozólag ld.: Olive, ed. Chamard I.: 29, 45, 114, 121; II: 37, 59. - Ronsard-ra vonatkozólag ld.: Odes, I: 63; II: 69; III: 72, 77; IV: 122.
- /6/ Préface pour Charles IX de: Le Mèlange de Chansons de vieux auteurs que des modernes, Paris, 1572.
- /7/ Rabelais: Ötödik könyvében, a XXI. fejezetben /Quinte Essence/ énekekkel gyógyítja a betegeket. - J.B. Porta könyve: a Magia naturalis /Nápoly, 1588/ egy fejezetet tartalmaz a zeneterápiáról /XX. könyv, VII. fejezet/: "De lyra et multis quibusdam ejus proprietatibus."

/8/ "Édes dicsőséget izlelni,
Mely mézzel tölti meg híredet."

Ronsard: Odes a Du Bellay, I. IX.

/9/ Ronsard: Amours. Ier Livre, ed. Blanchemain. I:106

/10/ Ibid. II: 403

/11/ A zöld a bolondok színe... 1589 augusztusában az
Estoile azt írja, hogy III. Henrik halálakor a
párizsi nép zöld gyászt viselt, hogy kimutassa
örömét.

/12/ Mint ahogy ez már a latin nyelvre vonatkozólag
meg történt egy figyelemreméltó munkában /J. André:
Etude sur les termes de couleur dans la langue
latine, Paris, 1949./

/13/ Ronsard: Odes - Amours, a Cassandre, II: 431.

ELEKTRÓNIKUS SZÁMOLÓGÉPEK ALKALMAZÁSA

A TÖRTENETTUDOMÁNYBAN

Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a matematikai módszerek iránt a történetírásban. Ennek az érdeklődésnek kívánunk eleget tenni V.A. Usztyinov fenti című tanulmányának közreadásával, mely a Voproszi Isztorii 1962. évi 8. számában jelent meg. Jelenlőségét jellemzi, hogy a párizsi Annales 1963. évi 2. számában egész terjedelmében közölte. Alábbi közlésünk néhány, olvasóinkat feltételezhetően kevésbé érdeklő lap elhagyásával - szintén a teljes szöveget adja.

A jelen cikk megvizsgálja annak lehetőségét, miként lehet a különböző társadalomtudományi kutatások során felmerülő, bizonyos jellegű feladatok megoldásához igénybe venni a modern elektronikus számológépeket. E feladatok körére a kutatás során elemzendő kiindulási anyag /a történeti források/ nagy mennyisége és jelentkezési formáinak sokrétősége jellemző.

A történeti források hagyományos kutatási módszerei nem teszik minden esetben lehetővé olyan szükséges és elegendő anyagmennyiség felhasználását, amelynek elemzése révén helytálló törvényszerűségek s e törvényszerűségek alapján objektív következtetések vonhatók le.

Az elektronikus számológépeknek az a képessége, amellyel logikai feladatokat oldanak meg és hatalmas mennyiségű elemzendő anyagot tartanak emlékezetükben, lehetővé teszi eredményes alkalmazásukat a társadalomtudományi kutatások terén is. A történelmi forrásoknak gépi feldolgozás és elemzés során történő feltárása lehetővé teszi a felhasznált anyag korlátozott voltából fakadó szubjektív ítéletek, intuitív feltételezések és következtetések jelentős csökkentését, ill. teljes kiküszöbölését.

A történettudomány fejlődése jelentősen meggyorsítható, minthogy a matematikai gépek nem csupán a színvonal emelését teszik lehetővé, de a történeti kutatásokra fordítandó idő nagymértékű csökkentését is. Az elektronikus számológépek alkalmazása a társadalomtudományi kutatások terén felszabadítja a jól képzett szakembereket a technikai, nem alkotó jellegű munka alól, amely pedig a kutatási folyamatra fordított idő jelentős százalékát igényli.

A számítástechnika és az alkalmazott matematika jelenlegi fejlettségi színvonalát alig ismerő társadalomtudományi szakembereknek legalább nagy vonásokban képet kell alkotniuk a maguk számára az elektronikus számológépek felépítéséről, hogy így fogalmuk lehessen e gépek alkalmazásának hasznosságáról a társadalomtudományi kutatások terén. Egyes egyszerű feladatoknak kézi, ill. gépi erővel való párhuzamos megoldása szolgáltatja azt az egyszerű példát, melynek segítségével bemutatható az elektronikus számológépek blokk-sémáival, a gép működésének alapelve, valamint a modern elektronikus számológépek segítségével végzendő társadalomtudományi kutatások módszere és szervezése.

Vizsgáljuk meg, milyen műveleteket kell végrehajtani három éremmel közli munkával végzett két egyszerű numizmatikai feladat megoldása során, részletesen taglalva e folyamat egyes részleteit, hogy így szemléletessé tegyük ugyan ezen feladatnak elektronikus számológéppel történő megoldását.

A feladat feltételei a következők: három antik érménk van, melyek közül egy az archaikus korszakhoz tartozik, a két másik pedig - amelyek tökéletesen egyformák, - a császári korszakhoz. Megoldandó: 1/ az azonos érmék kiválasztása, 2/ az érméknek a korszakok időrendjét követő /A.N. Zograf periódizációjának alapján/ sorrendbe való rendezése.

Mindenek előtt az elemzéshez megfelelő formában feljegyezzük az érmék jellemző ismérveit. Az egyszerűség kedvéért nem térünk ki minden egyes ismérvre, hanem csupán az adott feladat megoldásához legszükségesebbekre. /Lásd a következő lapon/

Az első feladat megoldási sémája: minden egyes érme ismérveit összehasonlítani valamennyi másik érme megfelelő ismérveivel. Azok az érmék lesznek egyformák, amelyek minden ismérve megegyező.

Bontsuk fel a feladat megoldásának durván felváz-

	Fém	Forma	A képes oldal ábrája	A hátoldal ábrája	Felirat
1. Érme	ezüst	szabálytalan kör, bikonvex	teljes bika alak, erősen elfordított fejjel	nincs	nincs
2. Érme	réz	szabályos kör, mindkét oldal sík	császár képmása balra	isten- figura	Imp.Caes. Nerva Traian
3. Érme	Teljesen ugyan az, mint a 2. érem.				

zolt sémáját, azaz határozzuk meg azoknak az alaplételemeknek a sorrendjét, amelyeket végre kell hajtani az adott feladat megoldása érdekében.

I. blokk

1. Az első érme első ismervét össze kell hasonlítani a második érme első ismervével. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, áttérhetünk a II. blokkra, amennyiben pedig egyeznek, feljegyezzük őket és áttérünk az első és második érme második ismervének az összehasonlítására.

2. Összehasonlítjuk az első és a második érme második ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, áttérünk a II. blokkra, ha pedig megegyeznek, feljegyezzük őket és áttérünk az első és a második érme harmadik ismervének az összehasonlítására.

3. Összehasonlítjuk az első és a második érme harmadik ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, áttérünk a II. blokkra, ha pedig az ismérvek azonosak, feljegyezzük őket és áttérünk az első és a második érme negyedik ismervének az összehasonlítására.

4. Összehasonlítjuk az első és a második érme negyedik ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, áttérünk a II. blokkra, ha pedig azonosak, feljegyezzük őket és áttérünk az első és a második érme ötödik ismervének az összehasonlítására.

5. Összehasonlítjuk az első és a második érme ötödik ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, áttérünk a II. blokkra, ha pedig azonosak, feljegyezzük őket és befejezzük az összehasonlítást.

Az elemzés első szakaszában megállapíthatjuk, hogy az első és a második érme azonos, amennyiben az érmék mind az öt ismérve azonos. A megfigyelési folyamat során ezen érmék ismérveit meghatározott helyeken kell feljegyezni. Amennyiben pedig nem bizonyul azonosnak valamely összehasonlítandó ismerv-pár, akkor az érmék nem azonosak, s azonnal áttérünk a II. blokk szerinti összehasonlításra.

II. blokk

1. Összehasonlítjuk az első és a harmadik érme első ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek,

áttérünk a III. blokkra, ha pedig azonosak, feljegyezzük őket és áttérünk az első és a harmadik érme második sajátosságának a vizsgálatára.

A további műveletek azonosak az I. blokk 2., 3., 4., 5. pontjával.

Az elemzés második szakaszában megállapíthatjuk, hogy az első és a harmadik érme azonos, amennyiben mindkét érme valamennyi öt ismérve azonos. Ha pedig nem egyezik valamelyik összehasonlítandó ismérvpár, abban az esetben az érmék nem azonosak és azonnal áttérünk a III. blokk szerinti összehasonlításra.

III. blokk

1. Összehasonlítjuk a második és a harmadik érme első ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, befejezzük az összehasonlítást, ha pedig azonosak, feljegyezzük őket és áttérünk a második és a harmadik érme második ismervének az összehasonlítására.

A további műveletek azonosak az első és a második blokk 2., 3., 4. műveleteivel.

5. Összehasonlítjuk a második és a harmadik érme ötödik ismervét. Amennyiben az ismérvek nem egyeznek, befejezzük az összehasonlítást, ha pedig azonosnak bizonyulnak, feljegyezzük őket és befejezzük az összehasonlítást.

Az elemzés utolsó, harmadik szakaszában megállapíthatjuk, hogy a második és a harmadik érme azonos, amennyiben mindkét érme valamennyi öt ismérve azonosnak bizonyul. Ha pedig a második és a harmadik érme valamelyik összehasonlítandó ismérvpárja nem egyezik, abban az esetben 1. a második és a harmadik érme nem azonos, 2. az összehasonlítandó három érme között nincs azonos pár.

A feladatnak az idézett alpműveletek egymást követő végrehajtása során történő megoldásakor megállapítjuk, hogy a második és a harmadik érme azonos. Menet közben az eredményt, - ezen érmék ismérvei formájában - meghatározott helyen feljegyezzük.

A feladat megoldása során tehát a következő műveleteket végeztük el:

1. Feljegyeztük az elemzendő érmék bennünket érdeklő ismérveit. Ezt a feljegyzést k i i n d u l á s i i n f o r m á c i ó -nak nevezzük.

2. Összeállítottuk a feladat megoldásának durva sémáját, amelyet a l g o r i t m u s -nak nevezünk.

3. Elemeire bontottuk ezt a sémát és meghatároztuk az alaps műveletek sorrendjét, azaz a feladat megoldásának szigorú rendjét, amelyet blokk-s é m a p r o g r a m -nak nevezünk és ezen blokk-séma szerint megoldottuk a feladatot. A blokk-séma program, valamint maga a program, amelyről a későbbiek során fogunk beszélni, é r t é k e k -ből /ismérv/ áll, amelyek alapján véghezvük a műveleteket, /az első érme első ismérve, a második érme első ismérve stb./ valamint p a r a n - c s o k -ból, amelyek meghatározzák a végrehajtandó műveleteket./!Összehasonlítani! az első ismérveket...; Áttérni! a II. blokkra...; Befejezni! az összehasonlítást...; stb./

4. Meghatározott formában feljegyeztük a kapott eredményt, amit k ö v e t k e z t e t t a d a t n a k, vagy e r e d m é n y n e k nevezünk.

Kövessük végig a második feladat megoldási rendjét. A korszakok egymást követő időrendjében /A.N.Zografa periódizációja szerint/ elhelyezzük az érméket, miközben most már az általunk elfogadott terminológiát fogjuk alkalmazni.

A kiindulási információt ugyanolyan formában jegyezzük fel, mint az első feladat megoldásánál. A feladat megoldásának algoritmusai: minden egyes érme ismérveit összehasonlítani a Zografa-féle periódizáció szerinti meghatározott korszakok etalon- /minta-/ ismérveivel. Azok az érmék, amelyek ismérvei azonosaknak bizonyulnak az archaikus korszak megfelelő ismérveivel, az első helyre kerülnek, mögéjük a klasszikus korszak hasonló módon azonosított érméi, a továbbiakban a hellénisztikus korszak érméi, s végül a császári korszak érméi.

Az etalon-ismérveket /nevezzük ezeket konstansoknak/, amelyek az egyes kronológiai korszakokhoz tartozó érmék összességére jellemzőek, ugyancsak megfelelő formában feljegyezzük /Lásd a következő két lapon/.

A blokk-séma program:

I. blokk:

1. Összehasonlítani az első érme első ismervét az archaikus korszak konstansainak első ismérveivel. Amennyiben az ismérvek nem bizonyulnak azonosaknak, át-

Az archaikus korszak konstansai:

Fém	Forma	A képes oldal ábrája	A hátoldal ábrája	Felirat
arany ezüst elek- tron	szabálytalan kör, bikonvex,	élettelen tár- gyak, állatok és emberek figurái	ninos	ninos, vagy pedig a vá- ros nevének 1-2 kezdő- betűje

A klasszikus korszak konstansai:

Fém	Forma	A képes oldal ábrája	A hátoldal ábrája	Felirat
arany ezüst elek- tron réz	szabályos kör, bikonvex,	istenek vagy hősök kép- másai	élettelen tárgyak, teljes ál- lat vagy emberala- kok vagy fejek	városok, magisztrá- tusok elne- vezése, pecsétvé- sők nevei, felvilágo- sító fel- iratok az ábrákhoz

A hellénisztikus korszak konstansai:

Fém	Forma	A képes oldal ábrája	A hátoldal ábrája	Felirat
arany ezüst réz	konkáv- konvex kör, az érme pere- me kiélezett	istenek, hősök, ural- kodók képmá- sai	élettelen tárgyak, állatok és emberek képmásai és teljes alakjai	igen terje- delmes: vá- rosok és ma- gisztrátusok elnevezései, uralkodók nevei teljes címükkel, különböző szimbólumok

A császári korszak konstansai:

arany ezüst réz	szabályos kör, mindkét oldalon sík	császárok vagy a csá- szári ház tagjainak képmásai, istenek, hős- ök képmá- sai s az önkormányza- ti szervek megtestesi- tése	istenek és hősök alakjai, ha- diesemények, győzelmek, ünnepségek reális és allegorikus ábrázolása, mithológiai jelenetek, szobrászati és építésze- ti emlékek	császárok ne- vei, vala- mennyi ci- mükkel, városok, ma- gisztrátusok és pénzver- dék elneve- zései
-----------------------	--	--	--	---

térünk a II. blokkra, ha pedig az ismérvek egyeznek, feljegyezzük őket és áttérünk az első érme második ismérveinek az archaikus korszak konstansainak második ismérveivel való összehasonlítására.

A továbbiakban úgy járunk el, mint az első feladat blokk-sémaprogramjánál.

A második feladat blokk-sémaprogramjában 12 blokk lesz. Az első blokkban összehasonlítjuk az első érme ismérveit az archaikus korszak konstansainak megfelelő ismérveivel. Amennyiben valamelyik összehasonlítandó ismérv-pár nem bizonyul azonosnak, áttérünk ugyan ezen érmének a klasszikus periódus /II. blokk/ konstansaival való összehasonlítására, majd a hellénisztikus korszak /III. blokk/ konstansaival, s végül a császári korszak /IV. blokk/ konstansaival való összehasonlítására.

Ezt követően összehasonlítjuk a második érme ismérveit valamennyi korszak /V., VI., VII., VIII. blokkok/ konstansainak ismérveivel, s ugyan ilyen módon vetjük egybe a harmadik érme ismérveit /IX., X., XI., XII. blokkok/.

Mivel a feladat feltételei megkövetelik az érméknek a korszakok időrendjében történő elhelyezését, minden egyes blokkban gondoskodni kell egy olyan parancsról, amely utal arra, hova kell feljegyezni a feldolgozási műveletet megjárt érmét. Mivel valamennyi érmét összehasonlítjuk valamennyi korszak konstansaival, az érmék így valahol feltétlenül azonosságra lelnek. Eppen ezért meghatározhatjuk azt, hogy az archaikus korszak konstansaival azonosnak bizonyuló érméket valamilyen meghatározott helyre jegyezzük fel, a klasszikus korszak konstansaival azonosságot mutatókat pedig ezek alá, s így tovább.

A második feladatnak a blokk-sémaprogramban megadott műveletek egymást követő végrehajtása útján történő megoldása során az első érmét elsőként jegyezzük fel, mivel ismérvei alapján megegyezik az archaikus korszak konstansainak ismérveivel. Ezt követően kap helyet a második és a harmadik érme, mivel ezek ismérvei a császári korszak konstansainak az ismérveivel mutatnak azonosságot.

Most oldjuk meg mindkét feladatot a programvezérlésű modern matematikai gép segítségével. Menetközben megvizsgáljuk a gép alkotóelemeit, azt, hogy milyen funkciókat teljesítenek ezek az elemek s hogy mi-

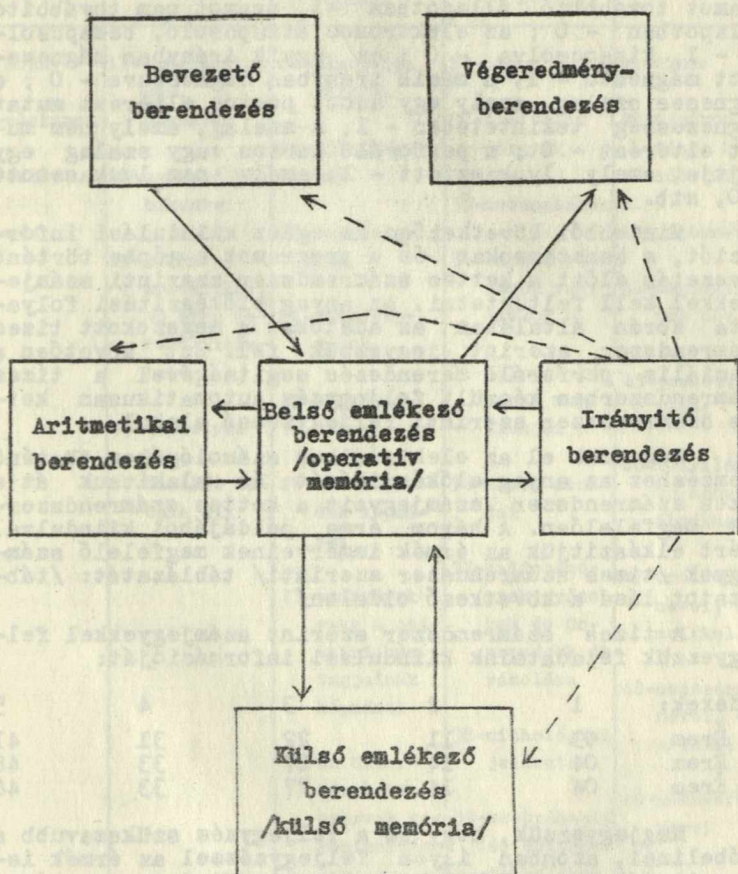
ként szervezhető meg a hasonló feladatok megoldási folyamata.

A modern elektronikus számológép alkotó elemei: a bevezető berendezés, a belső emlékező berendezés /operatív memoria/, a külső emlékező berendezés /külső memoria/, aritmetikai berendezés, irányító berendezés és következtető berendezés. /Lásd 1. sz.ábrát a következő oldalon./

A számológép bevezető berendezése a kiindulási információ és program bevezetésére szolgál. A bevezető berendezés perforált kartonról vagy perforált szalagról veszi fel az információt és elhelyezi azt az emlékező berendezésben. A feladat megoldási folyamata során a belső emlékező berendezés tárolja a kiindulási információt, a programot, valamint a rész-, és végeredményeket, majd számjegyeket szolgáltat az aritmetikus berendezésnek, amely számjegyekkel bizonyos műveleteket kell végrehajtani, program-parancsokkal látja el az irányító berendezést, ezek a parancsok tudatják a géppel, hogy mi a teendő, a következtető berendezéshez pedig eljuttatja a végeredményeket, amikor a feladat megoldást nyert. A külső emlékező berendezés nagy térfogatú információk tárolására szolgál, s abban az esetben veszik igénybe, amikor a belső emlékező berendezés befogadó képessége elégtelen. Az aritmetikai berendezés a számokkal folytatott számtani és logikai műveletek lebonyolítására szolgál. Az aritmetikai berendezésben történik a feladatok megoldásának tényleges művelete. Az irányító berendezés szabályozza a gép által végzett műveletek végrehajtási sorrendjét. Az irányító berendezés felfogja az emlékező berendezésben tárolt parancsokat és a teendőknél megfelelően szignálokkal látja el a gép valamennyi berendezését. A végeredmény-berendezés perforált kartonokon vagy szalagtekercsen, számok vagy betűk formájában közli a végeredményt.

Ahhoz, hogy a kiindulási információ elemzését és feldolgozását az elektronikus gép segítségével végezhessük el, azt a gép nyelvében kell feljegyezni.

Valamennyi számológép alapját a kettes számrendszer képezi. E rendszerben csupán két számjeggyel dolgoznak, ez a 0 és az 1. Éppen ezért e kettes számrendszer bármely variációjának a bemutatására bármely olyan berendezést /eszközt/ felhasználhatunk, amely két, egymást kölcsönösen kizáró, állandó állapottal rendelkezik. Az egyik ilyen állapot a 0 számjegyet kap-

1. ábra. Az elektronikus számológép blokk-sémája.
 /A megszakítás nélküli vonalak az információ-áram
 irányát, a szaggatott vonalak a parancs-szignálok
 irányát jelzik/

ja, míg a másik az 1 számjegyet. Pl. az elektroncső, áramot továbbító állapotban -1, áramot nem továbbító állapotban - 0 ; az elektromos átkapcsoló, bekapcsolva - 1, kikapcsolva - 0 ; az egyik irányban mágnesezett mágnesű - 1, a másik irányban mágnesezve - 0 ; a mágneses szalag, amely egy adott ponton eltérést mutat mágnesesség tekintetében - 1, a szalag, amely nem mutat eltérést - 0 ; a perforált karton vagy szalag egy sejtje, amely lyukasztott - 1, amely nem lyukasztott - 0, stb.

Mindebből következően az egész kiindulási információt, a konstansokat és a programot a gépbe történő bevezetés előtt a kettes számrendszer szerinti számjegyekkel kell feltüntetni. Az anyag előkészítési folyamata során általában az adatokat a megszokott tízes számrendszer szerint jegyezzük fel. Ezt követően a speciális perforáló berendezés segítségével a tízes számrendszerben készült feljegyzés automatikusan kettes számrendszer szerinti feljegyzéssé alakul.

Végezzük el az elektronikus számológépen történő elemzéshez az anyag előkészítését és alakítsuk át a tízes számrendszer számjegyeit a kettes számrendszernek megfelelően. A három érme példájából kiindulva, ezért elkészítjük az érmék ismérveinek megfelelő számjegyek /tízes számrendszer szerinti/ táblázatát: /táblázatot lásd a következő oldalon/

A tízes számrendszer szerint számjegyekkel feljegyezzük feladataink kiindulási információját:

Indexek:	1	2	3	4	5
1. Érem	03	11	22	31	41
2. Érem	04	14	27	33	48
3. Érem	04	14	27	33	48

Megjegyezzük, hogy ez a feljegyzés szűkszavubb a szóbelinél, azonban ilyen feljegyzéssel az érmék ismérveit jól össze lehet hasonlítani. Minden egyes érme a tízes számrendszer szerinti számjegycsoporttal rendelkezik, az egyforma érmék számjegycsoportja egyenlő.

Az elektronikus számológéppel végzendő elemzéshez történő anyagelőkészítés egyik legfontosabb szakasza az érmék ismérveinek megfelelő számjegytáblázat összeállítása, továbbá a kiindulási információ számokban történő lejegyzése. A munkának ezt a szakaszát történészeknek, szakképzett érmeszakértőknek kell végezniük. A példaként idézett feladatban mi, kizárólag

Fém	Forma	A képes oldal ábrája	A hátoldal ábrája	Felirat
1- arany	11-egyenlőtlen kör,	21-élettelen tárgyak	31-nincs	41-nincs
02-elektron	bikonvex	22-állatfigu- rák	32-élettelen tárgyak	42-a város ne- vének kez- dőbetűi
03-ezüst	12-egyenlő kör bikonvex	23-emberala- kok	33-istenalakok	43-városnév
04-réz	13-konkáv- konvex,kör, az érem pe- reme kiéle- zett	24-istenkép- mások	34-emberi kép- mások vagy alakok	44-magisztrá- tus név
	14-szabályos kör, mindkét ol- dala sík	25-hősképmá- sok	35-állatok kép- másai vagy alakjai	45-pecsétvésők nevei
		26-az uralko- dók képmá- sai	36-hősök alak- jai	46-felvilágosi- tó szöveg az ábrákhoz
		27-császárok vagy a csá- szári ház tagjainak képmásai	37-hadiesemé- nyek,győzel- mek és ün- nepségek áb- rázolása	47-uralkodók nevei, ci- meikkel
		28-az önkör- mányzati szervek meg- testesítése	38-mitológiai jelenetek	48-császárok nevei, ci- meikkel
			39-szobrászati és építésze- ti emlékek	49-pénzverdek nevei

az előadás egyszerűsítése érdekében, megelégedtünk csupán öt, az értéket jellemző ismervvel. A reális feladatok megoldásánál viszont néha sokkal több olyan ismerv kiválasztása és számjegyekkel történő megjelölése válhat szükségessé, amelyek alkalmasak arra, hogy több szemszögből jellemezzék az adott értéket. Világos, hogy csupán az érmeszakértő képes pontosan meghatározni azt, hogy az adott esetben mely jegyek alapján kívánja az értéket megkülönböztetni.

Ezzel részletesebben az elkövetkezendők során fogunk foglalkozni, most pedig a kettes számrendszernek megfelelően feljegyezzük a kiindulási információt, a gépbe való bevezetés céljából.

A tízes számrendszerrel a kettes számrendszerre történő átirás nem igényli sem a történész, sem a matematikus közreműködését. Ezt a műveletet a perforáló személy végzi, a fentebb említett perforátor segítségével. A perforátor elektromos meghajtású írógépre emlékeztet, azonban nem betűket vet papírra, mint az írógép, hanem a lenyomott billentyűknek megfelelően kilyukasztja a perforálandó kartonon az adott lyuk-kombinációt. Ezenkívül a perforátor képes arra is, hogy a kettes számrendszernek megfelelően automatikusan átalakítsa a tízes számrendszer számjegyeit. Pl. ha megnyomjuk a tízes számrendszer 3 számjegyének megfelelő billentyűt, a perforátort pedig úgy állítottuk be, hogy az a tízes számrendszer jegyeit a kettes számrendszerre váltsa át, akkor a perforált kartonon a kettes számrendszerben a 3-nak megfelelő lyuk-kombináció fog megjelenni: - 011, azaz egy lyukasztás nélküli sejt - 0, és két átlukasztott sejt - 11.

A tízes számrendszer számjegyeinek a kettes számrendszer szerinti átalakítása az alábbi táblázat szerint történik. /Táblázatot lásd a következő oldalon./

A kiindulási információt a perforált karton segítségével vezetjük be a gépbe. Ilyen módon a kiindulási anyag kész arra, hogy bevezessék az elektronikus gépbe és feljegyződjék az operatív memóriába.

Feltételezzük, hogy a feladatokat egy olyan géppel végezzük, amelynél a belső emlékező berendezés befogadóképessége 2000 sejt, s itt helyezzük el a kiindulási információt és a program-vezérlést. Hogy elképzelhessük az emlékező berendezés működését, anélkül, hogy az elektronikus gép működésének részleteibe bocsátkoznánk, összehasonlítjuk azt a könyvtári kataló-

0	0	11	1011	21	10101	31	11111	41	101001
1	1	12	1100	22	10110	32	100000	42	101010
2	10	13	1101	23	10111	33	100001	43	101011
3	11	14	1110	24	11000	34	100010	44	101100
4	100	15	1111	25	11001	35	100011	45	101101
5	101	16	10000	26	11010	36	100100	46	101110
6	110	17	10001	27	11011	37	100101	47	101111
7	111	18	10010	28	11100	38	100110	48	110000
8	1000	19	10011	29	11101	39	100111	49	110001
9	1001	20	10100	30	11110	40	101000	50	110010
10	1010								stb.

Feladatainknak a kettes számrendszer feljegyzett kiindulási információja a következő:

Indexek:	1	2	3	4	5
1. Érme	11	1011	10110	11111	101001
2. Érme	100	1110	11011	100001	110000
3. Érme	100	1110	11011	100001	110000

gus katalógus-fiókjával, amelyben 2000 karton található. A 0-tól az 1999-ig terjedően számjegyekkel látjuk el a kartonokat, azaz minden egyes kartonnak saját ismertető jegyet adunk. A katalóguskartonokkal teli katalógusdobozt elnevezzük emlékező berendezésnek, az egyes kartonokat sejteknek, a kartonok számát pedig - adressnek.

Feladataink kiindulási programját feljegyezzük a sejtekbe /kartonok/ 0301-től 0315-ig. A 0301. sejtbe bejegyezzük az első érme első ismervét, a 0302-be a második ismervét, a 0303-ba a harmadik ismervét, a 0304-be a negyedik ismervét, a 0305-be az első érme ötödik ismervét. A második érme ismérvei ennek megfelelően a 0306-tól 0310-ig lesznek feljegyezve az emlékező sejtekbe, a harmadik érméé 0311-től 0315-ig. Ezek után pedig úgy operálhatunk az érmék ismérveivel, hogy eltekintünk valódi jelentésüktől s csupán az adressekre hivatkozunk. Pl. a feltételes feljegyzés - vö. 0306-0311 - azt jelenti, hogy össze kell hasonlítani a 0306 sejt tartalmát a 0311 sejt tartalmával. A helyes válasz az lesz, hogy mindkét sejt tartalma azonos, /mivel egyikben is, másikban a kettes számrendszer szerinti 100 szerepel, a "réz" ismérvnek megfelelően./ Ezen kívül figyelembe kell venni még az emlékező berendezés két sajátosságát. Először - minden sejtbe több ízben fordulhatnak és bármely sejt tartalmát felhasználhatjuk összeadáshoz, osztáshoz, összehasonlításhoz stb. A tartalom eközben - a korábbiakhoz hasonlóan - érintetlenül a memória-sejtben tartózkodik, /amint ha a katalógusdobozt is több ízben használjuk, csak valamelyik cédula tartalmát írjuk ki, azonban a katalóguskarton továbbra is a helyén marad/. Másodszor - az emlékező berendezés egy sejtjében csak egy, abban feljegyzett számjegy tartózkodhat. Amennyiben ugyanebbe a sejtbe egy másik számjegy kerül feljegyzésre, a korábban beírt számjegy automatikusan megsemmisül. A könyvtári katalógusdoboz hasonlatával élve elmondhatjuk, hogy egy kartonra sohasem írunk több, különböző könyvektől származó adatot, hanem minden egyes könyv adatai új, tiszta kartonra kerülnek.

A matematikai gép segítségével megoldandó tárgyalta feladatok megoldásának algoritmusa ugyan az marad, mint e feladatok kézi megoldása során. A reális feladatok megoldásához szükséges algoritmus és blokk-séma program összeállítása szakképzett történészt, valamint kezdetben programvezérlő matematikust igényel. A programvezérlő matematikus ismeri a gép lehetőségeit, a géppel történő megoldás módszerét és feltéte-

leit, a történész pedig ismeri a kiindulási információ egészét, képes részletesen jellemezni a kutatás tárgyát s minden egyes konkrét esetben ki tudja választani az elemzés leghatásosabb módszereit. Pl. éremtani jellegű anyag kutatásakor csak az éremtan szakértője adhat teljes értékű jellemzést az éremtani anyagról, ő határozhatja meg a feladat megoldásának legmegfelelőbb módját, s ő határozhatja meg, milyen formában kell az eredményt elnyerni. Kezdetben elengedhetetlen a történész és a matematikus ilyen alkotó jellegű együttműködése, egészen addig, míg a történész meg nem szerzi a történeti források gépi kutatásához szükséges ismereteket és gyakorlatot.

Az információ-feljegyzésnek a gép nyelvén történő kidolgozása, azaz a kiindulási információ összehasonlítása a gépbe történő bevezetés céljából, az algoritmus, valamint a blokk-séma program kidolgozása lényegében a feladat megoldását jelenti. Az anyagnak a kidolgozott algoritmus és a blokk-séma program szerint a gépben történő további feldolgozása csupán a feladat megoldásának technikai részét képezi.

A program összeállításának megkönnyítése érdekében kezdetben képzeljük el a blokk-séma programot ábra formájában, amint ezt a programvezérlő matematikusok teszik. /Lásd a következő oldalon./

1. Összehasonlítani az első és a második érme első ismérveit. Ha igen, - áttérni a 2-re, ha nem, - áttérni a 11-re.

2. A megfelelő helyre feljegyezni az első ismérvet.

3. Összehasonlítani az első és a második érme második ismérveit. Ha igen, - áttérni a 4-re, ha nem, - áttérni a 11-re.

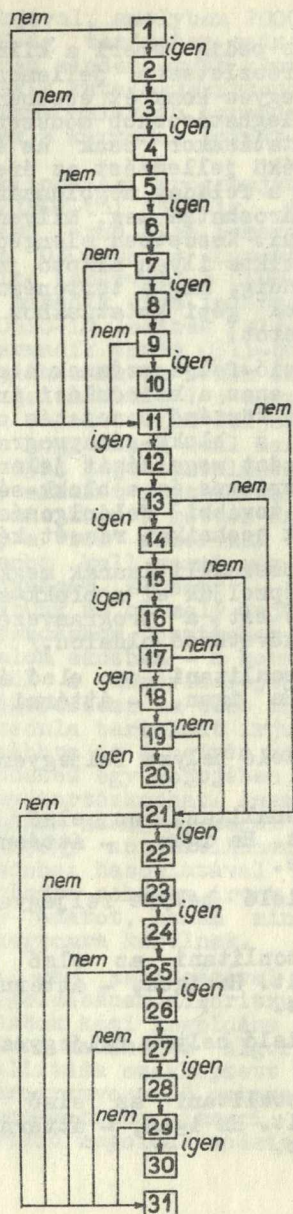
4. A megfelelő helyre feljegyezni a második ismérvet.

5. Összehasonlítani az első és a második érme harmadik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 6-ra, ha nem, - áttérni a 11-re.

6. A megfelelő helyre feljegyezni a harmadik ismérvet.

7. Összehasonlítani az első és a második érme negyedik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 8-ra, ha nem, - áttérni a 11-re.

8. A megfelelő helyre feljegyezni a negyedik ismért.

9. Összehasonlítani az első és a második érme ötödik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 10-re, ha nem, - áttérni a 11-re.

10. A megfelelő helyre feljegyezni az ötödik ismért. Az eredmények megkapása és a gép leállítása.

11. Összehasonlítani az első és a harmadik érme első ismérveit. Ha igen, - áttérni a 12-re, ha nem, - áttérni a 21-re.

12. A megfelelő helyre feljegyezni az első ismért.

13. Összehasonlítani az első és a harmadik érme második ismérveit. Ha igen, - áttérni a 14-re, ha nem, - áttérni a 21-re.

14. A megfelelő helyre feljegyezni a második ismért.

15. Összehasonlítani az első és a harmadik érme harmadik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 16-ra, ha nem, - áttérni a 21-re.

16. A megfelelő helyre feljegyezni a harmadik ismért.

17. Összehasonlítani az első és a harmadik érme negyedik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 18-ra, ha nem, - áttérni a 21-re.

18. A megfelelő helyre feljegyezni a negyedik ismért.

19. Összehasonlítani az első és a harmadik érme ötödik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 20-ra, ha nem, - áttérni a 21-re.

20. A megfelelő helyre feljegyezni az ötödik ismért. Az eredmény elnyerése és a gép leállítása.

21. Összehasonlítani a második és a harmadik érme első ismért. Ha igen, - áttérni a 22-re, ha nem, - áttérni a 31-re.

22. A megfelelő helyre feljegyezni az első ismért.

23. Összehasonlítani a második és a harmadik érme második ismért. Ha igen, - áttérni a 24-re, ha nem, - áttérni a 31-re.

24. A megfelelő helyre feljegyezni a második ismért.

25. Összehasonlítani a második és a harmadik érme harmadik ismervét. Ha igen, - áttérni a 26-ra, ha nem, - áttérni a 31-re.

26. A megfelelő helyre feljegyezni a harmadik ismervet.

27. Összehasonlítani a második és a harmadik érme negyedik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 28-ra, ha nem, - áttérni a 31-re.

28. A megfelelő helyre feljegyezni a negyedik ismervet.

29. Összehasonlítani a második és a harmadik érme ötödik ismérveit. Ha igen, - áttérni a 30-ra, ha nem, - áttérni a 31-re.

30. A megfelelő helyre feljegyezni az ötödik ismervet. Az eredmény elnyerése és a gép leállítása.

31. A gép leállítása.

A feladat géppel történő megoldása olyan program alapján megy végbe, amely tulajdonképpen a kiindulási adatok, valamint a részeredmények alapján, a gép nyelvén írt, meghatározott parancsok nyomán végrehajtandó műveletek egymást követő sorrendjéből áll. A feladatok gépi megoldásának programját a programvezérlő matematikus dolgozza ki. Itt új technikai terminust vezetünk be, a "művelet"-et /operáció/, amely magyarázatot igényel. A logikai algebrában bebizonyítást nyert, hogy bármely, legbonyolultabb művelet is kifejezhető az "és" - logikai szorzás, "vagy" - logikai összeadás, valamint a "Nem" - a tagadás műveletei-típusu logikai alapműveletek segítségével, aminek lényegét az általunk vizsgált érmék példájával illusztráljuk.

Az "és" művelet segítségével meghatározhatjuk, hogy az érme pl. az archaikus korszakhoz tartozik, amennyiben az érme első, második, harmadik, negyedik és ötödik ismérve azonos az archaikus korszak megfelelő ismérveivel.

A "vagy" műveletet abban az esetben alkalmazhatjuk, amikor az érmék tömegéből az egy meghatározott ismervvel rendelkező érméket kell kiemelnünk. Pl. oszlopán azokat kell kiválasztani, amelyek ismérve vagy arany /az első ismerv szerint/, vagy szabályos kör formájú, mindkét oldalán sík /a második ismerv szerint/, vagy a császár képmásának ábrázolása /a harmadik ismerv szerint/, vagy állatfigurák /a negyedik ismerv szerint/, vagy az, hogy nincs felirat /az ötödik ismerv szerint/.

A "nem"-művelet alkalmazásával az arany és ezüst érmék közül kiválaszthatjuk az aranyakat, amennyiben a gyűjteményből $n \neq m$ az ezüstöket emeljük ki.

A program összeállításánál ilyen elemi műveleteket nem alkalmaznak, mivel így a program túl nehézkesé válna. A modern gépeken végzett műveletek ennél bonyolultabb, ezen egyszerű műveletek kombinációból álló komplexumokat ölelnek fel. Az elektronikus számológép aritmetikai és logikai műveletek elvégzésére alkalmas a gép emlékező berendezésében elhelyezett számjegyekkel kapcsolatban. Az aritmetikai műveletekhez a négy számtani művelet tartozik: összeadás, kivonás, szorzás, osztás; a logikai feladatokhoz: a logikai összeadás, a logikai szorzás, két számjegy összehasonlítása, a nagyobb vagy a kisebb számjegy kiválasztása, a számjegy megállapítása, a számjegy jelentőségének a megállapítása stb. Ezenkívül léteznek ún. szolgálati, vagy kisegítő műveletek: bevezetni az információt, kiadni az eredményt, leállítani a gépet. Valamennyi feltételes számjeggyel van ellátva, amelyeket művelet-kódoknak nevezünk.

Az első feladat megoldásához elegendő a programban csupán a kivonás műveletét felhasználni, amelynek feltételes számjelzése mondjuk 10, a vezénylésátadás műveletét - 11, a csoportos nyomtatott eredményközlést, - 12, s a gép leállításának a műveletét, - 13.

A kivonási művelet segítségével összehasonlítjuk az érmék ismérveit és megállapíthatjuk, egyenlőek, avagy különbözőek-e az összehasonlítandó érme-párok. Amennyiben a kivonási műveletnél a különbség 0000, abban az esetben a két ismerv azonos. Ha a különbség nem egyenlő a 0000-val, akkor a két ismerv nem azonos. Az adott különbség valódi értékét figyelmen kívül hagyjuk.

A 10 számú művelet /"kiv"/ géppel történő végrehajtása azt jelenti, hogy az egyik adott sejt tartalmából kivonjuk a másik sejt tartalmát, s a különbség egy harmadik sejtben nyer elhelyezést. A 11 számú művelet /"vá"/ az adott sejt tartalmától függően vezénylést eszközöl az említett 2 sejt egyikével kapcsolatban. A 12 művelet /"cs, nyom"/ működésbe hozza a végeredményt adó berendezést s biztosítja a sejtcsoport tartalmának papírra vetését. A 13. művelet /"leáll"/ leállítja a gépet.

Az első feladat megoldási programja a gép nyelvéen a következőképpen alakul:

1	2	3	4	5
0501	10	0301	0306	0666
0502	11	0666	0518	0503
0503	10	0301	0000	0001
0504	10	0302	0307	0666
0505	11	0666	0518	0506
0506	10	0302	0000	0002
0507	10	0303	0308	0666
0508	11	0666	0518	0509
0509	10	0303	0000	0003
0510	10	0304	0309	0666
0511	11	0666	0518	0512
0512	10	0304	0000	0004
0513	10	0305	0310	0666
0514	11	0666	0518	0515
0515	10	0305	0000	0005
0516	12	0001	0005	
0517	13			
0518	10	0301	0311	0666
0519	11	0666	0534	0520
0520	10	0301	0000	0001

Az első oszlop az operatív emlékező berendezés sejtjeit jelzi, amelyekbe a programot feljegyeztük. A második oszlop azoknak a műveleteknek egymást követő rendjét tartalmazza, amelyeket a gép végez a feladat megoldási folyamata során. A harmadik, negyedik, ötödik oszlopban az emlékező sejtek adresszei foglalnak helyet, mely adresszek tartalmaival kerülnek elvégzésre a műveletek által szükségelt egyes részmegoldások. Így pl. a 0501 emlékező sejtben, ahol a 10 művelet /"kiv"/ van feltüntetve, ez szerepel: a 0301 sejt tartalmából kivonni a 0306 sejt tartalmát, s a különbséget elhelyezni a 0666 sejtben. E feladat végrehajtása során a gép a 0301 sejtben tárolt, s az első érme első ismérvének megfelelő számból kivonja a második érmének a 0306 emlékezősejtben őrzött második ismérvét. Amennyiben az ismérvek azonosak, abban az esetben a különbség 0000, ha pedig az ismérvek eltérőek, a különbség sem lesz egyenlő 0000-val. A 0502 emlékezősejtben, ahol a 11 sz. művelet /"vá"/ van feltüntetve, ez szerepel: a vezénylest átadni a 0518 emlékezősejtnek, amennyiben a különbség nem egyenlő 0000-val, azaz áttérni a II. blokk szerinti összehasonlításra, avagy átadni a vezénylest a 0503 sejtnek, ha a különbség egyenlő 0000-val, azaz az összehasonlítandó ismérvek azonosaknak bizonyultak és a gép az I. blokk szerint fogja folytatni az összehasonlítást. A 0503 emlékezősejtben, ahol a 10 művelet /"kiv"/ van feltüntetve, ez szerepel: a 0301 sejt tartalmából kivonni a 0000 sejt tartalmát, s a különbséget elhelyezni a 0001 sejtben. Mivel a 0000 sejt semmit sem tartalmaz, a 0301 sejt tartalma minden változtatás nélkül fog bekerülni a 0001 sejtbe.

Ilyen módon a 0501, 0502, 0503 emlékezősejtben lesznek feljegyezve azok a műveletek, amelyek biztosítják az első és a második érme első ismérveinek az összehasonlítását, s amennyiben ezek az ismérvek nem egyeznek, a gép áttér a II. blokk szerinti összehasonlításra, azaz az első és a harmadik érme ismérveinek az összehasonlítására.

A 0504, 0505, 0506 emlékező sejtekben analóg ciklus van feljegyezve, amely biztosítja az első és a második érme második ismérveinek az összehasonlítását. Amennyiben ezek az ismérvek azonosak, az első érme második ismérve a 0002 sejtben kerül feljegyzésre.

A 0507, 0508, 0509 sejtekben az a ciklus van feljegyezve, amely biztosítja az első és a második érme harmadik ismérveinek az összehasonlítását. Amennyiben ezek az ismérvek megegyeznek, az első érme harmadik ismérve a 0003 sejtben kerül feljegyzésre.

A 0510, 0511, 0512 emlékező sejtekben az a ciklus szerepel, amely biztosítja az első és a második érme negyedik ismérveinek az összehasonlítását. Amennyiben az ismérvek azonosak, az első érme negyedik ismérve a 0004 sejtben kerül feljegyzésre.

S végül, a 0513, 0514, 0515 emlékezősejtekben az a ciklus van feljegyezve, amely biztosítja az első és a második érme ötödik ismérveinek az összehasonlítását. Amennyiben az ismérvek egyeznek, az első érme ötödik ismérve a 0005 sejtben kerül feljegyzésre.

A 0516 emlékező sejtben, ahol a 12 művelet /"cs. nyom"/ van feltüntetve, az a parancs, hogy az említett sejt-csoport /0001-től 0005-ig bezárólag/ tartalmát továbbítani kell a végeredményt közlő berendezéssel és az eredményt papírra kell rögzíttetni. Erre abban az esetben kerül sor, ha az első és a második érme valamennyi 5 ismérve azonos, azaz a gép automatikusan végrehajtja az I. blokk utasításait és elérve a 0516 sejtet, az első érme ismérvei formájában papírra veti a végeredményt. Mivel a gép az első és a második érme ismérveit összehasonlító I. blokk programja szerint működött, következésképpen ez a két érme bizonyul azonosnak. Ebben az esetben nincs szükség arra, hogy az első érmét egybevessük a harmadikkal s a másodikat is a harmadikkal, mivel a feladat megoldást nyert, - a két azonos érmét megtaláltuk. Éppen ezért a 0517 sejtben a 13 művelet /"leáll"/ szerepel, melynek végrehajtása a gép leállítását jelenti. Abban az esetben viszont, ha valamelyik összehasonlítandó ismérvpár egymástól eltérőnek bizonyul, a gép rögtön áttér a II. blokk szerinti összehasonlításra. Pl. az első és a második érme első ismérvei egymástól eltérőek, következésképpen a 0301 sejt tartalmából a 0306 sejt tartalmának a kivonása után a különbség nem lesz egyenlő 0000-val. Ekkor a 11 műveletet /"vá"/ végrehajtva, /ld. a 0302 emlékező sejtet/ a gép azonnal áttér a 0518 sejtire, azaz a II. blokkra, kihagyva az első blokk valamennyi egyéb műveletét /0503-tól 0517-ig/.

Az ismertetett programból láthatjuk, hogy az három egytipusu blokkból áll és minden egyes blokk öt egytipusu ciklusból. Hasonló esetekben a programvezérlő matematikus mindig megtalálja a módját annak, hogy a három egytipusu blokkot, ill. az öt egytipusu ciklust összevonja és kompakt, gazdaságos programot alakítson ki. Ezenkívül meg kell említeni a programoknak azt az általános sajátosságát, amely szerint a programokban nem konkrét értéknagyságok szerepelnek, amelyek-

kel valamiféle műveleteket végre kell hajtani, hanem csupán adresszek, azaz azoknak a sejteknek a számai, amelyekben az értéknagyságok elhelyezést nyertek. Következésképpen a fent idézett példa mintájára bármely kiindulási anyag alapján el lehet végezni hasonló feladatot, azaz pl. megtalálni az azonos szavakat a kiindulási alapot képező lexikális anyagban, megtalálni az azonos antropológiai típusokat a kiindulási anyagot képező antropológiai anyagban, vagy megtalálni az anyagi kultúra azonos emlékeit a kiindulási alapot képező archeológiai anyagban.

A számjegyek formájában feljegyzett programot szintén be lehet vezetni a gépbe, feljegyeztetni és az operatív emlékező berendezésben őriztetni. Most, amikor a kiindulási információ, valamint az információ feldolgozását meghatározó program már a gép emlékező-berendezésében van, a gép automatikusan, emberi beavatkozás nélkül megoldja a feladatot.

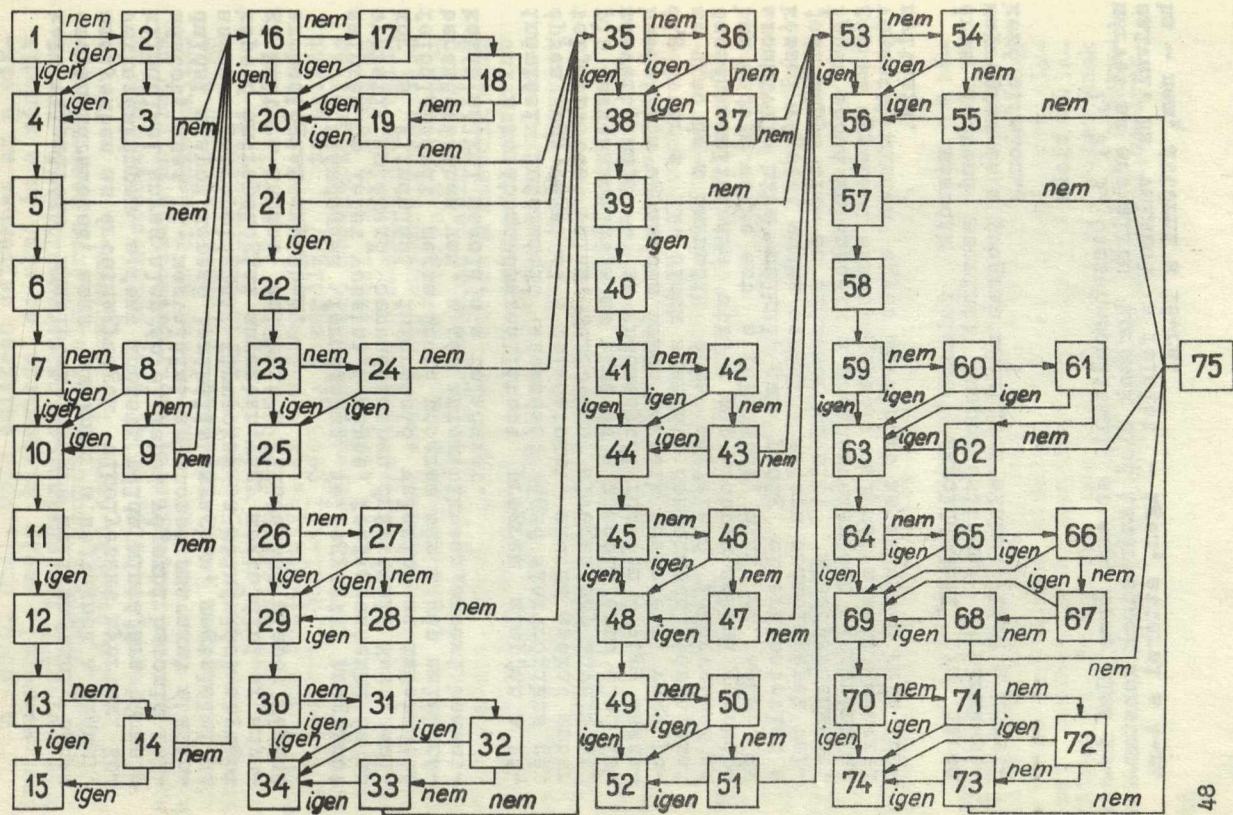
A korábban összeállított program alapján a kiindulási információ elemzését végző elektronikus gép éppen úgy végzi el a feladatokat, mintha azokat ember teljesítette volna. Kezdetben elvégez egy műveletet, pl. összehasonlítja az első és a második érme első ismérveit, majd - az eredménytől függően - vagy összehasonlítja ugyanezen érmék második ismérveit, vagy pedig áttér a II. blokk szerinti összehasonlításra, azaz az első és a harmadik érme megfelelő ismérveinek az összehasonlítására stb. A gép azonban sokkal gyorsabban hajtja végre ezt a feladatot, mint az ember, és azonkívül hiba nélkül, ami pedig elkerülhetetlen a kézzel végzett munka során. A modern számológépek teljesítménye tíz- és százezer művelet másodpercenként. Eppen ebben különbözik a programvezérlésű elektronikus gép az egyszerű számológéptől, melynél a számjegyekkel végzett minden egyes műveletet az embernek kell irányítania.

A második feladat megoldásánál /a három érme időrend szerinti csoportosítása/ a blokk-séma program és a program másképpen alakul./Lásd a következő oldalon./

I. blokk

1, 2, 3. Összehasonlítani az első érme első ismervét az archaikus korszak első ismérveinek konstanssaival. Ha valahol a felelet - igen, áttérni a 4-re, ha - nem, áttérni a 16-ra.

4. Megfelelő helyen feljegyezni az első ismértvet.

5. Összehasonlítani az első érme második ismértvét az archaikus korszak második ismértvének konstansaiival. Ha igen, - áttérni a 6-ra, ha nem, - áttérni a 16-ra.

6. Megfelelő helyen feljegyezni a második ismértvet.

7, 8, 9. Összehasonlítani az első érme harmadik ismértvét az archaikus korszak harmadik ismértvének konstansaiival. Ha igen, - áttérni a 10-re, ha nem, - áttérni a 16-ra.

10. Megfelelő helyre feljegyezni a harmadik ismértvet.

11. Összehasonlítani az első érme negyedik ismértvét az archaikus korszak negyedik ismértvének konstansaiival.

12. Megfelelő helyen feljegyezni a negyedik ismértvet.

13, 14. Összehasonlítani az első érme ötödik ismértvét az archaikus korszak ötödik ismértvének konstansaiival. Ha igen, - áttérni a 15-re, ha nem, - áttérni a 16-ra.

15. Megfelelő helyen feljegyezni az öt ismértvet. Az eredmények elnyerése és áttérés a második érme összehasonlítására.

II. blokk

16, 17, 18, 19. Összehasonlítani az első érme első ismértvét a klasszikus korszak első ismértvének konstansaiival. Ha igen, - áttérni a 20-ra, ha nem, - áttérni a 35-re.

20. Megfelelő helyen feljegyezni az első ismértvet.
stb.

A második feladat megoldásához szükséges kiindulási információ a 0301-től a 0315-ig terjedő emlékező sejtekben kerül feljegyzésre, a konstansok pedig a 0401- 0454 sejtekben.

A második feladat megoldási programja - a gép nyelvére átírva, - a következő:

1	2	3	4	5
0501	10	0301	0401	1777
0502	11	1777	0503	0507
0503	10	0301	0402	1777
0504	11	1777	0505	0507
0505	10	0301	0403	1777
0506	11	1777	0528	0507
0507	10	0301	0000	0001
0508	10	0302	0404	1777
0509	11	1777	0528	0510
0510	10	0302	0000	0002
0511	10	0303	0405	1777
0512	11	1777	0513	0517
0513	10	0303	0406	1777
0514	11	1777	0515	0517
0515	10	0303	0406	1777
0516	11	1777	0528	0517
0517	10	0303	0000	0003
0518	10	0304	0407	1777

stb.

A program szóbeli ismertetése nem szükséges, mivel a feladatnak az adott program alapján történő leírását meglehetősen részletesen ismertettük a blokk-séma vázolásánál.

A reális feladatoknak elektronikus számológéppel történő megoldása elvben semmiben sem különbözik a három érme példájával ismertetett két, meglehetősen egyszerű feladat megoldásától. A modern gépek emlékezőberendezései lehetővé teszik a tíz-, és százezer érmét számláló gyűjtemény vizsgálatát is. A kiindulási információ ilyen tömege esetében meg kell határozni az éremtan előtt álló, legfontosabb feladatokat:

Véleményünk szerint az éremtan terén megoldandó feladatok egész körét a következő alapvető feladatokban foglalhatjuk össze:

1. az éremtani anyag tudományos osztályozása,
2. az adott érme /új lelet/ azonosítása a klasz-szifikátor szerint /valamennyi avagy néhány fennmaradt érme alapján/,
3. a törvényszerűségek kutatása az elemezendő éremtani anyagban,
4. a hipotézisek ellenőrzése.

Az éremtani kutatások során - a régészettel foglalkozó valamennyi tudományághoz hasonlóan - az összehasonlító-tipológiai módszer érvényesül. A módszer tipológiai része az érme tudományos osztályozásából áll, míg az összehasonlító rész célja az, hogy feltárja a kutatandó érmék értelmét és jelentőségét, az ókori népek gazdasági életének különböző kérdései tisztázása érdekében. E munkálat során a régészeti tudományok általában a következő elemzési formákhoz folyamodnak: formai, stílusbeli, tipológiai, paleográfiai. Ezenkívül az éremtani kutatásokban igen eredményesen alkalmazzák a csupán az éremtanban felhasználható elemzési módokat, amelyek alapját a veretek összehasonlítása, az érme súlyának, az új vereteknek, ill. az éremtani lelet összetételének a kutatása képezi.

Annak érdekében, hogy az éremtani anyag matematikai géppel történő kutatása során az elemzés valamennyi, fentebb felsorolt formája alkalmazható legyen, a számjegyekkel történő feljegyzésnek tükröznie kell az érméknek mindazon ismérveit, amelyek alkalmasak arra, hogy sokoldalúan és teljességre törekvően jellemezzék minden egyes példány egyéni sajátosságait. Az éremtani kutatások során az alapvető ismérvek a következők lehetnek: fém, forma, méret, súly, a tengelyek aránya, ország /város/, az érme elnevezése, a kibocsátás dátuma, a képes oldal ábrája, a hátoldal ábrája, az érték és névérték jelzése, a pénzverdek bélyege, monogrammok és szimbólumok, feliratok, a felirat olvasásának iránya, a keretgyűrűk típusa, utólagos vésések, érmerendszerek, a lelőhely, a megmaradottság foka stb. Ezenkívül célszerű utalni az irodalomra és a példány őrzési helyére.

Minden egyes ismerv több alkotó elemből állhat. Pl. a feliratok betűkből állnak, s a fém is többféle lehet /arany, ezüst, elektron, réz,/ s egy fémnek is lehet más és más a finomsága, az összetétele stb. A formai, stílusbeli és a tipológiai elemzés feltételei szükségessé teszik valamennyi olyan részlet megkülön-

bőztetését, amely az egyik példányt a másiktól forma, típus vagy stílus tekintetében megkülönbözteti. Ebből következőleg a számjegytáblázat összeállításakor az érméken fellelhető egytípusú, de az egyes érméken mégis különböző módon ábrázolt ismérveket egymástól eltérő számjegyekkel kell jelölni. Pl. A császár képmását ábrázoló egyazon típust különböző számjegyekkel kell ellátni, ha az egyik érmén a képmás balra, a másik érmén pedig jobbra néz, vagy ha a harmadik sisakban, a negyedik pedig koszorúval ékesítve ábrázolja a császárt. A legcsekélyebb stílus-, és típusbeli ill. elkészítéstechnikai változtatás alapján következő sorrendbe rakhatjuk az érméket, s ez tükrözi a tanulmányozandó ország, terület, ill. város érmekészítésének történetét.

A paleográfiai jellegű kutatás esetében feltétlenül szükséges megkülönböztetni a felirati betűk valamennyi variánsát. Az egyes betűket helyettesítő számjegytáblázat a görög ábécé esetében pl. a következőképpen alakul: /lásd a következő lapon/

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az érmék ismérveinek megfelelő számjegytáblázat összeállításakor nem szükséges az, hogy /mint a példaként idézett görög ábécé esetében, ahol szigorúan emelkedő rendben történt a betűvariánsok számokkal történő ellátása, /a táblázatok szigorú rendszerbe legyenek szedve. Csupán az a fontos, hogy a különböző ismérvek s azok egyes elemei egymástól eltérő számjegyekkel legyenek ellátva s az egész kiindulási információ feljegyzése megfelelően annak a követelménynek, amely szerint: a különböző érmék különböző számjegyekkel, az azonos érmék pedig azonos számjegyekkel kerülnek feljegyzésre.

Az érmék ismérveinek megfelelő számjegytáblázatnak, valamint a kiindulási információnak számjegyekkel történő összeállítását csak éremtani szakértő végezheti. Sem a matematikus, sem bármilyen segédszemély nem alkalmas e munka elvégzésére, mivel a kutatás e területén pl. az ókori érmék kutatásánál elengedhetetlen a latin és az ógörög nyelv, az ókori történelem, az ókori Róma és Görögország érméinek, mitológiájának, művészettörténetének az ismerete. Ezen kívül szükségesnek mutatkozik olyan történész-numizmatikus csoport létrehozása, amelynek feladata lenne: a gépbe bevezetendő kiindulási információ nyelvezetének a kidolgozása /az érmék ismérveinek megfelelő számjegyek meghatározása/, a kiindulási információ elkészítése e nyelvezet alapján, e célból az egész éremtani anyag össze-

VI és V sz. időszámításunk előtt										a IV sz.-tól kezdve			
α	01	02	03	04	05					06	07		
	A	Δ	Α	Λ	A					A	Δ		
β	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18		
	B	B	Κ	Υ	Σ	Υ	Υ			B	B		
γ	19	20	21	22	23					24			
	Υ	Κ	Α	Λ	Υ					Γ			
δ	25	26	27							28			
	Δ	Δ	Δ							Δ			
ε	29	30	31	32	33	34	35			36	37		
	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε			Ε	Ε		
Ϝ	38	39	40	41	42	43							
	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ							
ζ	44	45									46	47	
	≠	I									I	Z	
η, h	48	49	50	51	52	53	54			55			
	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η			Η			
θ	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68
	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ
ι	69	70	71	72	73	74					75		
	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι					Ι		

gyűjtése és tanulmányozása. A kollektíva munkájának eredménye lenne az egybegyűjtött, teljes éremtani anyagról számjegyekkel készített olyan tömör feljegyzés, amely minden szükséges adatot felölelné az elektronikus számológéppel történő további kutatások számára.

Vizsgáljuk meg, milyen jellegű program szükséges az éremtanra váró, fentebb említett jellegű feladatok egyetemleges megoldásához.

1. Az éremanyag tudományos osztályozásának feladata. E feladat feltételei megkövetelik, hogy az érméket időrendbe rakjuk. Ezen időbeli sorrenden belül területi hovatartozás szerint is meg kell különböztetni az érméket, azaz egyesíteni kell az adott országhoz vagy városhoz tartozó érméket. E csoporton belül típusonként kell elkülöníteni az érméket, azaz össze kell állítani az egy típusu képes-, ill. hátoldallal rendelkező sorozatokat, s e műveletet mindaddig folytatjuk, míg eljutunk egészen az egyes vésnökök szerint kialakított csoportokig.

E feladat megoldásának algoritmusa az érméknek területi hovatartozásukat jelző jegyeik /ismérveik/ szerinti, egymást követő sorrendben történő összehasonlítása és csoportosítása, majd végül az érmék csoportosítása az egytípusú sorozatok szerint. Ilyen módon az éremanyag géppel történő tudományos osztályozásának feladata az ismérvek összehasonlítását, ill. ezen ismérvek alapján az érmék csoportosítását biztosító eléggé egyszerű program alapján oldható meg. Ez a program azonos a három érmével kapcsolatban fentebb idézett programokkal. Az érmék csoportosítási elve klaszszifikátorban teljesen aszerint alakul, hogy az éremszakértők melyik megoldást tartják a legmegfelelőbbnek és legcélszerűbbnek.

2. Az érmék /új leletek/ azonosítása /a klaszszifikátor szerint/. E feladat megoldása lényegében egyenlő a meghatározandó érmék feltalálható ismérveinek a klaszszifikátor szerinti ismérvek összehasonlításával. Az új érme hovatartozását a klaszszifikátorban feltüntetett, meghatározott ismérvekkel való teljes vagy megközelítően teljes egybeesés határozza meg.

3. Az elemzendő éremanyagban mutatkozó törvényszerűségek kutatásával kapcsolatos feladatok. E feladat lényege: valamennyi jellemző ismérv alapján meghatározni az egyes érmék, ill. az egész kutatandó anyag hasonló és eltérő vonásait. E feladathoz tartozik még

a különböző érmék összehasonlítása és csoportosítása bizonyos, meghatározott ismérvek szerint.

4. A hipotézisek ellenőrzésének feladata. Az éremanyag elemzése során különböző jellegű hipotézisek keletkezhetnek a kutatandó anyag bizonyos törvényszerűségeinek megléte vagy hiánya alapján. Következésképpen a hipotézisek ellenőrzését célzó feladatok során meg kell győződnünk azokról a tényekről, amelyek az adott törvényszerűség hiányát bizonyítják, avagy be kell bizonyítanunk a valóban fennálló törvényszerűségeket. E feladatok az elemzendő éremanyagban rejlő törvényszerűségek kutatását célzó programok segítségével kerülnek megoldásra. Tehát az éremanyag kutatása során keletkező valamennyi feladat megoldható az érmék megfelelő ismérveinek összehasonlítását, ill. az érméknek a megadott ismérvek szerinti csoportosítását biztosító, egytipusu programok összeállításával segítségével. Ezek a programok egyetlen olyan univerzális programmá egyesíthetők, amely gazdaságosabb és rövidebb az egytipusu programoknál, mivel így kiesnek az általános jellegű műveletek s a bennük lévő egyforma alkotóelemek.

Az éremtani feladatoknak elektronikus számológépekkel történő megoldási folyamatát ember-gép sémaként jellemezhetjük. Az ember kérdéseket tesz fel a gépnek, feladatokat szab - a gép válaszol ezekre a kérdésekre, megoldja a feladatokat. A gép az előre megszabott program szerint elvégzi a kutatás technikai, nem-alkotó jellegű részét. A feldolgozás és az elemzés eredményét számok vagy betűk formájában papírra veti a gép és a kutatóra csak az alkotó jellegű munka vár, - a matematikai anyag feldolgozása a gép által nyert elemzési eredmények felhasználása alapján, és alkalmazása a kronológia, az anyagi kultúra története, a pénzgazdálkodás, a bel- és külkereskedelem kérdéseinek, valamint egyéb történelmi, régészeti és politikai gazdaságtani jellegű kérdéseknek a kidolgozása során.

Pusztán éremtani kutatásokkal, epigráfiai, régészeti és irodalmi források felhasználása nélkül nem nyerhetünk azonban valamennyire is élethű képet pl. egy adott város, terület vagy ország gazdasági életéről a tanulmányozandó korszakban. Az epigráfia a feliratok ábécéjével, továbbá a kőbe, kerámiába és fémbe rögzített feliratok megfejtésével foglalkozik, s elősegíti az éremanyag kronológiai rendezését. A tanulmányozandó korszak régészeti emlékeinek a kutatása jelentős mértékben elősegíti, hogy feltárjuk az adott társadalom

gazdasági életének és a kézművesség fejlődésének különböző csere-tárgyak termelésének a színvonalát.

Valamely ókori terület gazdasági életének rekonstruálására irányuló komoly kísérlet elképzelhetetlen a három különböző történeti tudományághoz /éremtan, felirattan, régészet/ tartozó különféle és gazdag anyag részletes tanulmányozása, elemzése, továbbá az irodalmi forrásokban található tudósítások széles körű felhasználása nélkül. Egyetlen ember számára e probléma teljes értékű megoldása fizikailag nehéz, ugyanakkor az egymástól elszigetelten végzett, s az adott problémát csak egyoldalúan megvilágító éremtani, epigrafiai, és archeológiai kutatások nem vezethetnek a teljes problémakör helyes megvilágításához. Az elektronikus számológépek alkalmazása segítségével megoldható a különböző történettudományi ágak szakembereinek összefogása, hogy kölcsönösen kiegészítsék egymást.

A feliratos anyagnak a gép nyelvéen történő feljegyzéséhez éppen olyan táblázatot kell összeállítani a feliratokon alkalmazott ábécék betűinek megfelelő számjegyekből, mint az érméken alkalmazott görög betűk példáján fentebb bemutatott számjegytáblázat. Ezenkívül a feliratos anyag teljesértékű jellemzése érdekében elengedhetetlen az anyag feljegyzéséhez annak a gépi nyelvezetnek a kidolgozása, amely a feliratot őrző anyagra /fém, kerámia, kő/, annak összetételére /minőség/, a megmunkálására, díszítésére, feldombormúdíszítésére, méretére, a lelet dátumára, lelőhelyére és egyéb adataira vonatkozik, mivel magának az epigrafiai anyagnak az elemzése során mindezek a jegyek szintén hozzásegítenek a kronológiai kérdések megoldásához.

Az epigrafiai anyaggal kapcsolatos problémákat teljesértékűen és objektíven megoldhatjuk a matematikai gépek segítségével, amennyiben a feliratos emléket az éremtani corpusokhoz hasonló gyűjteményekbe csoportosítjuk. A munka elvégzésére ugyancsak tudományos kollektívák szervezése szükséges, mivel teljesen kézenfekvő, hogy az elszórtan tevékenykedő felirat-szakértők erőfeszítései nem hozhatják meg a kívánt eredményt.

Az éremtani anyag elemzésére összeállított program alapján az elektronikus számológép segítségével akár külön feldolgozhatjuk és tanulmányozhatjuk az egész epigrafiai anyagot, akár a pénzekben lévő feliratokkal együttesen, mivel mindkét adatszolgáltatást nyújtó csoport kutatási feladatai hasonlóak, azaz ezen

az alapon az éremtan és az epigrafia szakértői számára minden feltétel adva van az éremtan és az epigrafia előtt álló közös kutatások és közös feladatok megoldásához...

... Minden szakember a saját területén nem egy olyan feladatot ismer, amelyet célszerűbb lenne inkább géppel megoldani, mint kézzel. Csupán érdeklődést kell tanusítani az elektronikus számítástechnika és a matematika bizonyos területei iránt, továbbá gondoskodni kell az elektronikus számológépek munkafolyamataihoz és munkamódszerihez értő, különböző szakterületeken működő specialisták megszervezéséről és kiképzéséről.

A gépek alkalmazási területének kiterjesztése a társadalomtudományokra, az alkalmazás során szerzett gyakorlati tapasztalatok gazdagodása, valamint a számítástechnika és a megfelelő matematikai ágak további fejlődése sokat ígérő feltételeket teremtenek az "ember-gép" kutatási folyamat következő, tökéletesebb sémájának kidolgozásához, amelyben a kutatás egész folyamatát a gép fogja végezni, s az emberre csupán a gép által nyújtott eredmények értékelése vár.

x

Az adott problémakörrel kapcsolatban
az utóbbi időben megjelent irodalom:

1. Purs, J., A kibernetika alkalmazása a történet-tudományban.
Ceskoslovensky Casopis, Praha, 1961.
3. sz. 396-399.p.
2. Pasajeva, N.M., A kibernetika alkalmazása a történet-tudományban.
Voproszi Isztorii, Moszkva, 1962. 2.
sz. 189-190. p.
/Purs J. fentebb idézett cikkével
foglalkozik./
3. Kolman, A., Filozófiai viták a kibernetikáról.
Novo Vreme, Szófia, 1963. 2. sz. 110-
116. p.
/A Csehszlovák Filozófiai Intézet
igazgatójának előadása a Bolgár Tudo-
mányos Akadémián./

4. Alpár László, Tények és vélemények a matematika alkalmazásairól folyó vitában.
Magyar Tudomány, 1963. 9. sz. 620-637. p.
/Kifejti, hogy hazánkban a műszaki tudományok részéről mutatkozik viszonylag a legkevesebb érdeklődés, míg a közgazdasági, biológiai tudományok, amelyek azelőtt csekély mértékben alkalmazták a matematikát, ... növekvő igényekkel jelentkeznek, ami együtt jár a numerikus módszerek és az elektronikus számológépek fokozódó felhasználásával.
A szerző utal a matematika alkalmazásáról hazánkban folyó vita gazdag irodalmára is./

5. - Matematikai módszerek a közgazdaságtudományban és tervezésben.
Vesztnyik Akadémii Nauk SzSzsZR, Moszkva, 1963. 10. sz. 9-10. p.
/Közlemény a Szovjet Tudományos Akadémia Közgazdasági Matematikai Intézetének a felállításáról./

6. Gluskov, V.M., Közgazdaság és kibernetika.
Vesztnyik Akadémii Nauk SzSzsZR, Moszkva, 1963. 10. sz. 11-14. p.
/Az elektronikus számológépek alkalmazásának nagy jövőjéről./

7. Leibkind, J.R., A gazdasági rendszerek modelljei.
Vesztnyik Akadémii Nauk SzSzsZR, Moszkva, 1963. 10. sz. 15-17. p.
/A kibernetika alkalmazásáról a közgazdaságtudományban./

8. Dr. W. Frank: Anwendung der Mathematik in den Gesellschaftswissenschaften. Wien, 1963. 27. p.
/Ismeretetés: "Weg und Ziel", /Wien/ c. folyóirat 1963. 12. számában, P.A. tollából./

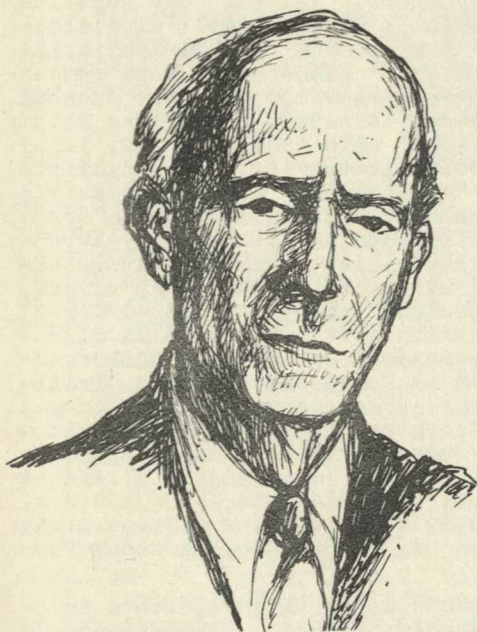
x

Összeállította: P. Mayer Mária/

ÉVSZÁZADUNK NAGY TÖRTÉNETIRÓI

GEORGE DOUGLAS HOWARD COLE

/1889-1959/

Cole a baloldali-szocialista irányzatú angol történetíró utolsó két nemzedékének legtermékenyebb, Európa-szerte legismertebb képviselője, az angol munkásmozgalom történetének általánosan elfogadott szakértője volt, aki nagy gondot fordított a nemzetközi munkásmozgalom egészének megismerésére és ismertetésére.

Személyében G.D.H.Cole rendkívül színes egyéniség volt. Történész, közgazdász, publicista, pamfletíró, egyetemi oktató, de minde-

nekelőtt - műveiben és aktív társadalmi tevékenységében egyaránt - a kapitalista társadalmi rend elszánt ellensége. Mint ő maga írta: "azért tartozunk a Labour Partyhoz, mert ez a munkásoknak, a kizsákmányoltaknak és mindazoknak a pártja volt, akik el voltak szánva, hogy a kapitalista kizsákmányoló rendszert felszámolják... nem vagyunk kommunisták. Szocialisták vagyunk, akik azt hisszük, hogy a munkáosztályon belüli harc gyengíti a harcot a szocializmusért és jelentősen növeli a fasizmus valamelyik válfajának veszélyét."

E hitvallásszerű sorok 1937-ből származnak /a The People's Front c. könyvből/, amikor a Labour Party baloldali elemei mozgalmat indítottak a munkásegység megvalósításáért. A Labour Party vezetősége azonban az egységtörekvést elfojtotta. De Cole tovább küzdött azokért az eszményekért, amelyeket politikai program könyvében oly világosan körvonalazott: a szocializmus megvalósításáért, a béke biztosításáért, a kommunista mozgalommal való akcióegységért, a Labour Party szocialista megújulásáért.

Igaz, szocialista szándékait sok illúzió terhelte. Küzdött a munkásegységért, de azt úgy képzelte el, hogy az a kommunistáktól a jobboldali szociáldemokratákig húzódhat el. Nem mintha a jobboldaliakkal rokonszenvezett volna, hiszen működésüket majd minden esetben elítélte; az egység megvalósításához azonban részvételüket szükségesnek tartotta. E felfogás hatja át írásait is, az "egység" nála már mítosszá, illúzióvá válik, s ennek következtében legjobb szocialista meggyőződése ellenére megalkuszik a "realitással", s elfogadja a kompromisszumokat. A szociáldemokrata jobboldallal szembeni illúziói gátolták abban, hogy levonja felismerései következményeit, a kommunista pártoktól viszont módszerbeli ellenvetései tartották vissza, noha az Októberi Forradalmat pozitív világtörténeti jelentőségű eseménynek tekintette. A forradalmi diktatorikus módszerek alkalmazását sok esetben szükségesnek tartotta, de Nyugaton másfajta szocializmus diadalutját remélte. Cole így a két nagy eszmeáramlat, a kommunizmus és a szociáldemokrácia között lényegében a senki földjén állt. Ugyancsak közbülső helyet foglalt el a reményevesztettség, keserű csalódások, illetőleg a forradalmi optimizmus, a szocialista hit két nagy országútja között. A szocializmus akarása azonban mégis erősebb volt nála, s ez az, ami inkább hozzánk kapcsolja.

Tehetsége igen hamar megnyitotta előtte a tudományos és politikai "karrier" kapuit. Tanulmányai végzetével tagja lett az oxfordi Magdalen Collegének /1912-19/, majd 1925-től ugyancsak Oxfordban gazdaságtant tanított. 1944-ben az oxfordi egyetem társadalmi és politikai elméletek tanszékének lett professzora. Első könyve /The World of Labour/ 1913-ban jelent meg és azonnal átütő sikert aratott. Az 1920-as években nagy segítségére volt a Labour Partynak különböző elméleti kutatócsoportok megszervezésében. E Tanácsadó Bizottságok /Advisory Committees/ munkájából később

csak úgy kivált, mint az 1930-as évek végén általa irányított Fábíánus Társaságtól, mert véleménye szerint ezek nem karolták fel eléggé és igazán a szocialista törekvéseket.

Cole alkotómunkássága többre tét. Irt közgazdasági munkákat, történeti műveket, de otthonosan mozgott a népszerűsítés területén is. A népről írt és a népnek akart írni. E szándékból részint következett, hogy sok eredeti dokumentációra támaszkodó tudományos igényű munkája mellett több olyan művet adott közre, amelyeknek elsődleges célja az olvasó eligazítása volt.

Az utóbbiak közül a marxizmusról írt művei /What Marx Really Meant; The Meaning of Marxism/ megvilágítják, hogy milyen véleményt alakított ki Cole a marxizmusról, míg politikai utmutatói /The Intelligent Man's Guide Through World Chaos, A Guide to Modern Politics, The Intelligent Man's Guide to the Post War World/ aktuális írások, amelyek az adott korszak levegőjét tükrözik, s ezen túl a szerzőnek azt az igényt, hogy ő maga is részt vegyen az emberek gondolkodásának, s így a történelemnek formálásában. Ezt a törekvését bizonyítják kifejezetten politikai írásai /Guild Socialism Restated; The People's Front; Europe, Russia and the Future; Great Britain and the Postwar World/ és számtalan ujságcikke.

Cole hajlott a szintetikus munkák elvégzésére, főként az átfogó munkásmozgalom-történeti áttekintések elkészítésére. Így született meg háromkötetes műve az angol munkásmozgalom 1789-1927 közötti történetéről, amelyet azután 1932-ben, majd 1948-ban átdolgozott és kiegészített. Ugyancsak 1948-ban adta ki a Labour Party történetének 1914-1947 közötti szakaszáról készített könyvét. Nagy segítségére szolgált a kutatóknak - érdeklődőknek az 1789-1875 közötti munkásmozgalom történetéről A.W. Filsonnal közösen készített dokumentumkönyve. Előszeretettel foglalkozott szakszervezeti témákkal /Organised Labour: az Introduction to Trade Unionism; British Trade-unionism Today; Attempts at General Union 1818-1834/. Kedvelt területe volt azonban az életrajzírás is. Megírta Robert Owen és William Cobbett életrajzát, a fábíánusok füzetsorozatában jelent meg Keir Hardieről, John Burnséről és Richard Carlyleről készített portréja. A chartizmusról szóló művét /Chartist Portraits/ Angliában és a kontinensen egyaránt elismeréssel fogadják, s nagyszerű emléket állított az 1880-as évek szocialista uttörőjének, William Morrisnak is.

Életének utolsó éveiben nagyszabású munkába kezdett: az 1950-es években vállalkozott a "szocialista gondolat történetének" feltérképezésére. A hétköztetes könyvsorozat /A History of Socialist Thought/ 1789 és 1939 között hatalmas tényanyagot dolgoz fel, bonyolult vitákat világít meg, mond azokról véleményt. Ítéletei nem mindig helyesek, de sorait mindig áthatja morális tisztasága, a szocializmus ügyének szeretete, amivel egész nemzedékeket indított el a gondolkodás, a humanizmus és szocializmus útján.

Jemnitz János

Részletek G.D.H. Cole műveiből

Robert Owen és az owenizmus

Robert Owen, kifutófiú és gyáros, ujitó és pedagógus, szocialista és a szövetkezeti mozgalom uttörője, szakszervezeti vezető és istentagadó, idealista közösségek alapítója és gyakorlatias üzletember, rejtély volt saját korában és az maradt az utókor számára is. Egyszerű és szűkváltozatú eszméi ellenére több mozgalmat indított útjára, mint bárki más. Nem akadt párja, aki egyidejűleg oly gyakorlati és képzelgő, oly szeretetreméltó és együttműködésben annyira összeharagított, oly mulatságos és mégis befolyásos lett volna. Kevés embert ismerünk, akiről annyit beszélnek, és ugyanakkor műveit oly kevésbé olvassák.

Ennek megvan a maga oka. Owen terjedősen és időnként rosszul is írt. Nyolcvanhét évet élt, és kintartóan írt élete utolsó heteiben is. Késői munkái - ez teszi ki írásainak zömét - nagyjából értéktelenek. Owen mondanivalóit már korábbi könyveiben megírta; későbbi művei csupán jobb írásainak egyre bonyolultabb és unalmasabb ismétlései. Az egyetlen kivétel a megállapítás alól önéletrajza, melynek csak első kötetét fejezte be; ez a könyve élvezetesen friss és vonzó, és bár nyolcvanhat éves korában jelent meg, a legjobb és a legolvasmányosabb összes művei között. Igen helyes e könyvét felvilágosító munkái kiegészi-

téseként olvasni, mert így megismerjük, Owen verziója szerint, azok keletkezésének idején fennállott körülményeket.

E könyvétől eltekintve Owen összes késői munkái általában elhanyagolhatók, - de nem a szakemberek részéről. Valójában bármelyik közepes kötetében fellelhető Owen írásainak színe-java, - kivéve a befejezetlen önéletrajzát. És mindaz, amiről e kötetnek szólnia kell, nyolc év alatt jelent meg; a "New View of Society" bevezető tanulmánya 1813-ban jelent meg, a "Report to the County of Lanark" 1821-ben. E nyolc év alatt alapvetően járult hozzá Robert Owen az emberiség ismereteinek bővítéséhez és történetesen akkor írt műveiből bontakozott ki Angliában két nagy irányzat: a szocializmus és a szövetzkezeti mozgalom. /196-197. p./

x

Lényeges, hogy világosan megértsük, mint vélekedett Owen az emberi jellemről. Nem mondta - mint ahogy egyesek feltételezték - hogy az embernek valójában nincs egyénisége, vagy hogy az egyént azok a körülmények formálják, amelyek között él. Ellenkezőleg, határozottan kiállt az egyéniség, valamint az emberek közötti különbség jelentősége mellett és az egyéniségek közti eltéréseket alapvetőeknek tartotta abban az oktatási rendszerben, amelyet New Lanark-ban alapított. Az volt az elmélete, hogy az egyének reakcióit, az emberek társadalmi és erkölcsi szemléletét - amit Owen a "jellem" szóval jelölt - a környezet, amelyben élnek, valamint a szociális és gazdasági intézmények együttesen határozzák meg. Ezért azt tartotta, hogy a világ minden gonoszsága, embernek emberrel való harca, amit a társadalmi ellentét gyökerének vélt, az országok közötti versengés, amely megakadályozza a világ erőforrásainak közös erőfeszítéssel, az egész emberiség javára történő kiaknázását, okai azoknak a rossz társadalmi intézményeknek és a hamis hagyományokon épült tanoknak, amelyek gyökerestől megszüntethetők volnának ez intézmények reformjával, ideértve az emberek felfogását is. Véleménye szerint az egyéni felelősség tana, amit az egyház hirdetett, nagyban hozzájárult a rossz szociális állapotok állandósításához, mert arra indította az embereket, hogy társadalmi balszerenőségüket elsősorban bűneik következményének, nem pedig a hibás társadalmi beren-

dezkedésnek tulajdonítsák. Ezen alapult az összes létező vallások ellen emelt ismert vádja és egy új észszerű vallás alapítására tett kísérlete, amely tagadja az emberek egyéni felelősségét és felismeri, hogy az emberek jelleme érte, és nem általa formálódik. Erre az alapra épült New Lanark-i oktatási rendszere, és ugyanerre az elvre alapozták az owenisták későbbi oktatási kísérleteiket is, melyeket országszerte folytattak tudományos intézeteikben. /201-202. p./

x

Vitán felül kimutatható, hogy az owenizmus alapvető szemlélete, a környezet jellemformáló befolyását illetően, nem volt eredeti; azt Owen maga Godwin-től vette át, akit viszont d'Holbach és Helvétius tizennyolcadik századbeli racionalisták befolyásoltak. Ez kétségtelenül igaz, de tény, hogy elsőként ő látta teljes határozottsággal a társadalmi adottságok és a gazdasági helyzet közötti összefüggést, különös figyelemmel a napjaiban kialakuló ipari módszerekre; Marxot megelőzve hirdette, hogy az új iparosítás problémái nem versengéssel, hanem együttműködéssel oldhatók meg, és ennek megfelelően a verseny helyett a szövetkezés képezze a társadalmi rendszer alapját. /204. p./

x

Bevezetőmben azt írtam Robert Owen-ről, hogy személye rejtély volt. Leslie Stephen szerint "azok közé az unalmas emberek közé tartozott, akik rendíthetetlenül humanisták voltak."

Lényegében mindössze egy eszméje volt, amelyet fáradhatatlanul hirdetett egész életén át; azt követve, gyakorlati üzletember letére, elvesztette érzékét az iránt, hogy más dolog egy elgondolás és megint más annak megvalósítása. Ugy tűnt neki, az eljövendő boldogabb korszak már a küszöbön áll; biztos volt a sikerben, végtelenül és makacsul reménykedett. A lehetetlent akarta megvalósítani és a balsiker egy pillanattig sem tartotta vissza újabb kísérleteitől. Így történt, hogy korai és kimagasló sikerei ellenére, igen rossz vezetővé vált. Ezenfelül zsarnoki szokásokat vett fel, - ez a hajlama a New Lanark-ban betöltött korlátlan vezető szerepéből eredt, és amelyet

fokozott az a határozott és feltétlen meggyőződése, hogy helyes uton jár.

Mindez nem ad kedvező képet Owenről, és mégis, akik ismerték, egyhangulag azt állították, hogy igen szeretetreméltó ember volt. Nyoma sem volt benne az önzésnek, embertársait őszintén szeretete és kedvence a gyermekeknek. Saját gyermekei forrón szerették és lelkesen követték tanait. Egyéniségének rejtélye leginkább talán azzal magyarázható, hogy egy kissé zavart észjárású volt.

Ha vannak is súlyos hibák Owen vezetői módszerében, és sok bukás fűződik nevéhez, csak kevés ember akadt a tizenkilencedik században, aki maradandóbb sikert ért el. Igen nagy dolog volt annak bizonyítása - mint azt az ipari forradalom legrosszabb napjaiban tette - hogy az alacsony munkabérek, a hosszú munkaidő és a rossz munkakörülmények nem elengedhetetlen előfeltételei Anglia nagyságának. Már abban az időben igen helyesen ismerte fel a felszabadított oktatás jelentőségét, mely a józan polgárság alapját biztosítja, amikor a szegények tanulmányi lehetősége a Lancaster-i rendszerben a diákok egymásközi oktatva-tanulásban érte el legmagasabb fokát. És igen helyesen tette, bár abban az időben hiábavalónak tűnt, hogy a remény és ígéret szavával szólt az ipari forradalom szerencsétlen áldozataihoz, akiket, az önkormányzat és a szabadság lehetőségének megcsillantásával, a szakszervezetek és szövetkezeti társulások megalapítására serkentett. Owen, jóval Carlyle, vagy Ruskin előtt, "gonosz"-nak nevezte azt az új világot, amelyet a "manchesteri iskola" alakított ki, ami már azért is különösen figyelemreméltó, mert ennek az iskolának éppen ő volt egyik legeredményesebb tanítványa. De Owen legnagyobb tette, hogy nem állt meg az ipari forradalom borzalmai elleni lázadásában, hanem kereste az abból kivezető konstruktív megoldás útját. Kudarcot szenvedett szövetkezeti településeinek, valamint nagy szakszervezeti elgondolásainak terve is, de ő rakta le a következő generációk jobb eredményeinek alapját. Kévsz ember gyakorolt hozzá hasonlóan széles körű és hasznos befolyást a tömegekre, és senki sem szolgálta meggyőződését nála őszintébben./213-215. p./

/Persons and Periods o. kötetből, London, 1938./

Ajánlás Stafford Cripps-nek

Kedves Stafford,

nem kértem engedélyét arra, hogy könyvem Önnök ajánljam; abból, hogy ezt mégis megtettem, még nem következik, hogy eljárásommal egyetért. Sok olyasmit tartalmaz, ami szerintem nem egyezik meg az Ön nézeteivel, mint ahogy sok kijelentését és tettét viszont én nem tudom elfogadni. Nem azért ajánlottam könyvemet Önnök, mert egy véleményen vagyunk - bár természetesen sok dologban ez így van - hanem azért, mert ebben a mai, ideglázás világban mind a ketten azon az alapvetően azonos oldalon állunk, ahol tisztességgel állhatunk.

Ön és én, a magunk módján - Ön inkább vezetőszerepben - eddig egy politikai pártban voltunk tagtársak. A munkáspárt tagjai voltunk, mert ez a dolgozók pártja, a kizsákmányoltak pártja; azoknak a pártja, akik elhatározták a kizsákmányolás rendszerének megdöntését és a szocializmus osztálynélküli társadalmának felépítését. Tagjai voltunk a munkáspártnak, de nem tudom, hogy mire e sorok elhagyják a nyomdát, tagtársak leszünk-e még? Mert Önt, azért a bűnéért, hogy a munkásosztály egységét megvalósítsa, az a veszély fenyegeti, hogy kizárják a pártból, amelynek szolgálatában annyit dolgozott; és lehet, hogy nem sokára ugyanez vár rám is, hogy harminc évi munkám után kivetnek a pártból azért, mert nem voltam hajlandó néhány szocialista társamat kiközösítettként kezelni.

Jelen könyvem bevezető fejezeteiben kifejtetem, miért tekintem öngyilkosságnak azt az eretnek-üldözést, amit a munkáspárt végrehajtó bizottsága szemmel láthatóan szorgalmaz. Mert ha ez megindult, hol lehet ennek gátat szabni? Ön és én, akárcsak a munkáspárt sokezernyi más tagja, nem vagyunk kommunisták. Szocialisták vagyunk, és tudjuk jól, hogy a frakciók harcai feltétlenül gyengítik a munkásmozgalmat és ezzel a munkások harcát a szocializmus megvalósításáért; e harcok egyben felidéznek a fasiszmus veszélyét és lehetőséget adnak a reakciónak, hogy miután elbástyázta állásait, hatalmi helyzetét hosszú időre biztosítaná Angliában.

Mi szocialisták, tudatában vagyunk annak, hogy mi történik most Angliában; a következő néhány év alapjaiban fogja megváltoztatni nemcsak az angol nép,

de az egész világ életét. Abban a harcban, amely jelenleg Európában a fasizmus és demokrácia között dúl, Anglia kulcshelyzetben van; mert támogatása nélkül az európai demokráciák nem képesek a fasiszták előretörését megállítani. Mind a ketten elsősorban azt kívánjuk elősegíteni, hogy Nagy-Britannia sorakozzék azok mellé, akik a közös biztonságért, a fasizmus elleni demokratikus védekezésért és a háború ellen küzdenek. Ez a kívánságunk nem azt jelenti, hogy eltérünk a szocializmustól, hanem ellenkezőleg, a szocialista társadalom megvalósításához feltétlenül szükséges következő lépésnek tartjuk. De meggyőződésünk, hogy csak a baloldali politika döntő sikere tenné lehetővé, hogy Nagy-Britannia egyhangulag a béke és demokrácia oldalán álljon; a baloldal sikerének előfeltétele az egységes munkásosztály, mely világosan kijelölné a haladó erők útját.

Eddig, úgy gondolom, egy véleményen vagyunk. A következőkben inkább a magam nevében szólok. A "Transport House"¹ két szárnyának magatartását vizsgálva azt látom, hogy a munkáspárt végrehajtó bizottságának és a szakszervezeti kongresszus főtanácsának munkáját olyan azonos irányzat jellemzi, amely kétséget ébreszt bennem, hogy hivatalos vezetőink tekinthetők-e annyira szocialistáknak, mint akár Ramsay Macdonald, vagy J.H. Thomas. A szakszervezet a maga területén, a harcos munkásszellem vezetése és irányítása helyett azt inkább tompítani igyekszik; bár a politika vonalán egyes iparágak társadalmasításának szószólói és mérsékelt szociális reformokat célzó hasznos tervezeteket készítenek, az a meggyőződésem, hogy mindaz, amit elérni kívánnak és amiben hisznek nem sokat lendít a szocializmus ügyén, és távolról sem azonos annak célkitűzésével, az osztályok nélküli társadalom megteremtésével.

Mi rejlik e magatartás mögött? Azt hiszem, abban megegyezik a véleményünk, hogy csak úgy jutunk el a szocializmusig, ha minden erőnkkel küzdünk annak megvalósításáért. Rájöttem, hogy a "Transport House" azért vonakodik a tetters harcól, mert a reakció visszaesésétől tart. Vezetőink látták, mint vesztették el német és olasz harcostársaik mandátumait és jutottak börtönbe, vagy száműzetésbe, megfosztva minden tekintélyüktől és befolyásuktól. Ahelyett, hogy felismerték volna, hogy ez a sors csak azért sújtotta

---

¹Az angol munkáspárt központi hivatala.

Németország és Olaszország szocialista és szakszervezeti mozgalmát, mert a munkásosztály, melynek vezetői félelemben éltek, nem volt egységes, aggályaikra hallgatva, a társadalmi formák mögött megbújva próbáltak a vihar ellen védekezni. Ez odáig fajult, hogy, tul a kommunisták üldözésén, azokat, akik nem osztoztak e félelmükben, veszélyesebb ellenfelüknek tekintették, mint a tőkéseket, akikkel valójában együtt küzdöttek a bolsevizmus fenyegető veszélye ellen.

Nos, ha ezek az állapotok nem orvosolhatók, a munkáspártban nincs mit keresnünk. Én viszont biztos vagyok abban, hogy van lehetőség a megoldásra, mert nézetem szerint a munkáspárton belül a szocialisták nagy többségéhez közelebb állnak az Ön elvei, mint a "Transport House" nézetei. Azt kívánom, mind a ketten maradjunk bent a munkáspártban, hogy ezt a vitát le-tárgyalhassuk.

De bármennyire is ragaszkodunk mi, baloldaliak a párttagsághoz, nem áldozhatjuk fel alapvető meggyő-ződésünket csak azért, hogy ki ne zárassunk. Felis-mertük a munkásosztály egységének szükségességét; szó-ban és tettel kell érte harcolnunk, ha hűségeselek aka-runk maradni meggyőződésünkhöz. Ha ezért kizárás jár, ki kell lépünk. Az én esetemben a kizárás senkit sem fog érinteni, - még engemet sem, mert munkámat a párton kívül is éppen úgy el tudom látni. De az Ön ki-zárása más megítélés alá esik, mert Ön azokhoz a ve-zetőkhez tartozik, akiknek elvesztését a párt megsíny-lené. Az Ön kijelentései - boosánat, hogy emlitem - gyakran meggondolatlanoknak és nevetségeseknek tün-tek nekem. Ez, véleményem szerint abból következett, hogy Ön becsületesen végiggondolta a dolgokat, és nem az idejétmult, megdőlt bölcsesség elosé-pelt szavait is-mételte. Mindenesetre szeretném könyvem-et mielőbb a lábaihoz helyezni; és tudom, ha nem ért velem egyet, az nem azért következik be, mintha félne a tényeket a maguk valójában látni és elfogadni, hanem az becsületes meggondolásának eredménye lesz. /5-8. p./

/The People's Front o. kötetből, London, 1937./

Szocializmus és fasizmus

A szocialista mozgalomnak ezekben a nyugtalan időkben kialakult helyzetéről nem könnyű mérleget készíteni. Egyik oldalon áll a német- és osztrák munkásmozgalmak teljes megbénítása és azok hanyatlása Délkelet-Európa legtöbb részén, - a spanyol mozgalom teljes összeomlása a polgárháboruban tanusított hősi ellenállása után, - az angol mozgalom jelentős visszaesése 1931-ben és az azt követő években és az orosz kommunizmus elhajlása a minden erkölcsi gátlást kiiktató személyi diktatura irányába - mely mindazonáltal hatalmas anyagi eredménnyel járt és később alapjául szolgált annak a figyelemreméltó műszaki és tudományos fejlődésnek, mely napjainkig is tart. E negatív jelenségekkel szemben állott a szakszervezeti mozgalom gyors ütemű fejlődése az Egyesült Államokban, amelyet azonban nem kísért a szocialista befolyás újjászületése, - a még kisméretű, de komoly szocialista mozgalom Indiában és más, gazdaságilag fejletlen országban, - a skandináviai mérsékelt szocialista kormányok sikerei, - a szocializmusnak, mint alkotó erőnek megjelenése Kanadában és a munkáspárt befolyásának növekedése Ausztráliában és Újzélandban, - a szocializmus és kommunizmus erőinek fejlődése Latin-Amerikában, elsősorban Mexikóban; ehhez járult még sok országban az értelmiség szenvedélyes antifasiszta állásfoglalása, szemben a középosztály egyes rétegeiben érvényesülő fasiszta befolyás térhódításával. Teljességében nézve világosan megállapítható, hogy 1939-ig a szocializmus veszteségei messze meghaladták tért nyerését; de az eredmények reálisak voltak és hatásukat a háború körülményei - 1940 után minden bizonnyal - alapvetően megszilárdították; feltétlenül szükségessé vált a háborús erőfelfejtéshez a közvélemény mozgósítása, ami egyértelmű volt azzal, hogy demokratikus országokban szükségessé vált az együttműködés a munkáspártokkal, vállalva annak kockázatát, hogy a pártok befolyása és társadalmi súlya gyarapodni fog.

Európában, a Szovjetuniótól nyugatra, az 1930-as évek jelentették a fasizmus fénykorát; igen fontos ennek jelentőségét megérteni, hogy helyesen értékeljük a fasizmus lényegét. Véleményem szerint félrevezető az a meghatározás, hogy a fasizmus a hanyatló kapitalizmus utolsó erőfeszítése, bár igaz, hogy a fasizmus a tőkésök bőkezű támogatásával került hatalomra, és hajtotta végre a munkásmozgalom szétrombo-

lását. Abban egyetértek, hogy e harcban a fasizmus szövetségben állott a kapitalizmussal, de nem volt lakája a tőkésék érdekeinek. Terjedését nagymértékben az akkori idők gazdasági körülményei segítették; alapjában véve nem gazdasági jellegű mozgalom volt, hanem a támadó nacionalizmus megnyilvánulása, mely a kisemberekhez szólt. Ha csak tisztán gazdaságilag akarjuk jellemezni, elveszítjük feszítő erejének magyarázatát és nem jut kifejezésre legveszélyesebb tulajdonsága - fékezhetetlen háborus szándéka. Hitler valószínűleg soha sem került volna hatalomra, ha az akkori gazdasági válság folytán nem válik milliányi német munkanélkülivé és nem sujtják rossz munkafeltételek azokat, akik még dolgozhattak. De ez nem jelenti azt, hogy Hitler, vagy az általa vezetett mozgalom kizárólag, vagy akár csak nagyrészt is, a gazdasági helyzet következményeként érvényesült. A náci mozgalom nem gazdasági, hanem politikai természetű volt lényegében; a reményeiben oszlatkozott, legyőzött Németország igényeinek érvényesítésére törő, és revansista politikájának tervei tették naggyá. Nagyobb mértékben használta ki a német tőkéseket, mint azok a mozgalmat; és a képére formált náci Németország elsősorban militarista és nem tőkés irányzatú volt, melynek fő hajtóerejét a német felsőbbrendűség fanatikus hitvallása képezte. Zsidó- és szlávellenes megnyilvánulásai nem voltak tőkésjellegűek; azok primitívebb lélektani forrásokból fakadtak. A náci uralom tagadhatatlan bizonytalansága nem a kapitalizmusból eredő elkerülhetetlen ellentmondások következtében növekedett; főokát abban az örökletes hajlamban találjuk, melynek oélja az volt, hogy szomszédai ellen indított háboruk útján bizonyítsa, hogy Németország a világ ura. /2-3. p./

x

Angliában a gazdasági világválság tünetei nem öltöttek olyan szélsőséges méreteket, mint az Egyesült Államokban; bár az 1931. évi általános választásokon a munkáspárt majdnem megsemmisítő vereséget szenvedett, sikerült a szakszervezeteknek, amelyek pedig maguk is meggyengültek az 1926. évi általános sztrájk következtében, a bérosökkentések korlátozása terén jelentékeny sikert elérniük. A válság tünetei egyes területeken, főként a hajóépítésben, a szén- és acéliparban voltak igen súlyosak; lassu és csak részleges volt a javulás a háboru kitöréséig. Politikailag a

munkáspárt, súlyos veresége után fokozatosan megerősödött ugyan, de az 1935. évi választásokon nem ért el eredményt; a politikai hatalom továbbra is a konzervatívok birtokában maradt, a háboru kitörésén túl, a "különös háború" első évében is. A munkáspárt gyorsabban erőre kaphatott volna, ha nem ingadozik célkitűzéseiben; mélyen gyökerező pacifizmusa összeütközésbe került azzal a szándékával, hogy részt vállal a fasizmus nemzetközi felforgató tevékenységével szembenálló kollektív ellenállásban. Pacifizmusa, melyet a konzervatívok iránt táplált gyanuja is erősített, visszatartotta attól, hogy támogassa a konzervatív kormány újrafelfegyverkezési tervét, jóllehet egyre inkább világossá vált, hogy csak erős fegyveres hatalom képes a náci agresszió fékentartására. A munkáspárt kétértelmű magatartása a spanyol polgárháboru kapcsán vált nyilvánvalóvá, mikor, részben a francia pacifista mozgalom következtében meggyengült, Blum vezette francia kormány nyomására, az irreális "be nem avatkozás" elvét támogatta, amely legkevesbé sem tartotta vissza a fasiszta hatalmakat attól, hogy a spanyol köztársasági kormány ellen a lázadók oldalán beavatkozzanak a küzdelembe.

A munkáspárt dilemmáját valóban nehéz volt megoldani. Hónapról-hónapra világosabbá vált, hogy a fasiszta hatalmak - elsősorban a náci Németország - háborúra készülnek és hogy terveiket kizárólag hatalmas fegyveres erő hiusíthatja meg. Csak az volt bizonytalan, milyen sorrendben támad Hitler ellenfeleire; az angol konzervatívok közül sokan végig abban reménykedtek, hogy nem nyugatra, hanem a Szovjetunió felé fog támadni, amelynek megsemmisítését, akár Hitler kezétől is, szívesen látták volna. A munkáspárt hozzájárult ugyan a fegyverkezéshez, de a béke fenntartását a Népszövetségen keresztül elérendő kollektív biztonság útján remélte elérni - ami hiu ábránd volt. Nem állt hatalmában, hogy döntéseket hozzon, vagy akár csak befolyásolja is a kormányt azok kialakításában és ezért München idején csak a tehetetlen tiltakozás maradt számára. Mikor a háború 1939-ben tényleg kitört, háttérben állott mindaddig, amíg Franciaország összeomlása megbuktatta Chamberlain-t és utódja, Winston Churchill, az új miniszterelnök kénytelen volt a munkáspártot felkérni, hogy vállaljon a kormányban vezető szerepet; így kívánta az egész nemzet bizalmát biztosítani ahhoz az elszánt harchoz, melyet gyakorlatilag magárahagyatva kellett megvívnia. /15-16. p./

Miközben a szocializmus ügye Németországban szinte teljesen elveszett és súlyos visszaesést szenvedett úgy Angliában, mint Franciaországban, a skandináv államok a mérsékelt szocialista irányzat sikerét bizonyították. Skandinávia, általánosságban elég türelemesen vészelte át a gazdasági válság éveit; kivételi áruaikkel iránt a kereslet nem csökkent és az országok kormányai józan intézkedésekkel védekeztek a nehézségek ellen. Míg sok tőkés ország a gazdasági válság hatásának leküzdésére a deflációs rendszabályokat vélte legalkalmasabbnak, annak ellenére, hogy azok átmenetileg súlyosbították a helyzetet, Svédország, különösen jó érzékkel, vállalta a munkanélküliség leküzdésére költségvetésének átmeneti deficitjét és egyben, az infláció megelőzésére, gondoskodott a következő évek pénzügyi egyensúlyának biztosításáról. Ezeket a célravezető intézkedéseket a szociáldemokrata kormányok saját, független parlamenti többségük útján, vagy hasonló nézetű kisebb pártokkal együttműködve valósították meg. E kormányok nem kísérelték meg a termelőeszközök széles körű államosítását, örömmel hagyták azok nagy részét a tőkések kezén; a szociális biztonság megóvását célzó intézkedéseik mellett megelégedtek a tőkések magatartásának növekvő ellenőrzésével. Gazdasági helyzetük kedvező alakulása folytán és népeik támogatásával a kormányok szilárdan álltak. Mellettük szólt az a tény is, hogy lakosságuk között a vagyon és jövedelem megoszlása nem mutatott oly kirívó eltéréseket, mint a nagy tőkésországokban; az egyenlőség némi megközelítése csökkentette a politikai feszültség hevét és megakadályozta a szociáldemokrácia veszélyes versenytársának, a kommunizmusnak megerősödését.

Az 1930-as években Svédországot általában mint a mérsékelt szocialista irányzat eredményeinek kimagasló példaképét emlegették, hangsúlyozva, hogy uttoróként alkalmazta az állami intézkedések új módszereit, amelyekkel a foglalkoztatottság magas szintjét sikerült fenntartania. E dícsérő megállapítások általában helytállóak voltak, bár a sikerek nagyobb része a körülmények kedvező alakulásának és nem a szocialista vezetés magasabbrendűségének volt köszönhető. A skandináv szocializmus veleszületett gyengeségének jele abban mutatkozott, hogy előre látta, nemsokára végére ér mindannak, amit a munkásosztály helyzetének javítására szocialista törvényhozás elérhet, de ennek ellenére, nem adta semmi jelét, hogy kész volna a szo-

cialista gazdaság megvalósítására. Pillanatnyilag azonban az eredmények kielégítőek voltak; Skandinávia - és főként Svédország - meggyőző bizonyítékát adta annak, hogy milyen nagy lehetőségekkel járhat a nép tartós támogatásával fejlődő szocializmus. /17-19.p./

/A History of Socialist Thought. Vol V.
Socialism and Fascism 1931-1939. c.kö-
tetből, London, 1960./

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK...

Ebben a rovatunkban nevezetes történelmi események résztvevőitől és szemtanuitól közlünk emlékirat-részleteket, olyanokat, amelyek fel-tételezhetően kevésbé ismertek olvasóink többsége előtt.

A. EDEN A MARSEILLES-I GYILKOSSÁGRÓL

1934 október elején került sor Sándor jugoszláv király franciaországi hivatalos látogatására. A látogatás jelentősége túlnőtt az ilyenkor szokásos alkalmi szertartásokon. Franciaországnak a kis antanttal fenn-tartott szoros kapcsolata Európa helyzetének fontos tényezője volt és Sándor király teljes tekintélyével képviselte hazáját. Az akkor szövetséges, és Francia-ország által támogatott Csehszlovákia, Románia és Ju-goszlávia ellenséges szemmel nézték Németország ujja-éledő hatalmi helyzetét, valamint a magyarok oszlo-évéseit.

A király hajón érkezett, és a szokásos tarka zászlóerdő közepette, díszcsapatok kíséretében október 9-én szállt partra Marseillesben. A kikötőben a francia kormány nevében Barthou fogadta, és a két államférfi - ilyen nemzetközileg jelentős eseményhez képest - fel-tűnően gyenge őrség védelme mellett hajtattott végig Marseilles utcáin. Kedvező volt az alkalom a terroris-ták számára, és Petrys Kaleman sietve meg is ragadta a kínálkozó lehetőséget. Áttörve a Gardes Mobiles egy-mástól ötméternyire felállított őrszemeinek során, a kocsi közelébe férkőzött, és mielőtt ártalmatlanná tették, több sorozat lövést adott le közvetlen közelből Sándor királyra és Barthoura. A király azonnal meghalt, a beállott zavaros helyzetben elhanyagolt Barthou el-vérzett. Ezek voltak a második világháborúban leadott első lövések.

Barthou halála személy szerint és politikailag is fájdalmasan érintett. Mint azon az estén naplomba

feljegyeztem: "Felismerve az angol-francia együttműködés feltétlen szükségességét, kellő eréllyel működött annak megvalósításán". Barátsága és célkitűzései átlagon felüliek voltak, és néhány héttel korábban, a Népszövetség ülészakánának zárultakor úgy értékeltem az angol-francia viszonyt, hogy az jobb, és lényegesen őszintébb, mint bármikor volt a múltban. Őszinte lelkesültséggel képviselte nyílt és őszintén politizálását. Hasonló kaliberű, megfelelő utód nem volt a láthatáron. Elkeseredetten sajnáltam annak az embernek elvesztését, akit, érzésem szerint, barátomnak tekinthettem. Mai napig nagyra értékelem Mirabeau életéről írt művét, melynek egy példányát olyan dedikációval ajándékozta nekem, amit az én koromban, az ő tapasztalataival rendelkező ember részéről, igen hízogónak tartottam.

Franciaország számára e nap végzetessé vált. Ettől kezdve soha többé nem akadt hasonlóan bátor és erőskezü külügyminisztere. Sűrűn találkoztam intrikákkal és őszinte rajongással is, míg öt év múlva a háború mindent elnyelt, de hiányzott az ihletett vezetés és a szókimondó beszéd, amely például Rómát még a kelő időben óvhatta volna.

Azon az éjszakán nem jövedölhettem meg a király halálának következményeit, de a veszélyek nyilvánvalóakká váltak és az első világháborút megelőző sorsdöntő hetek minden vészjósló jellegzetessége ismét előtűnt állott. Elsősorban a kis antant gyengülésével kellett számolni. Valószínűnek látszott, hogy a horvát terroristákat Magyarország vagy Olaszország támogatja; ha ezeknek az országoknak ilyen szerepe nyomon követhető és bizonyítható, a nemzetközi helyzetben végzetes veszéllyel kerülhetünk szembe.

Sándor király diktatórikus uralkodói módszerei következtében a szerb uralom Horvátországban ellenkezést váltott ki. Horvát menekülők szöktek át és telepedtek le Magyarországon és Olaszországban; közülük kerültek ki azok, akiknek gyalázkodásai az elmúlt öt év során arra késztették a jugoszláv kormányt, hogy hivatalos jegyzéket intézzen 1934 március havában Magyarországhoz. A jegyzék így végződött:

Jugoszláv emigránsok... akik Magyarországon kértek menedékjogot, és akiket a magyar hatóságok különös vendégszeretettel és bizonyos hátsó gondolattal fogadtak, a jugoszláv állam ellen irányuló bűnös cselekményeket követnek el, amelyek-

nek meggátlására a magyar királyi hatóságok semmiféle intézkedést nem tettek - olyan állapotokat teremtettek, amelyek türhetetlenek és összeférhetetlenek szomszédos országok viszonyában...

Hat héttel későbbi válaszában a magyar kormány tagadta a vádakát. A jugoszláv emigránsok felügyelet alatt maradnak - ezt állították. Juniushan Magyarországra fordult panasszal a Népszövetség Tanácsához, ez alkalommal a jugoszláv-magyar határon sűrűn ismétlődő lövöldözések miatt. Eckhardt, Magyarország képviselője, a vita során ígéretet tett arra, hogy kormánya a Magyarországon letelepedett menekültek Jugoszláviában elkövetett atrocitásait meg fogja torolni. Ennek eredményeként a helyzet átmenetileg megjavult. A gyilkosság után azonban ismét mutatkoztak a veszély összes jelei.

Sándor király halálának következményei Európaszerte megdöbbenést keltettek. A jugoszlávok fel voltak háborodva, a magyarok védekeztek. Magyarország mögött ott állt Olaszország, Jugoszlávia mögött Franciaország. Olaszország a Trieszt miatti vita óta rossz viszonyban volt Jugoszláviával, amit Magyarországgal kötött barátsága hasznosan ellensúlyozott. A kis antant országaiiban, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában közben egyre nőtt a feszültség. Az a gyanu is felmerült, hogy Mussolini tudott arról, hogy mi volt készülöben, és e gyanu nem volt alaptalan. Nőtt a háborus veszély és sor került a Népszövetség Tanácsának összehívására. Hamarosan kiderült, hogy a gyilkosságot egy horvát menekült követte el, aki néhány éve élt már Magyarországon abban a Janka-pusztai táborban, amely ellen a jugoszláv kormány már korábban tiltakozott. Kiderült az is, hogy bűntársai voltak Olaszországban. Ez olaj volt a tüzre. Aloisi báró naplója elárulja, mennyire megdöbben, mikor először értesült arról, hogy a fasiszták bűntársai a terroristáknak. Tisztában volt azzal, hogy milyen következményekkel járna, ha ez a tény nyilvánosságra kerülne.

Az összeesküvők feltehetően abban reménykedtek, hogy Sándor király halálával Jugoszlávia széthull. Ebben a feltevésükben tévedtek. A következő hetek a királyhoz való ragaszkodás és az állam iránti hűség példánélkül álló megnyilvánulását demonstrálták; ez nem korlátozódott a lakosság szerb elemére, és Zagreb és Ljubljana éppen úgy gyászolt, mint Belgrad.

A temetésén, a gyászoló nép mellett, idegen uralkodók és hercegek, elnökök és miniszterelnökök vettek nagy számban részt. A kis antant országai, az alkalmat felhasználva, Titulescu elnöklete alatt értekezletet tartottak, amelyen a görög és török külügyminiszter is részt vett. Közösén vonták le azt a következtetést, hogy a marseilles-i bűntényt "határon túli erők sugalmazták... a kis antant Tanácsa szükségesnek tartja, hogy minden állam működjék együtt higgadt és tárgyilagos szellemben a bűnös leleplezésére." A Tanács hasonló tett megismétlődésének megakadályozására rendszabályokat kért. Ha erre, valamint a hozott intézkedések lojális és jóhiszemű végrehajtására nem kerülne sor "újabb és igen súlyos viszályok következnek..."

A kis antant kormányainak szóvivői részéről ugyanakkor harciasabb hangok hallatszottak. Szerintük a marseilles-i gyilkosság nemcsak az elhunyt király személye és a jugoszláv állam egysége ellen irányult, hanem valójában a fennálló európai nemzetközi rend erőszakos megváltoztatását célozta. Hangoztatták egységüket és azt az elhatározásukat, hogy a kérdést az eddig tanusított mérséklettel kezelik továbbra is, de ugyanakkor figyelmeztettek, hogy minden erőfeszítésük arra irányul, hogy a tetteket és azok bűntársait, valamint az európai helyzet felborítását provokáló drámai események szervezőit leleplezzék. Mindebben a kis antantnak az a szilárd meggyőződése jutott kifejezésre, hogy a gyilkosságban a terroristák fanatizmusa mellett más tényező is szerepet játszott. Elkeseredett sajtókampány indult meg Magyarország és Olaszország ellen; az újságok olyan fényképeket közöltek, amelyeken az állítólagos gyilkosok a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter társaságában voltak láthatók.

Az adott helyzetben minden tevékenységünk arra korlátozódott, hogy követeink útján az érdekelteknek mérsékletet tanácsoljunk. Párisi követségünkől az a hír érkezett, hogy a franciák részéről megindított nyomozás, akár csak a Stavisky ügyben, a végtelenségig el fog húzódni. A további hírek sem voltak megnyugtatók. Barthou halálát követően egy hónapon belül Pierre Etienne Flandin foglalta el a Doumergue lemondásával megüresedett miniszterelnöki széket és Laval lett a külügyminiszter. E változásokat pesszimiztikusan ítéltük meg annak ellenére, hogy a jövőt borító titok mögött ekkor még nem tudtuk felmérni azt a szerepet, amelyet ezek az emberek hazájuk tragikus éveit során játszottak. Közben a kis antant feszülten várta a

franciák által vezetett nyomozás megállapításait, valamint a magyar bűnrészesség leleplezésére irányuló saját munkájának eredményeit.

Benes közölte prágai követünkkel, hogy amennyiben a franciák nyomozása a menedékjoggal való visszaélés jövőbeni megelőzésére közös akciót lát szükségesnek, úgy a kis antant és Franciaország együtt fog működni. De a franciák nem siettek. /108-111. p./

/The Eden Memoirs: Facing the Dictators c. kötetből, London, 1962./

I. HORE-BELISHA - MUSSOLINIRÓL ÉS HITLERRŐL

Beszélgetés Mussolinival és Cianoval

Ciano gróf üdvözölte a kocsijából kiszálló Hore-Belishát és a felvonóban az első emeletre kísérte.

Mussolini ur pontosan 4 órakor fogadott. Dolgozószobája ajtajában várt, mikor Cianoval beléptem. Fasiszta üdvözlését én meghajlással viszonzottam. A szoba másik végében álló íróasztalához vezetett, ahol vele szemben kínált helyet. Folyékonyan beszélt franciául, ezt a nyelvet használtuk megbeszélésünk során. Két soros kék öltönyt viselt és öregebbnek látszott, mint vártam. Nem keltette bennem dinamikus ember látszatát. Nem Winston, aki bár a diktátor minden tulajdonságával bír, nem vágyik azzá lenni. Szemei fáradtak és élettelenek voltak.

Azzal kezdte, hogy bocsánatot kér, amiért a szardiniai gránátosok reggeli szemlén nem vett részt. Ott szándékozott engem üdvözölni, de ebben a minisztertanács ülése megakadályozta. Elismerően szóltam katonái megjelenéséről és fellépéséről.

Ezután áttért hadseregünk szervezeti felépítésének bírálatára és közölte, hogy ő ellenkező irányba halad. Véleménye szerint a zászlóaljak létszámát, te-

kintettel az ágyutüz okozta veszteségekre, emelni kell, nem pedig csökkenteni. A megfelelő létszám 1000 fő volt szerinte; azt is hozzáfűzte, egyre erősebb tűzerőre van szükség.

Azt kérdezte, hadseregünket a kontinens elleni bevetésre képezzük-e ki? Azt válaszoltam, hogy a kiképzés általános célokat szolgál és hogy a mi problémáink eltérnek az övéitől. Tekintettel kell lennünk Indiára és a világ más részeire is, egységeink mozgékonyak és könnyen hajózhatóak kell, hogy legyenek.

Arról tájékoztattott, hogy nézete szerint minden hadszíntéren a géppuska a leghatásosabb fegyver és az a védelmi vonal, melynek gyalogsága bőven fel van szerelve azzal, szinte áttörhetetlen.

Ezután a tengerészeti légierő felállítására vonatkozó döntésünk bírálata következett. Véleménye szerint a légierő maradjon továbbra is független szervezet, saját iskoláival. Ő döntene el, hogy hány gépet juttat időnként a két másik fegyvernemnek; ezekhez a pilótákat mindenkor – még repülőgép anyahajók esetében is – a légierő adná. Szerinte az olaszok született repülők, és a pilóták legnagyobb része szűkebb hazájából, az északi vidékekről származik.

Erdeklődött a Szárazföldi Erők Tanácsában végrehajtott változtatások – és azok fogadtatása iránt. Megjegyezte, hogy Franciaországban az 1914. évi háború kitörését követően Joffre kénytelen volt tábornokainak 90 százalékát nyugdíjazni.

Utólag Ruggieri ezredes, az olasz katonai attasé magyarázta meg, hogy Mussolini a maga részéről önigazolásként fejtette ki nézeteit katonai ügyekben: a közelmúltban utasította el ugyanis az olasz vezérkarnak azt a tanácsát, hogy az általunk követett módon, emberanyag takarékoszággal szervezze át az olasz hadsereget.

Kellően méltattam Róma, – és elsősorban a Foro Mussolini rekonstrukcióját, ahol reggel jártam. Ezt örömmel hallgatta és így szólt: "Nálam nagyobb rombolót még nem ismert Róma" mire azt válaszoltam: "Igaz, de nagyobb építőt sem"; kézenfekvő válasz volt és mégis látható örömet okozott.

Tolmácsoltam Mussolininak miniszterelnökünknek az angol-olasz egyezmény létrejötte felett kifejezett személyes megelégedését, mert az angol-olasz baráti vi-

szony felujítását már régen tervezte. Hozzáfűztem, hogy Chamberlain számít az egyezmény kölcsönös tiszteletben tartására.

E ponthoz érve szenvedélyessé vált. Az asztalra csapott, szeme kitágult, mikor így szólt: "Ismerem Chamberlain ur kívánságait és jellemét. Biztosíthatja, hogy egyaránt ragaszkodni fogok az egyezmény szövegéhez és szelleméhez és sohasem fogok az abban meghatározott célkitűzések ellen cselekedni."

Arra a kérdésemre, hogyan látja a jövőt, emlékeztetett, hogy Stresa előtt őt terhelte a felelősség, hogy a négy európai nagyhatalmat összehozza. Akkor az a bírálat hangzott el, hogy ez a Bécsi Kongresszus felujítása volna és a nagyhatalmaknak biztosítana olyan helyzetet, amelyből a kisebb országoknak diktálhatnak. Mégis, úgy gondolja, hogy a békét csak a négy nagyhatalom együttműködése biztosíthatja; Ugyancsak azok feladata volna a határok időnként szükségessé váló, vérontás nélkül megvalósítható kiigazítása is. Stresa előtt megkísérelte ilyen szervezet létrehozását, de a jövőben nem törekszik e téren vezetőszerepre.

Megkérdeztem, nem gondolt-e az olasz-francia kapcsolatok szorosabbá tételére. Nyilvánvalóan neheztelt Franciaországra, mert kijelentette, hogy a franciák formalisták és mindig jogi szempontokra hivatkoznak. "Az a legformalistább népe Európának." Megjegyeztem, hogy Franciaország ennek ellenére nagy állam. Igaz, vágott vissza, hogy Daladier nagy többségre tett szert a kamarában és a szenátusban is, de mennél nagyobb Franciaországban a miniszter mögött álló többség, annál veszélyesebb a helyzete. Megfigyeltem-e, hogy a többség ellenére a tőzsdei árfolyamok estek? Megállapítása szerint a francia tisztikar jobb, mint a legénység. Kérdeztem hogy a francia tábornokok biznak-e a Maginot-vonal áttörhetetlenségében? Igenlő válaszzal egyetértett.

Azon a kérdésemre, nem gondolja-e, hogy éppen olyan fontos volna a jóviszonyt Franciaországgal, akár csak Németországgal fenntartani és hogy talán a német igények is nehezen lesznek kielégíthetők, elgondolkodott. Kijelentette, azt hiszi háború lesz, de nem a közeljövőben. Az angol-olasz egyezményt csökkentette a háboru valószínűségét.

Tárgyalásunk egész ideje alatt a szemüvegével játszadozott és ez volt az első alkalom, amikor nyilván

1/1938 április 16.

vánosságra jutott, hogy szemüveget visel. Modora túrelmesen oktató volt; lassan beszélt, közben sűrűn bölöklintott a fejével, mint aki álláspontját magyarázza. Végtelenül udvarias volt.

Feltűnt, hogy íróasztalán és a padló nagy részén halomban heverték az ujságok.

Megbeszélésünk negyven percig tartott és azzal végződött, hogy sajnálkozását fejezte ki, amiért a követségen rendezett ebédén nem fog megjelenni; mint mondta, ilyen társadalmi eseményeken nem szokott részt venni. /114-117. p./

Beszélgetése Cianoval:

Ciano, akivel hosszan tárgyaltam követségünkön, nyíltan beszélt a nemzetközi ügyek majdnem összes vonatkozásairól.

Nézetei közül idézem:

Hangsúlyozta, hogy Olaszországnak nincsenek területi igényei Spanyolországban. Beavatkozásuk alapja ideológiai meggyőződésük azonossága volt. Sohasem tartottak többet egy katonánál /Bonaccorsi¹/ a baleári szigeteken.

Nem akar a konfliktus befejezésére vonatkozóan jószolni: Franco győzelme oly biztos, hogy minden döntőbizottságra célzó javaslat már elkészült.

Oroszország többé nem tekinthető katonai tényezőként. Gyenge volt ahhoz, hogy bárhol is beavatkozzék. Ha Lengyelország megszállná Litvániát, abban sem venne részt.

Japán, ha annak az ideje eljön, elveszi Oroszországtól Vladivosztokot, amely légitámaszpontként veszélyes a szigetországra.

Ausztriának Németországhoz csatolása nem volt előre elhatározva; Hitler hirtelen döntése folytán következett be.

Helyes volna, ha Benes²/ megfelelő engedékenységet tanusítana, mielőtt ezzel elkészik.

¹/ Kalóz, akiről sok történet kering Count Rossi cím alatt.

²/ Csehország elnöke

Olaszországnak, mielőtt további céljainak megvalósítását szorgalmazná, meg kell emésztienie az új birodalom gondjait és ez Abessziniában husz évet fog igénybe venni.

Érdeklődtem Németországra vonatkozóan is. Azt mondta, nem tehetünk mást, adjuk vissza gyarmatait. Kérdeztem, úgy gondolja-e, hogy Németország valóban igényli azokat a jelen helyzetben? Kérdésem meglepte és megjegyezte, ha Hitler jelenleg tényleg nem kívánja a gyarmatok ügyét tárgyalni, az igen érdekes volna. Ő /Ciano/ észrevette, hogy a legutóbbi időkben elhangzott németországi beszédekből hiányzott minden gyarmati vonatkozás. Lehetséges, hogy Németország az utóbbi hónapokban megváltoztatta álláspontját.

Kérdeztem, mit gondol, megkísérlik-e a németek Trieszt megszerzését, és ha igen, mikor? Trieszt olasz város és ezért e kérdés nem tárgyalható - válaszolta. Megjegyeztem, hogy a németek nem minden esetben állnak oda tárgyalni. Kijelentette, hogy őt jobban nyugtalanítja Felső-Adige, amelynek lakossága német. Láthatóan aggodott a németek szándékai miatt.

Remélte, hogy a franciák az olasz-francia egyezmény tárgyalása során ésszerűbben fognak viselkedni, mint azt jelenleg teszik.

Nem bizott Daladierben és Herriot fölényes intelligenciáját és jó humorérzkét dicsérte.

Nagy melegséggel nyilatkozott Perth-ről és úgy beszélt nagykövetünkről, mint kitűnő barátról, akivel kapcsolata rendkívül szívélyes volt.

Ciano az ifjabb nemzedékhez tartozik, életerős, vidám és kitűnően beszél angolul. Kétsoros öltönyt viselt és kezét a zsebébe süllyesztette. /118-119. p./

Chamberlain és Hitler

1938. augusztus 30-án a parlament szünetelése idején a miniszterelnök összehívta a minisztertanácsot.

1938. augusztus 30.

A minisztertanács több órán át tartott. A csehszlovákiai helyzet tovább romlott és a miniszterelnök azért hívott össze bennünket, hogy az ügyek állásáról

tájékoztasson. Neville Henderson^{1/} megerkezett jelentéstételre Berlinből. Ellene voltam, hogy hadüzenettel fenyegetőzzünk arra az esetre, ha Németország megtámadná Csehszlovákiát - kivéve azt az esetet, ha a közvélemény ezt kívánná, de ilyen kívánság nem merült fel. Megoszlottak a hazai vélemények és teljesen kézenfekvő volt, hogy a dominiumok nem kívántak háborút.

Aggodalom fogott el a hadseregünket illetően. Legfeljebb két hadosztályt tudnánk kezdetben kiállítani, és azok felszerelése is elégtelen volna bármilyen támadó hadművelethez. Légháritó berendezéseinket teljes egészében az A.D.G.B.2/ venné igénybe. Fegyverkezési terveink csak a védekezésünk szükségleteiről gondoskodnak; ezek központjában a tengerészet és a légierő áll. Jelenleg nem volt lehetőségünk döntő ütőképességű hadsereg felállítására.

Rövid időn belül újra összeülünk.

1938. szeptember 12.

Ma reggel újabb hosszú miniszteri értekezlet. Két tárgyalás Inskip-pel óvatossági rendszabályokról. Az államkincstár hozzájárulása bevárandó.

Sürgős intézkedést kértem, hogy a honvédelmi minisztérium munkáját elkezdhesse. A jövőben a kincstár képviselője részt fog venni a tárgyalásokon és remélem, ezzel elkerülünk minden késedelmet.

A válság tartama alatt a belső kormány, a "négy nagy" - melynek tagjai a miniszterelnök, John Simon pénzügyminiszter, Lord Halifax külügyminiszter és Samuel Hoare belügyminiszterek voltak - folyamatosan tanácskoztak.

1938. szeptember 13.

Az elővigyázatossági rendszabályok megvitatására újabb értekezlet a miniszterelnöknél d.u. 6 órakor a szolgálati ágazatok /hadsereg, tengerészet, légierő/ minisztereinek és vezérkari főnökeinek részvételével. Halifax, Simon és Hoare is jelen voltak. Tartózkodás elhamarkodott intézkedésektől.

Szeptember 12-i nürnbergi jelentős beszédében Hitler hivatkozott a szudéta-német népszavazásra, de nem kötelezte el magát semmilyen irányban.

^{1/}Berlini angol követ.

^{2/}AIR DEFENCE OF GREAT BRITAIN: Nagybritannia légvédelme.

1938. szeptember 14.

A kormány ma reggel összeült, hogy Hitler beszédét megtárgyalja. Neville^{2/} elénk tárta tervét, hogy felkeresi Hitlert. Mintha bomba robbant volna - úgy hatott bejelentése. Közölte, hogy sokat gondolkodott ezen és közölte is egy-két kollégájával, valamint Neville Hendersonnal, aki helyeselte a tervet. Minthogy utolsó tanácskozásunk óta a helyzet igen kiéleződött, Halifax, Simon és Hoare vele együtt úgy döntöttek, ezt a "Z" tervet azonnal végre kell hajtani és ilyen értelmű táviratot már fel is adtak Neville Henderson címére. Az úgy halálos titokként kezelendő a válasz beérkeztéig. Ugy látszik, a miniszterelnök nem talált előzőleg módot arra, hogy mindannyiunk véleményét meghallgassa.

Azt mondtam, a tervet igen kalandosnak tartom, mert bár felkelti a világ érdeklődését, nagy kockázatot rejt magában. Hitler kijelentheti, nem érdekli a szudéta-németek önrendelkezési joga, mert az a szándéka, hogy azokat bekebelezi a Birodalomba. Ha ez bekövetkeznék, részünkről milyen lépés volna javasolható? Közölnünk kellene Hitlerrel döntésünket. Ez az esemény a "Mein Kampf"-ban lefektetett tervek láncszeme. Bármilyen eredménnyel járjon is a miniszterelnök lépése, azonnal fokoznunk kell fegyverkezésünket.

1938. szeptember 17. szombat.

A kormány d.e. 11 órakor összeült, hogy meghallgassa a miniszterelnök beszámolóját Hitlernél tett berchtesgadeni látogatásáról. Az értekezlet első részén jelen volt Runciman is, aki akkor tért vissza Csehszlovákiából. Runciman elmondta, lehetetlen volt bármilyen megoldást találnia a viszály megszüntetésére; szoros a kapcsolat a szudéta-német vezetők és Berlin között. A fő ellenzéki központ Csehország északnyugati része, ahol kb. 800 000 szudéta-német él. Súlyos gazdasági válság jelei mutatkoztak; a szudéta-németek, akik sérelmezték, hogy a közigazgatásban betöltött állásaikat cseheknek kellett átengedniük, a Birodalomhoz akartak csatlakozni és ezért népszavazáshoz ragaszkodtak, amit a cseh kormány ellenezni fog. Minden terv holtpontra jutott szerinte, és ezért a kibontakozásra vonatkozólag javaslatot sem tehetett a cseheknek, mert annak minden felelőssége az angol kor-

---

^{2/} Chamberlain

mányt sujtotta volna. Nézete az volt, hogy Csehszlovákia, mai állapotában, nem maradhat fenn.^{1/}

A miniszterelnök beszámolt Hitlerrel folytatott viharos tárgyalásáról, melynek során Hitler önrendelkezési jogot követelt a szudéta-németek részére. A miniszterelnök kijelentette, hogy ezt nem szavatolhatja; e kérdést előbb minisztertársaival és a francia kormánnyal kell tisztázni és ennek megtörténte után visszatér a tárgyalások folytatására. Hitler ezt elfogadta és megígérte, hogy ez idő alatt semmiféle akciót sem fog Csehszlovákia ellen indítani. Hozzáfűzte még a miniszterelnök, hogy minden további idővesztés elkerülésével dönteni kell, hogy elfogadható-e az önrendelkezés elve. Biztos volt abban, hogy Hitler népszavazást kíván.

Szerintem, amennyiben egyetértünk az önrendelkezés elvével, megfelelő eljárás kidolgozására szakértőkből álló bizottságot kell létesíteni.

A vezérkar jelentést készített az ellenőrzéshez szükséges katonai erőkre vonatkozóan; megállapítása szerint ehhez legalább három hadosztály szükséges. Külön nehézséget jelentene csapataink védelme, ha azokat a cseh haderő megtámadná.

A közös döntés érdekében felkértük Daladier francia miniszterelnököt és Bonnet külügyminisztert, hogy legsürgősebben jöjjenek át Londonba.

Az ülést d.u. 3 óráig felfüggesztettük, de készenlétben maradtunk.

Hore Belisha néhány feljegyzése, mely az ülés után készült:

Szükséges, hogy tisztán lássuk előre, milyen problémákat vet fel az önrendelkezési jog alkalmazása.

Hitler kívánsága volt az önrendelkezés, tudunk kell, mennyiben biztosítja a szavazók szabad választási lehetőségeit.

Az önrendelkezés elfogadása nem jelenti hozzájárulásunkat Németország olyan területi gyarapodásához, amely felborítaná Csehország gazdasági létét és ugyanakkor lehetetlenné tenné stratégiai védelmét.

Ezek mind igen fontos szempontok szavatosságunk szempontjából; olyasmit garantálnánk, ami védhetetlen.

^{1/}WHITE PAPER CMD 5847. No 1. Az alsóház vitája 1938 szept. 28-án.

Hitler kijelentette, hogy ragaszkodik a fajelmélethez, viszont az ethnológusok szerint lehetetlen megállapítani, hogy Csehszlovákiában ki német, illetve cseh, származását tekintve. Ha ő a fajelmélet alapján áll, mi a demokrácia mellett állunk.

Franciaországgal folytatott vitánk, hogy ténylegesen ki ejtette el közülünk Csehszlovákia ügyét, csak megerősíti Hitlert abban a hitében, hogy a demokráciák gyengék.

Valójában sohasem terveztük, hogy Hitlernek válaszul ne adjunk Csehszlovákiának is lehetőséget szempontjai kifejtésére, mert különben úgy tünnék, a németek álláspontja egyenesebb és érthetőbb, sőt arra is ad lehetőséget, igen sportszerűen, hogy védjék magukat.

Emlékszünk arra a viharra, mely a Hoare-Laval egyezmény nyomán támadt a közvéleményben.

Még nem ment át a köztudatba, hogy miről is van szó és még nem ismerjük a parlament állásfoglalását sem. Nem köteleztük el magunkat a háború mellett. Az események figyelembevételével kell a tényeket vizsgálnunk.

Nem szabad a cseheket annak visszavonhatatlan feladására kényszeríteni, aminek védelmére felkészültek.

Többségünk ugyanolyan vonakodva fogadta az önrendelkezés elvének alkalmazását, mint a miniszterelnök.

De egyikünk se gondolt arra, hogy egyszerű bejelentés formájában hozzájáruljunk, mielőtt alkalmazásának feltételeit részletesen megismernénk.

Ugy érzem, mielőtt válaszolnánk Hitlernek, miniszterekből, vagy szakértőkből álló bizottság idevonatkozó tervezetét kellene megismernünk.

Még nem tudjuk, hogy a döntés eredményeként területek elcsatolása, vagy lakosságcsere következne-e be.

Ha a területek átadására gondolok, úgy érzem, létalapjától fosztjuk meg Csehszlovákiát.

1938. szeptember 19.

A kormány összeült, hogy meghallgassa a miniszterelnök beszámolóját arról a tárgyalásról, melyet Halifax, Simon és Hoare társaságában Daladier és Bonnet francia miniszterekkel folytatott. A franciák repülőgépe tegnap korán érkezett, utána egész éjjel tárgyaltak. A franciák makacskodtak. Elleneztek a népszavazást,

de vállalták, rá tudták birni Benest a szudéta területek átadására, ha mi szavatosságot vállalnánk Csehszlovákiáért. Miniszterelnökünk ellenezte ezt. Életbevágóan fontos a megállapodás a franciákkal, és a csehek hozzájárulása nélkül nem térhet vissza Hitlerhez. Minthogy a kormány összehívására nem volt idő, Halifax, Simon, Hoare és ő úgy döntöttek, hogy vállaljuk a szavatosságot. Közös angol-francia üzenetet küldtek Prágába.

Idegenkedéssel fogadtuk a bejelentést, de - végül is - az idő rövidsége miatt nem volt más megoldás és a franciákkal együttműködve kellett eljárni. Az általunk nyújtott szavatosság rossz előérzetet keltett bennem. Rámutattam, hogy Csehország gazdasági helyzete bizonytalanná válik a szudéta-német területek elvesztése után, sőt az is kérdéses, fennmaradhat-e ez az állam egyáltalán? Stratégiaileg tarthatatlanná válnék a helyzete és szavatosságunkat nem tudnánk érvényesíteni. Hogyan harcolhatnánk a lengyelekkel, vagy a magyarokkal, ha azok Csehszlovákiára támadnak? Attól tartottam, hogy szavatosságunk nem oldotta meg a kérdést, valójában csak késleltette azt az átkos napot.

1938. szept. 21.

Halifax tárgyalásra hívott bennünket. Tegnap, késő éjjel érkezett a cseh kormány sürgönye, mely szerint nem volt más megoldás, mint amit Anglia és Franciaország javasolt.

Henderson üzent, hogy kicsuszik a kezéből az ügyek irányítása, ha nem adunk végleges választ, mikor keresi fel a miniszterelnök Hitlert. Ez másnapra volt előirányozva, Godesbergben.

A miniszterelnök francia, angol és orosz együttes szavatosságot sürget, továbbá, hogy Németország kössön Csehszlovákiával meg nem támadási szerződést.

Szemben álltunk minden olyan javaslattal, amely feljogosítaná a német csapatokat, hogy az átmeneti időszakban átlépják a határt, és megállapodtunk, hogy nemzetközi katonaságnak kell ott jelen lennie.

A hadügyminisztériumba visszaérve, feljegyzést készítettem a miniszterelnök részére, hogy ne legyenek kétségei arra vonatkozóan, amit csapatainknak Csehszlovákiában történő felhasználásával kapcsolatban már közöltem vele. Előadtam, ha rendőri feladatok ellátására csapatokat küldenék Csehszlovákiába, szükség esetén csak csökkent teljesítőképességgel védekezhetünk úgy Európában, mint Egyiptomban és Palesztinában is. Ha

Csehszlovákiában csunya események következnének be, míg katonáink ott tartózkodnak, azok igen veszélyes helyzetbe kerülhetnek. Ugy gondoltam, hogy ismételten meg kell említenem ezeket a szempontokat.

A miniszterelnök szeptember 22-én a Heston-i repülőtérről Godesbergbe repült, hogy másodszor találkozzék Hitlerrel.

1938. szept. 22.

Dél előtt 11 óra. Gort társaságában a miniszterelnökségre mentem. Jelen voltak Halifax, Simon, Hoare és Inskip - angol csapatok Csehszlovákiába küldését tárgyaltuk, arra az esetre, ha megtörtént a döntés nemzetközi katonai erők odavezénylésére vonatkozólag.

1938. szept. 23.

Duff mondja, a dolgok nem haladnak jól Godesbergben. Nagyon aggódom. A hadügyminisztériumban nap-hosszat Gort-tal, védelmi előkészületek. De nem döntöttünk semmilyen irányban végleges utasítások hiányában. Titok fedett mindent.

1938. szept. 24. szombat.

A hadügyminisztériumban Simon ceruzával írt üzenete várt. Hazulról küldte, a kelte: "szept. 23. 8^h".

"Kedves Leslie, - most érkeztem haza, hogy feleségemet, akinek ma van a születésnapja, vacsorázni vigyem és sajnálattal hallottam tőle, hogy olyan értesítést kapott a HM-ből, mely szerint "sürgősen beszélnem kell Önnel". Üzenetem nem így szólt; azt tartalmazta, hogy a kormány minden Londonban tartózkodó tagját, ha engem a pénzügyminisztériumban felkeres, szívesen tájékoztatom a godesbergi helyzet alakulásáról. Ezt egyébként már az éjszaka befutó sürgönyökből is látni fogja és ha holnapra felkeres, kiegészítem mindazzal, amit még megtudok. Elnézést a félreértésért - üdvözlettel, John."

Duff-tól hallom, hogy Simon tegnap d.u. 4 órakor tárgyalt vele, Walter Elliot egészségügyi miniszterrel, Kingsley Wood-dal és másokkal. Felhívtam Simont, aki közölte, hogy a miniszterelnök uton van hazafelé.

A kormány este összeült. A miniszterelnök visszaérkezett Godesbergből. Hitler kereken elutasította az angol-francia javaslatokat és követelte a szudéta-német területek haladéktalan átadását, általános népszavazás megtartását és végül, hogy az átcsatolandó területeket német csapatok szállják meg!! Csehszlovákiával, mint-

hogy más nemzeti kisebbségek is érintve vannak, nem köt szerződést.

A miniszterelnök közölte Hitlerrel, hogy javaslatai elfogadhatatlanok. Hosszas vita után visszatért szállodájába és Horace Wilson-nal, Neville Hendersonnal és másokkal megtárgyalta a helyzetet. Ugy döntöttek, levelet^{1/} intéznek Hitlerhez, amelyben felkerik, foglalja írásba javaslatait. A válasz másnap megérkezett^{2/}. Ugyanazt tartalmazta, mint az előző napon szóban elhangzottak.

A miniszterelnök este 10 órakor találkozott Hitlerrel, akivel közölte, hogy amennyiben kitart javaslatai mellett, kénytelen lesz visszautazni. A megbeszélés folyamán jelentés érkezett, hogy a cseh kormány mozgósítást rendelt el. A miniszterelnök felajánlotta, hogy Hitler javaslatait a cseh kormányhoz továbbítja. Hazasiet, hogy minisztertársaival és a francia kormánnyal értekezzen. Hitler megígérte, hogy a tárgyalások lezártaig nem szállja meg Csehszlovákiát. A miniszterelnöknek az a meggyőződése, nincs más út a békés megegyezésre.

Feltettem a kérdést, mi történnék, ha Csehszlovákia visszautasítja Hitler javaslatait? Akkor is ilyen barátilag kezelné Németországot? A miniszterelnök így válaszolt: "nem". Ugyanez volna a helyzet abban az esetben is, ha Franciaország teljesíti szerződés szerinti kötelezettségét Csehszlovákia irányában. Kijelentettem, azonnal mozgósítanunk kellene, mert ez az egyetlen érv, amit Hitler megért. Megbocsáthatatlan volna, ha egy hirtelen támadás során kiderülne, hogy elmulasztottuk a védekezésünkhöz szükséges megfelelő intézkedéseket. Ha nem mozgósítunk azonnal, súlyosan gátló körülmények fogják utánpótlási rendszabályainkat, például Palesztinában és Egyiptomban akadályozni. 48 órát vesz igénybe, míg a legelhárító tüzéség és^{3/} a fényszórók teljes mértékben bevezethetők. A T.A.-nak^{3/} ezek a részei, egy általam kibocsátott felhívással, általános mozgósítás nélkül is felkészíthetők.

D.u. 7.30-kor távoztunk.

Holnap reggel 10.30-kor értekezlet. Daladier és Bonnet is átjönnek.

1/ WHITE PAPER CMD 5847. No.3.

2/ WHITE PAPER CMD 5847. No.3.

3/ TERRITORIAL ARMY

Hazamentem. Tiszta fejjel akartam a holnapi tanácskozáson részt venni.

/A következő feljegyzést készítette:/

Egy pillanatig sem hittem olyan irányu elkötelezettségünkben, hogy Csehszlovákia miatt hadat kellene üzenünk Németországnak, de mindig tudtam, hogy ha Franciaország beavatkozik, vele kell tartanunk. Ezt már a miniszterelnök március 24-i beszéde nyíltan kimondta.

Azzal a szándékkal látogatta meg Hitlert, hogy meggyőzze, mennyire nem helytálló Ribbentrop és társainak az a felfogása, hogy büntetlenül járhat el, és nem kell az angol-francia beavatkozástól tartania.

A Hitlernek teendő javaslatokat megvizsgálva a kormány úgy döntött, hogy végső esetben elvben elfogadjuk a népszavazást.

A miniszterelnök Berchtesgadenbe utazott, hogy elfogadja az önrendelkezés elvét; a csehek csak hosszabb vonakodás után egyeztek bele azokba a feltételekbe, amelyek az eljárását szabályozták.

Hitler még ezeket a feltételeket is elutasította és mint emlékiratában mondta: "azt teszem, amit akarok", éppen aminek a meggátlására a miniszterelnök Németországba utazott.

Megítélésem szerint erkölcsi kötelezettséget vállaltunk a csehek mellett, és már nem közvetíthünk ez ügyben olyan szabadon, mint korábban.

Csehszlovákia demokratikus állam. Velünk együtt szemben áll a náci zsarnoksággal. Tárgyalásuk során a miniszterelnök és a külügyminiszter közöljék Jan Masaryk-kal, ^{1/} az angol kormány nézete szerint Csehszlovákia helyesen járna el, ha elutasítja Hitler javaslatait.

Világos, hogy Hitler csak egy érvet fogad el, amit ő maga is használ - az erő fitogtatását. Mi gátol minket ebben? Miért ne mozgósítanánk a hajórajunkat?

A miniszterelnök tegnap beszélt nekünk a háború borzalmairól, német repülőgépekről London felett és arról, mennyire iszonyodik attól, ha a jelen helyzetben népünkre szakad a háború minden borzalma. Senki sem ismeri nálam jobban hiányosságainkat. A vezérkar

---

^{1/} Csehszlovákia londoni nagykövete.

főnökének véleménye - most támadást indítani Németország ellen, azt jelentené, mintha "valaki tigrisre támadna, mielőtt fegyverét megtöltötte."

De csak akkor érdemes élni, ha vannak céljaink: a törvény tisztelete, szabadság, embereknek egymás által való kölcsönös megbecsülése. Európában szerteszét hevernek jószándéku emberi életek roncsai, akik semmi-
ben sem reménykedhetnek, míg e rendszer érvényben van. Mi lettünk annak a civilizációnak őrzői, melyet egyre szélesebb területen ér a váratlan fenyegetés. Ha Csehszlovákia elfogadja a javaslatokat, kevés hozzáfűznivaló marad. De akkor nyomatékos figyelmetetést kapunk, hogy erős ütemben fegyverkezzünk, ipari termelésünket a háborús szükséglet kielégítésére irányítsuk és szervezzük meg az Ellátásügyi Minisztériumot /Ministry of Supply/, nehogy ilyen helyzet a jövőben megismétlődhessek.

1938. szept. 25. vasárnap.

A kormány d.e. 10.30-kor Halifax vezetésével összeült.

En a tegnap esti jegyzeteim szerint szólaltam fel.

D.u. 3 órakor újabb tanácskozás kezdődött.

Daladier és Bonnet 5 órára érkeznek. Életbevágóan fontosnak tartottam, hogy döntésünket a franciák szándékainak ismeretében hozzuk meg. Ha a franciák felkészültek Csehszlovákia támogatására, nekünk is közölnünk kell álláspontunkat.

Egy kis feljegyzést nyújtottam át az asztalon keresztül a miniszterelnöknek: "Miért ne tárgyalhatnának a francia miniszterek a teljes kormánnyal?"

Ceruzával írta feljegyzésemre: "Talán a második találkozón."

Délután 6 órakor a szolgálati ágak minisztereivel és vezérkari főnökeikkel tárgyalás. A további szükséges védelmi rendszabályokat vitattuk meg, ideértve Singapore és Egyiptom megerősítését.

Este 11.30-kor mindannyian a miniszterelnökségre mentünk. A franciák láthatóan kitérő magatartást tanúsítottak, egyaránt rátképezve a felelősséget és kezdeményezést. Gamelin érkezése minden pillanatban várható volt. Nem gondoltam, hogy katonai terveit feltárna, míg meg nem győződött arról, hogy Anglia Franciaország mellé fog állni. Gort közölte velem, hogy Game-

lin véleménye szerint a Szigfrid-vonal még nem készült el és sok vonatkozásban rögtönzöttnek tűnik.

A vita órákon át tartott. A háboru elkerülésére teendő végső erőfeszítésként a miniszterelnök személyes¹/ levélben utolsó felhívással fog Hitlerhez fordulni, és felkéri, hogy járuljon hozzá egy német-cseh-angol résztvevőkből álló közös bizottsághoz. A levelet Horace Wilson viszi Hitlerhez; elutasító válasz esetére a miniszterelnök felhatalmazta Wilsont annak közlésére, hogy ha Franciaország belép a háboruba, Anglia mellette fog állni.

Ebben megállapodtunk. További elővigyázatossági rendszabályok megvalósítását szorgalmaztam. Legsürgősebb a léghájitás behívása.

Távozásunknál egy pillanatra láttam még Daladiert. Azt mondtam "Bátorság", mire így válaszolt, "Ki kell tartanunk." /138-147. p./

/R.J.Minney: The Private Papers of Hore-Belisha c. kötetből, London, 1960./

DE GAULLE MOSZKVAI LÁTOGATÁSA

November 24-én indultam el repülőgépen Oroszország felé, velem volt George Bidault. Juin tábornok, Palevszki és Dejean kísérték bennünket. Bogomolov pedig kalauzolta küldöttségünket. Utközben Kairóban meglátogattam Faruk királyt... a következő állomás Teherán, ahol meglátogattam a sahot... 1944. november 26-án Bakuban szálltunk le, meghallgattuk a szovjet hatósági személyek üdvözlő szavait, majd részt vettem a diszszemlén... példásan katonás csapatokat láttam. Ez az igazi örök orosz hadsereg! ...Miklós nagyhercegnek az első világháboruban használt szalonkocsijában folytattuk utunkat. Kértem, hogy Sztálingrádon mehessünk keresztül, hogy hálás tiszteletemet fejezhessem ki az

¹/ White Paper CMD 5847 No. 10.

orosz hadsereggel szemben, amely itt vivta ki a második világháborút eldöntő győzelmet. A várost teljesen romokban találtuk, de az utcákon már dolgozó munkások szorgoskodtak mindenfelé, a városi hatóságok szemmel láthatóan tarták élénk az újjáépítés jelszavát. Amint bejártuk a csatamezőt, vezetőink odavittek bennünket egy vasolvasztóhoz, amelynek kemencéjét éppen csak hogy kijavították, de már kezdett belőle folyni a vas. A tankokat gyártó nagy üzemben azonban már teljes rendet és tökéletes újjáépítést láttunk. Érkeztünkre a munkások összeszaladtak, hogy őszinte baráti szavakat váltsanak velünk...

December 2-án, szombaton délben megérkeztünk Moszkvába. Molotov várt bennünket a pályaudvaron népbiztosok, funkcionáriusok és tábornokok kíséretében. Nagy számban jelentek meg diplomaták is. A nemzeti himnuszok eljátszása után a tiszti-iskolások diszszáza nagyszerűen tisztelgett előttünk. Elhagyva a pályaudvart és kilépve a térre, nagy tömeg gyűlt össze fogadásunkra, a barátság felkiáltásaival ünnepelt bennünket. A francia követségre hajtattunk, ott akartam tartózkodni a tárgyalások idején, hogy megkiméljem magamat attól a jövő-menéstől, amivel az ilyen tárgyalások járnak szoktak. Bidault, Juin és Dejean abban a házban rendezkedtek be, amelyet a szovjet kormány rendelkezésükre bocsátott.

Nyolc napot töltöttünk Moszkvában, ez alatt az idő alatt mind mi, mind az oroszok számos gondolatot vetettünk fel, információkat cseréltünk ki, javaslatokat tettünk. Bidault és Dejean - Garreau és Laloy kíséretében, akik mind a ketten jól beszéltek oroszul - különböző tárgyalásokat folytattak Molotovval és funkcionáriusaival. Juin, akit Petit, a mi katonai misszióknak főnöke kísért, hosszasan értekezett a vezérkarral és annak főnökével, Antonov tábornokkal. Természetesen mindabból, ami történt és ami elhangzott, a leglényegesebbek a Sztálin és köztem lefolyt beszélgetések voltak. Az volt a benyomásom, hogy a szenvedések és erőszakoskodások által kimerített, de a nemzeti célok által fűtött Oroszország ravasz és engesztelhetetlen hősével állók szemben...

Első találkozásunk a Kremlben történt, december 2-án este. Egy felvonó vitte fel a francia küldöttséget egy hosszú folyosó bejáratához, amelyen a rendőrök tekintélyes száma mutatta az utat, a sorfal végén pedig egy nagy, asztallal és székekkel berendezett szoba nyílt. Molotov vezetett be bennünket, majd a "Marsall"

megjelent. A szokásos üdvözlő szavak után helyet foglaltunk az asztal körül. Akár beszélt valaki, akár nem, Sztálin lesütött szemekkel hieroglifákat rajzolt. Azonnal a német kérdést vetettük fel. A jelenlévők közül senki sem kételkedett abban, hogy a német birodalom rövidesen széthull a szövetséges hadseregek csapásai alatt: a marsall hangsúlyozta, hogy a legerősebb csapásokat az oroszok mérik rájuk. Rögtön megegyeztünk azokban a rendszabályokban, amelyeket Németországgal szemben fogantatosítani kell, hogy ártalmatlanná válják. Amint azonban ezen a ponton megjegyeztem: az a tény szitotta fel a németek nagyravágyását, hogy Oroszország és Franciaország el vannak választva egymástól, majd a francia összeomlás és a szovjet területek megszállása; és ismertettem egy közvetlen szövetség perspektíváit Moszkva és Párizs kormányai között, amely révén le kell fektetni a rendezés alapjait, amelyeket más szövetségesekkel karöltve javasoltunk, - Sztálin hallgatásba burkolódzott, majd a következőket mondta: Meg kell tárgyalni minden kérdést az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, - amiből arra következtettem, hogy jó okai voltak arra, hogy számítson egy Roosevelttel és Churchillel megkötendő megegyezésre mindabban, amit el akart érni. Mégis megkérdezett, melyek azok a garanciák, amelyeket Franciaország óhajt nyugaton. Amikor azonban a Rajnáról és a Saar meg a Ruhr vidékről beszéltem neki, kijelentette, hogy ezeket a pontokat csak négyhatalmi megegyezéssel lehet eldönteni. Viszont arra a kérdésre, amelyet a keleti német határ tárgyában vettem fel, kategórikusan kijelentette: Kelet-Poroszország, Pomeránia és Szilézia régi lengyel területeit Lengyelországnak vissza kell adni. "Szóval - mondtam - az Odera határ?" - "Az Odera-Neisse határ" - szögezte le. "Ezenkívül határkiigazításokat kell végrehajtani Csehszlovákia javára" - mondotta. Megjegyeztem, hogy mi nem emelünk elvi ellenvetéseket ezekkel a területi változtatásokkal szemben, amelyek ezenkívül lehetővé teszik kompenzáció útján Lengyelország keleti határkérdéseinek rendezését. Hozzáfüztem azonban, hogy: szíveskedjék megengedni annak megállapítását, hogy az Ön szemében a Rajna kérdése még nem aktuális, az Odera problémája már igen. Sztálin tovább hallgatott, rajzolta a vonalakat és köröket. Rövidesen azonban felemelte fejét, s a következő ajánlatot tette: "Beszéljünk meg egy francia-orosz szerződést egy új német agresszió elleni közös fellépésre."

"Erre hajlandók vagyunk - feleltem - ugyanazokból az okokból, mint amelyek a korábbi francia-orosz

szerződésre vezettek". Majd nem minden célzás nélkül utaltam az 1935-ös egyezményre. Sztálin és Molotov élénken felkiáltottak, hogy az 1935-ös paktum, amelyet ők irtak alá Lavallal, a valóságban sohasem került alkalmazásra sem szellemében, sem betűjében. Utaltam arra, hogy az 1935-ös egyezményre és az 1892-es szövetségre hivatkozva azt akartam hangsúlyozni, hogy a német veszéllyel szemben Oroszország és Franciaország közös fellépése a dolgok természetéből fakad. Ami az esetleges új szerződés alapjait illeti, úgy gondoltam, hogy a mult keserves tapasztalatai jó leckét jelentettek mindkét ország vezetői számára. "Ami pedig magamat illeti - nem vagyok Pierre Laval". Megegyeztünk, hogy Bidault és Molotov kidolgozzák a szerződés szövegét.

A következő napok folyamán a két miniszter több alkalommal találkozott. Kicserélték tervezeteiket, amelyek egyébként nagyon hasonlítottak. Ugyancsak ezalatt a fogadások, látogatások és kirándulások sorozata zajlott le, nevezetesen a Spiridonovkába, ahol Molotov ebédet adott Dekanozov, Litvinov és Lozovszkij külügyminiszterhelyettesek társaságában. Sztálin is jelen volt. Az ebéd végén poharát felemelve ünnepelte megköteendő szövetségünket. "Olyan szövetségről van szó - mondotta - amely valóságos, nem olyan, mint Lavalé!". Kettesben hosszasan elbeszélgettünk. Azokat a dicsérő szavaimat, amelyekkel az orosz hadsereg eredményeiről megemlékeztem, amely hadsereg központjában Tolbuchin hadosztályai Magyarországon nagy lépéseket tettek előre, azzal háritotta el, hogy "Ugyan! Néhány város! Berlin és Bécs az, ahová el kell jutnunk!" Majd lecsillapodva hozzáfűzte: "Nagyon nehéz lehet egy olyan országot kormányozni, mint Franciaország, ahol mindenki olyan élénk!"

"Igen! - válaszoltam - de nem vehetek példát Ön-ről, mert Ön utánozhatatlan". Említette Thorez nevét, akinek a francia kormány megengedte, hogy Párizsba visszatérjen. Kelletlen hallgatásomra kijelentette: "Ne vegye rossz néven indiszkrécióm. Csak annyit szeretnék mondani Önnek, hogy én ismerem Thorezt és az én meglátásom szerint jó francia. Ha az önök helyében lennék, én nem csukatnám börtönbe". Mosolyogva fűzte hozzá: "Legalábbis nem azonnal". - "A francia kormány - feleltem - aszerint bánik a franciákkal, hogy mit vár tőlük." /57-63. p./

/Ch. de Gaulle: Mémoires de guerre. v.III. Le salut 1944-1946. c. kötetből, Paris, 1959./

EISENHOWER A FRANCIAORSZÁGI PARTRASZÁLLÁSRÓL

Az első jelentések a néhány órával korábban meglatogatott, légi uton szállított egységektől érkeztek és igen biztatóak voltak. A reggel mulásával kitűnt, hogy a partraszállási művelet jól halad. Montgomery egy rombolón utnak indult, hogy előretolt főhadiszállásának a partszakaszon megfelelő helyet találjon.

Megigértém, hogy másnap felkeresem.

A kétéltű járműveiknek és az amerikai légicsapatoknak összehangolt hadműveletei mind az Utah-szakaszon, mind a szélső balszárnyon kielégítő eredménnyel haladtak; kitűnt azonban a napi jelentésekből, hogy rendkívül heves harcok folynak az Omaha-szakaszon. Elhatároztam, hogy holnap reggel ezt a részt felkeresem.

Rombolón tettük meg az utat; megérkezve örömmel láttuk, hogy az 1. és 29. hadtest rohamai végül is kivetették az ellenséget állásaiból, és a támadás gyorsan haladt előre. Elszigetelt ellenállási fészkek továbbra is kitartottak, és ezek közül néhány nyugtalanító tüzerségi tűz alatt tartotta a partot és az ott kikötő hajóinkat. Alkalmam nyílt Bradley tábornokkal tárgyalni, aki, mint mindig, rendíthetetlenül bízott a sikerünkben. Valójában az Omaha öbölben olyan méretű ellenállásba ütköztünk, mint amilyentől az egész területen tartottunk. A németek meg voltak győződve, hogy a jelenlegi időjárási viszonyok mellett nem fogunk támadni; ezért döntő tényezővé vált a meglepetés, ami bizonyos fokig magyarázatot adott arra, hogy az öblök legtöbbjében miért ütköztünk aránylag gyengébb ellenállásba. Az Omaha-szakaszon, mint azt a hadifoglyok vallották, a riadózott 352. német hadosztály tartott történetesen hadgyakorlatot, és ez volt a magyarázata az e térségben kibontakozott kemény harcoknak.

A nap folyamán végigjártam az összes öblöket, és alkalmam nyílt a parancsnokokkal, köztük Montgomery tábornokkal, tárgyalni. Estefelé, miközben nagy sebességgel haladtunk a part mentén, rombolónk zátonyra futott és annyira megsérült, hogy másik hajón tértünk vissza Portsmouth-ba.

A következő néhány nap alaposan próbára tette a hónapokon keresztül, nagy türelemmel készült terveinket. Ezek általánosságban kitűnően beváltak, de szükségessé váltak a pillanatnyi helyzetből adódó, és ahhoz alkalmazkodó kisebb változtatások, melyek Portsmouth-ból könnyen voltak végrehajthatók.

Hasonló tervek megvalósításánál mindig felléphetnek olyan nehézségek, melyek több fegyvernemet is érintenek. Ezek könnyen elháríthatók, ha a főparancsnokság éberén figyeli a helyzet alakulását, és gyors intézkedésével a zavarok elburjánzását megakadályozza. Például a tervezett hajózási menetrendben megszabott ütemezés tullépése, vagy a be- és kirakodási lehetőségek csökkenése következtében feltétlenül bekövetkezik a hajók tömörülése a be- és kihajózási pontokon. Ez komoly veszteséget jelent, mikor az idő létfontosságú tényező, és a hajózásban különben is szűk a keresztmetszet. Ebből olyan zavar keletkezik, melyet csak gyors és megfelelő intézkedéssel lehet megszüntetni. Az ilyen nehézségek leküzdésére az összes fegyvernem képviselőiből álló törzskart szerveztünk. E törzskar feladata volt, hogy gondoskodjék a szükséges csapattestek készenlétben tartásáról, azoknak, valamint felszereléseiknek partraszállításáról és mindezeket egybehangolja a hajók érkezési és indulási idejével. Az első napok elmúltával nehézségeink feltűnően csökkentek.

Hamarosan értesültünk, hogy az inváziót megelőző hosszas előkészületek Washingtonban is feszült izgalmat okoztak. Jóformán még alig vetettük meg a lábunkat a partokon, mikor Marshall tábornok, King tengernagy és Arnold tábornok törzskarukkal együtt megérkeztek Angliába. Mindent előkészítettem, hogy június 12-én együtt meglátogassuk hídfőállásunkat. Jelenlétük, amint a területet az elégedettség minden látható jelével bejárták, igen lelkesítőleg hatott a csapatokra. A felsőbb parancsnokságok ilyen látogatásai, melyhez időnként a kormányzat tagjai is csatlakoznak, jelentőségükben szinte kifejezhetetlen értéket jelentenek a csapatokra gyakorolt morális hatásuk szempontjából. A katonát öröm tölti el, ha ilyen magas rendfokozatu tiszteket lát közvetlen közelében, azon elmélet alapján, hogy akkor azon a környéken biztonságban érezheti magát- különben a tisztek nem tartózkodnának ott.

A D-naptól¹ a július 25-én bekövetkezett döntő

¹D-Day: a szövetségesek partraszállásának napja, 1944. június 6.

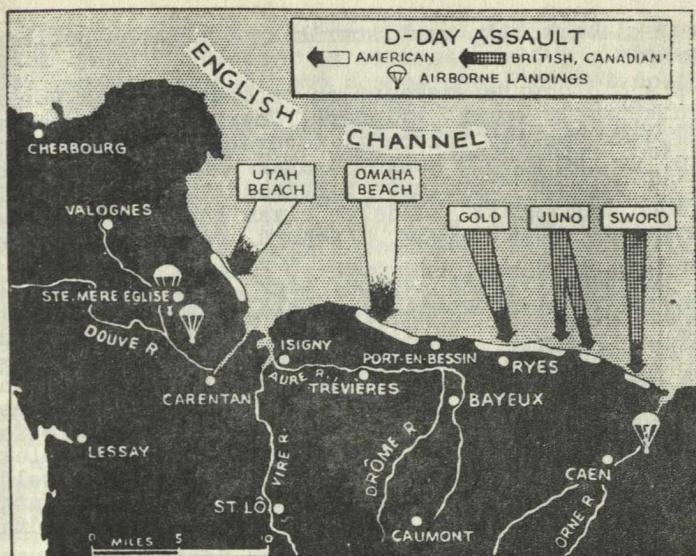
kitörésünkig eltelt idő, amely a "hídfő csata" elnevezést kapta, a szövetségesek hadműveleteinek egyik döntő szakaszát jelenti.

Elmult idők ütközeeteinek értékelésében katonák és polgári személyek egyaránt hajlamosak azoknak olyan mozzanataira felfigyelni, amelyek már történésük időpontjában sem voltak nagyjelentőségűek és maguk az események szereplői sem tartották annak. Széles skálájú kutatás, gyakran vád és ellenvád gyűrűzik egy ötlet szerzője körül, még azt is vizsgálva, hogy, még részleteiben is, mennyiben fedték a fejlemények a terveket és végül, hogy egyes személyek milyen befolyása érvényesült bizonyos akciókban.

A normandiai hídfő csata sem volt kivétel ez alól. Eltérő vélemények alakultak ki e témával kapcsolatban; egyrésztük tajtékszó rosszindulattal, másrésztük viszont ugyanakkor fáradtságos és tárgyilagos kutatások alapján foglalkozik e hadművelettel, amelyet, ha annak későbbi kihatásait időben felismerték volna, írásos feljegyzések örökíthették volna meg.

Szerencsére a katonák többsége a háború folyamán tárgyilagossá válik, és az ütközet kellős közepén a győzelem fontossága mellett eltörpül a történelem véleménye. Ezenfelül az időhiány, valamint a parancsnokok és törzstisztek kimerítő elfoglaltsága már eleve kizárja annak a lehetőségét, hogy napról-napra, sőt percről-percre beálló változásokról feljegyzések készüljenek. Sok nagyjelentőségű művelet kezdeményezése történt szóbelileg, és azok írásos rögzítése utólag sem történt meg. Hadparancsok még nagyobb hadmozdulatok esetében is gyakran csak azután kerülnek megírásra, miután egy kimerítő értekezlet során az utasítások már kiadásra kerültek; az ott elhangzottakról nincs feljegyzés. Még a legbuzgóbb titkár sem volna képes az ütközetet megelőző eseményekről hű és világos beszámolót adni. Különös tény, hogy az érdeklődés az események és azok kihatásai helyett később elsősorban a tervekre és a tervek körüli felelősségre irányul.

Ami a tervet és a döntést illeti, az a meggyőződésem, hogy nincs olyan parancsnok, aki megesküdhetne, hogy egy bizonyos terv, vagy eszme az ő agyában született. Parancsnokságának sokrétű feladatai annyira igénybe veszik, hogy később maga sem tudja, hogy egy felvillant ötlet, mely esetleg utóbb egy szétágazó nagy tervnek válhat magjává, sajátja-e, vagy egy ilyen irányú, elhangzott javaslatot tett magáévá. Fontos

feladata az állandó éberség; válassza pontosan szét a szükséges határozottságot a makacs elfogultságtól és az oktalan előítélettől.

Egy másik szempont: nagy a különbség egy ütközet, vagy hadművelet elhatározott terve és az attól várt esetleges eredmények között. A csapatok ütközetbe indítása előtt az elérendő célokat meg kell határozni, mert nélkül a terv hiányos. Ezen túl következik az ésszerű kilátások felmérése, majd a remények világa, - mindaz, ami akkor valósul meg, ha a szerencse tartósan mosolyog ránk.

A haditerv erre az utolsó szakaszra is igyekszik utmutatást adni, hogy a teljes siker kibontakozását ne gátolja az a körülmény, hogy a csapatok nem ismerik parancsnokuk elgondolásait. A terveknek ez a része valószínűleg inkább tájékoztató jellegű, és ezért nem is tartalmaz merev utasításokat. A jó haditerv idő és tér tekintetében rugalmas, hogy az ütközet során fellépő, és állandóan változó körülményekhez alkalmazható legyen, és ezáltal a parancsnok elképzeléseit végül is valóra váltsa. Merevség feltétlenül kerülendő, és akik elemzésük során egy részlet módosítása miatt az egész

tervet lebecsülik, nem ismerik az ütközetek jellegzetességeit.

A hídőcsata szakadatlan és heves harcok sorozata volt, amely ennek ellenére, Cherbourg elfoglalásán kívül, csak csekély földrajzi térnyerést eredményezett: mégis, az itt vívott kemény csaták vezettek Franciaország és Belgium látványos felszabadításához. A hídőállásban folytatott küzdelem olyan anyagi és elméleti eredménnyel járt, amely a háború végéig hasznunkra vált.

Montgomery, aki tudta, hogy a vele szembenálló erőket régi, sivatagbeli ellenfele, Rommel vezeti, biztosra vette, hogy az ellenséges műveleteket minden azonnal bevethető egységgel végrehajtott állandó támadások fogják jellemezni. Előre számításba vette annak valószínűségét, hogy Rommel vezetésével az ellenség erős, természetes védelmet biztosító állást fog elfoglalni, amely mögött a legütőképesebb; nagy kötelékek összevonását hajtja majd végre, hogy azokkal teljes erejű támadást indítson parti állásaink ellen. Montgomery jóslatai a legteljesebb mértékben beigazolódtak.

Partraszállásunk óta a harcok egy napig sem szüneteltek, néhány pont kivételével, ahol az első világháborúra emlékeztető lövészárkok húzódtak.

Bradley megjósolta, hogy Cherbourg elfoglalása csunya munka lesz; a mielőbb elérendő sikert támadó csapataink gyorsasággal párosult bátorságától és ütközésszerűségétől várta. Véleménye így hangzott: "10 nap, ha szerencsénk lesz, ellenkező esetben 30 nap." Egyéb tényezők mellett minden hasonló jóslat valóraváltása attól függ, hogy mennyiben sikerül az időrendi ütemezést általában betartani. Terveink pontosan részletezték - napra, sőt órára - mindazoknak a csapatoknak, lőszernek és egyéb felszerelésnek várható beérkezését, amelyek nemcsak a napi hadműveletekhez voltak szükségesek, de megfelelő tartalékot is biztosítottak arra az időre, amikor elérkezőnk a csata döntő fordulatahoz.

Az északi szárnyon Caen városát nem sikerült az első rohammal, mint reméltük, birtokunkba venni, és továbbra is meghiúsultak azok a kísérleteink, hogy az e várostól délre, - és délkeletre eső térségeket, amelyeket tankjaink és légierőnk támaszpontjául szántunk, elfoglaljuk. A harc e szakaszon igen hosszadalmas és rendkívül heves volt. Rommel makacsul védekezett; a küzdelem során világossá vált, mi kényszerítette valójában az elszánt ellenállásra.

Az általunk megtámadott térségben levő hadosztályaink megerősítésére az ellenség előbb a Bretagne félszigeten nélkülözhető összes csapattestét dobta át ide; utána Dél-Franciaországból, majd Hollandiából hozott erősítést. Ezek harcbavetése után a még rendelkezésre álló tartalékok Európa északnyugati részén, Calais környékén állomásoztak, a németek 15. hadseregének kötelékében. E csapatokkal csak Caen birtokában tarthatta Rommel a kapcsolatot. Ha Caen-t feladja, haderejének két fő egysége között megszűnne az összeköttetés; azok további együttműködésének előfeltétele csak egy igen nagyméretű visszavonulás árán volna biztosítható. Ezért sietett legerősebb és legjobb hadosztályaival Caen védelmére, hogy azt a végsőkig megtarthassa.

Harcászati terveinknek az északi szárnyon bekövetkezett meghiúsulása nem vonta maga után általános hadműveleti terveink megváltoztatását. Ime a régi igazság újabb bizonyítéka: minden haditerv csak általánosságban, a szükséges tartalékok és az elérni kívánt cél figyelembevételével intézkedik az ütközetre vonatkozóan, mert az ellenség lépései folytán állandóan szükségessé válhatnak a pillanatnyi helyzetnek megfelelő harcászati változtatások. Amint világossá vált előttünk, hogy az ellenség minden áldozatot vállalva kitarthat és védi Caen-t, kulcspozícióját, teljesen lekötöttük erejét e térségben, ami lényegesen megkönnyítette a szövetségesek összes további hadműveleteit.

A távolabbi, nyugati szárnyon Collins tábornok VII. hadtestével előbb egyenest nyugat felé támadott, hogy a félszigetet kettévágja, majd hirtelen Cherbourg ellen fordult; ugyanakkor déli szárnyát erős retesszel biztosította a félszigetre irányuló ellenséges benyomulás kivédésére.

Az első V-1 bomba 1944. június 12-én csapott le Londonra. A V-1 kis, pilóta nélküli repülőgép volt, amely nagy sebességgel száguldott előre meghatározott pályáján, és amelyet egy, a készülékben elhelyezett berendezés állított le a célban. Nagy mennyiségű, ütésre működő robbanótöltetének iszonyu határfoka volt. Az első V-2 bevetésére augusztus elején került sor; ez magas röppályán mozgó rakéta volt, mely olyan sebességgel zuhant alá, hogy érkezésének első jele a robbanás volt. Repülése közben nem volt látható, vagy hallható és ezért ártalmatlanná tétele megoldhatatlannak látszott.

A V-2 akkor okozott különösen nagy kárt, ha köz-

vetlenül épületbe talált. Nagy sebessége folytán mélyen behatolt a talajba, robbantóereje közvetlenül fölfelé irányult. Ezért, ha nyílt területre zuhant, viszonylag ártalmatlan volt, de robbanótöltete oly nagy volt, hogy amennyiben épületre esett, azt teljesen szétrombolta.

E fegyverek tökéletesítését és használatbavételét kétségen kívül késleltették a tavaszi nagyerejű légi bombázásaink, amelyek elsősorban azokat a helyeket vették célba, ahol ilyen gyártóműveket gyanítottunk. Tudtuk, hogy ezen a téren Peenemünde volt egyike a legnagyobb német kísérleti telepeknek, és ezért időnként bombázóink nagy kötelékeit küldtük támadásra erre a területre. Hireink voltak más gyanús helyekről is. Ezek közé tartozott a norvégiai Trondheim, ahol értesüléseink szerint, a németek atommal kísérleteztek. Folyamatosan bombáztuk Európa északnyugati partvidékét is, ahol a V-1 és V-2 kilövőhelyeit sejtettük. Felderítő repülőink légi felvételei e térségben olyan készülékeket és berendezéseket árultak el, amelyek semmi féle ismert fegyverrel sem voltak kapcsolatba hozhatók. Ezeket a területeket állandóan pörölyöztük.

Az új német fegyverek morális hatása lesújtó volt. Angliának iszonyu tapasztalatai voltak a bombázásokkal kapcsolatban. Amikor a szövetségesek júniusban sikeresen partraszálltak Normandiában, az angol polgárokat eltöltötte a felszabadulás nagy érzése, nemcsak a végső győzelem közeledte miatt, hanem mert abban reménykedtek, hogy ezáltal megszűnt a bombaveszély is. Meghiúsult azonban minden reménységük, mikor az új fegyverek tekintélyes számban érkeztek London fölé. A bombázások lesújtó hatása nem korlátozódott a polgári lakosságra; a katonák a harctereken újra félteni kezdték otthoni hozzátartozóikat és barátait. Sok amerikai katona fordult hozzám aggódó hangon, tudnék-e bizonyos délangliai városokról, melyekben előzőleg el voltak szállásolva, felvilágosítást adni.

Valószínűnek látszott, hogy ha a németeknek sikerül e fegyvereiket hat hónappal korábban tökéletesíteni és bevetni, az a mi partraszállásunkat igen megnehezítette, - sőt talán lehetetlenné is tette volna. Biztos vagyok abban, ha e fegyvereket hat hónapon keresztül alkalmazzák, és ha főként a Portsmouth - Southampton területet veszik célba, fel kellett volna adnunk az Overlord tervet.

A V-1 bomba elleni védekezés igen rövid időn belül jó eredményt ért el, de ennek ellenére a nappal és

az éjszaka minden órájában, bármilyen időjárás mellett, fenyegetett az érkezésük. Mi, a harctérek, azokat a területeket kívántuk elfoglalni, ahonnan ezeket a bombákat a délangliai célpontok ellen kilőtték. Elismeréssel kell itt az angol vezetőkről szólni, akiknek egyike sem sürgette hadműveleti tervem bármely oly irányu megváltoztatását, amely ennek a sorscsapásnak a megszüntetésére irányult volna.

Junius 18-án Montgomery úgy vélte, elérkezett az idő Caen elfoglalására. Napiparancsa így hangzott: "Világos, hogy terveink valóraváltásában a következő feladat Caen és Cherbourg elfoglalása..." Utasította az angol hadsereget: "A közvetlen feladat Caen elfoglalása." A parancs utolsó mondata így szólt: "Remélem, hogy Caen és Cherbourg junius 24-ig birtokunkban lesz!"

A balszárnyon a német ellenállás továbbra is megghiúsította szándékainkat, de Cherbourg kikötője, a partraszállásunkat követő huszadik napon, junius 26-án elesett. Collins tábornok vezette a könyörtelen támadást, mely ismét igazolta "Villám Joe" keresztnévét. A végső támadást a nehéz hajóágyuk súlyos és pontos tüzelése támogatta.

A szerencse, e kiszámíthatatlan tényező, Bradley jóslatának pontosan a középértékével ajándékozott meg. Szerencsénk főként abban nyilvánult meg, hogy partraszállásunk az Utah-szakaszon nagy meglepetést okozott a németeknek, akik ezt a partrészt nagyobb kételtű hadműveletre alkalmatlannak tartották, továbbá, hogy a 82. és 101. légi hadtesteink, melyek a félsziget közepén értek földet, igen hatásosan avatkoztak a küzdelembe. Balszerencsénk volt viszont az a hatalmas orkán, amely junius 19-én sújtott le ránk, és négy napon át tombolt. Ezen idő alatt lehetetlenné vált minden partraszállási kísérlet, ami összes hadműveleteinket gátolta.

Teljesen megszakadt erre az időre az Egyesült Királyság és Európa között a tengeri összeköttetés és ugyanakkor szinte lehetetlenné vált repülőgépek leszállása azon a kis kifutópályán, amelyet a hídfőállásban építettünk. Az amerikaiak Omaha-szakaszán a kifutó kijavíthatatlanul tönkrement. Sok kisebb-nagyobb hajónk süllyedt el, vagy vetődött a partra.

Légierőnk hatásos elszigetelési műveletei akadályozták meg a németek egyébként ideális viszonyok mellett megindítható ellentámadásait. Itt is kifejezésre jutott a döntő légi fölény hatása.

A vihar megszűntével végigrepültem a partvonalat és több, mint 300 nagyobb, helyrehozhatatlanul megsérült hajóroncsot számoltam meg.

A vihar kitörésekor a 83. amerikai hadosztályt szállító hajó éppen a parthoz közeledett. Kihajózásukra nem volt lehetőség, és ezért e hadosztály az orkán alatt igen nehéz helyzetben szenvedte át ezt a négy napot. Partraszállításuk után felkerestem ezt az egységet, melynek tagjai még ekkor is tengeri betegek és teljesen kimerültek voltak.

Az egész háború alatt nem volt hasonló látványban részem, amely az amerikai termelőerőknek olyan fényes bizonyítékát adta volna, mint a parton heverő hajóroncsok tömege. Más nemzetre ilyen csapás végzetesen döntő lett volna; a hatalmas amerikai ipari potenciál folytán a nagy vihar okozta károk felkészülésünkben csak jelentéktelen epizóddá zsugorodtak.

Cherbourg elfoglalása után haladéktalanul megkezdődtek a kikötő helyreállítási munkái. A németek hatalmas rombolásokat végeztek a kikötőben és nagyszámu, különféle aknát helyeztek el. Az újfajta aknák egy részét csak mélytengeri búvárok tudták eltávolítani, akik a tengerfenéken hatástalanították azokat. Igen bátor, gyakran drámai munkát végeztek a búvárok és az aknakutató hajók.

A husz nap alatt, amíg az USA VII. hadteste Cherbourg-ért küzdött, szakadatlanul folytak a csekély, helyi eredményekkel járó harcok a teljes arcvonalon is; a Caen-i szelvényben semmiféle döntést sem tudtunk elérni.

A keleti szárnyon harcoló angol és kanadai egységek vezetője Montgomery volt; a nyugati szárnyon küzdő amerikai erőkkel történt együttműködése kiválónak bizonyult. Pontosan ismerte az angol katona értékét, és egységei, a balsikerek és veszteségek ellenére is megőrizték katonai erényeiket, mert feltétlenül bíztak parancsnokukban.

Bradley tábornok rendíthetetlen, célratörő katona volt, aki személyes rátermettségének, valamint az emberséges megértésnek olyan fényes bizonyítékát adta, amit alantasai és parancsnokai egyaránt elismertek. Abban az időben az I. hadsereget vezette. Az őt támogató harcászati légierő parancsnoka a fiatal és tehetséges Elwood R. Quesada vezérőrnagy volt. A közöttük kialakult bizalom, az együttműködés javítására kidolgozott rendszerük, és végül az értékes befolyás, ame-

lyet beosztottaikra gyakoroltak, örvendetes ellentéte volt annak, amit a háboru kezdetén sokfelé tapasztaltam. Ugyanilyen tökéletesen illeszkedett az együttesbe tengerészetiünk is. Az USA három szolgálati ágának közös parancsnokság alatt elért eredményei indítottak arra, hogy Washingtonban, a háboru utáni időkre is ilyen szervezet létesítését szorgalmazzam.

A csata kezdeti szakaszán életem jóformán folytonos utazgatásból állt. Montgomery, Bradley, vagy az arcvonalakon álló csapatok meglátogatása után Portsmouth-i főhadiszállásomon folytattam az ellátmányok egybehangolását és a nagyobb fordulatok tervezését, amit számtalan érdeklődés és értekezlet szakított meg. Ehhez járult azoknak, a még Angliában tartózkodó csapatoknak a szemléje is, amelyeknek bevetése küszöbön állott.

Marshall tábornoknak beosztottjaival szemben megnyilvánuló figyelmessége jeleként junius közepe táján megérkezett a hadszíntérre a fiam. A D-napon avatták West-Point-ban és, Marshall tábornok hozzájárulásával, engedélyt kapott, hogy rövid szabadságát velem töltsa a harctéren; az egyetlen kikötés az volt, hogy további kiképzése céljából július 1-ig köteles volt az Egyesült Államokba visszatérni. Velem járt állandóan, és csak az szomorította el, hogy nem voltam hajlandó befolyásomat olyan irányban érvényesíteni, hogy valamelyik Európában harcoló gyalogsági hadosztály kötelékében harcolhasson.

Időközben az angol és az amerikai csapatok ereje egyaránt gyorsan gyarapodott. A 19-i nagy vihar okozta zavarok és károk ellenére a beállott Késedelem csak átmenetileg, és jelentéktelen mértékben akadályozta végső terveink megvalósítását.

A szakadatlanul érkező friss csapatok lehetővé tették, a terep nehézségei és az időjárás hátrányos alakulása mellett is, a támadás további folytatását. Keleten az volt a célunk, hogy a német erők zömét ott lekössük, nyugaton pedig annyira kellett előrehaladnunk, hogy a szükös hídfoállásból való végleges és jól összehangolt kitérést megvalósíthassuk.

Junius vége nehéz időszak volt mindannyiunk részére. Több magasrangu látogatónk adott hangot annak az aggálynak, hogy holtpontra jutottunk és azoknak adtak igazat, akik szerint az Overlord műveletre szomorú sors vár. A kételtű támadásokkal végrehajtott szárazföldi benyomulásoknak az a nagy kockázatuk, hogy

a támadó szűk hídfeállásba van bezárva; ugyanakkor a csapatok és felszerelések összpontosításának elengedhetetlen előfeltétele, hogy megfelelő térség álljon rendelkezésre, ahonnan, kellő felkészülés után, a döntő mozgóháború megindítható.

Mikor az utánpótlás és erősítések bevetésének lehetősége mellett a terep is a védelemnek kedvez, bekövetkezik, hogy a harctéri helyzet, a sikeres partraszállás ellenére is, fájdalmasan kimerítővé válik a támadó számára; rosszabb a helyzete, mintha az ellenséges főerőkkel vívna nyílt, megsemmisítő csatákat. Ezt tapasztalták a szövetségesek az első világháborúban Gallipoli-nál, és ugyanez ismétlődött meg, hónapokon keresztül, 1944 elején, az Anzio művelet során. Az ilyen nehézségeket alaposan megvizsgáltuk és foglalkoztunk azok elhárításával jóval a D-nap előtt, és ellenrendszabályainkat főként tengerészetre és a légierőre építettük. Abban bízunk, hogy tönkreteszik az ellenséges utánpótlási és közlekedési vonalakat megakadályozzák a nagyobb csapatmozdulatokat és megsemmisítik az előkészített védelmi berendezéseket. Hátjohadunk és mesterséges kikötőink birtokában az utánpótlások és erősítések rendszeresen beérkeztek. Bízunk abban is, hogy a felkészülés versenyében is mi fogunk győzni. Készültünk ezek mellett egy második, a Bretagne félsziget ellen irányuló kombinált támadásra is.

Nagy sulyt helyeztünk már a tervezés korai szakaszában az e térségben levő kikötőkre és úgy gondoltuk, ha az ellenség a normandiai támadásunkra, védekezése során, felfedi az ott levő igen erős állásait, meglepetésszerű támadást indítunk ellene Bretagne vidékén - egyidejűleg fenyegetve oldal- és hátbatámadással. Már tapasztaltuk, hogy a németek az általuk feladott kikötőket annyira lerombolják és tönkreteszik, hogy azok gyors helyreállítása igen nehéz feladatot jelent; ezért választásunk a Bretagne-i Quiberon öbölre esett, mely az utánpótlás lebonyolítására igen alkalmasnak látszott, annak ellenére, hogy nem volt kellően kiépítve.

Közben júniusból július lett és részleteiben is vizsgáltuk, milyen előnyökkel járna egy második partraszállás. Egyre inkább elleneztem ilyen műveletet. Légierőnk és cseltámadásaink gátolták a németeket abban, hogy erős védelmi állást építsenek ki; tudtam, hogy egy újabb partraszállás feltétlenül késleltetné főarcvonalunknak csapatokkal és a szükséges anyagokkal való feltöltését. Felismertem a Bretagne-i kikötők jelentő-

ségét és úgy véltem, hogy támadásainkat folytatva, gyorsabban foglalhatjuk el azokat, ha nem csökkentjük csapásaink súlyát egy megindítandó második partraszállás miatt.

Sok időt töltöttem Franciaországban és sűrűn tanácskoztam Bradley és Montgomery tábornokokkal a tervezett hadműveletek során bevetendő erőkről és az időzítésekről. A Bradley-nél töltött látogatások igen kellemesek voltak, - velem együtt szeretett a legelső vonalakban kóborolni, és ott a csaták minden terhét viselő katonákkal beszélgetni. A háború során számos megbeszélésünket a harcoló csapatoknál tett közös látogatásunk közepette folytattuk.

Az őrmester, aki Franciaországban mindenütt velem járt, Sidney Spiegel nevű motorkerékpáros rendőr volt. Személyes ragaszkodása és az a gondosság, amellyel védelmemre és segítségemre állandóan készen állt, páratlan volt. Nagy gondot fordított katonás külsejére, és bármennyire rossz utakon haladtunk, célbaérkezve már ragyogott a motorkerékpárja. Mikor utjaink elváltak, egy hűséges barátot és értékes segítőtársat veszítettem benne.

Ebben az időszakban írásbeli-, távbeszélő- és rádióösszeköttetésben álltam Bradley-vel és Montgomery-val. Junius végén hídfőállásunk még sokkal szűkebb volt, semhogy a legfelső hadvezetőség főhadiszállását Franciaországba helyezhettük volna át; saját parancsnokságomat azonban júliusban áttelepitettem, hogy állandó kapcsolatot tudjak az ott működő vezénylő parancsnokokkal fenntartani. Közben a pozícióharcok, valamint a tartalékok gyarapítása lehangoló lassúsággal folyt, ami az amerikai és az angol sajtóban élesedő bírálatot váltott ki. A cikkek szerzői persze nem ismerték a tényeket. Ha a háború összes eseményei köztudomásává válnának, nem volna lehetséges a mindig éber ellenséget váratlan akciókkal meglepni. Ilyen holtponthoz idején, amikor a harcoló egységek veszteségeket szenvednek és közben fülükbe jutnak a vezetőikről elhangzott bírálatok is, nehéz a csapatokban a lelket tartani. A helyzetmagyarázók hangját minden raj és szakasz hallgatta az apró rádiókon, melyek mindig szóltak. Súlyosbítták a helyzetet, ha a rokonságtól hazulról érkező levelek is erről írnak; az ujoncok sokkal komolyabban veszik az ilyen híreket, mint a veteránok. Az utóbbiak nézetét pontosan tükrözte egy őrmesterem kijelentése, aki osztagával arra várt, hogy a frontra induljon. Így szólt: "Tábornok, ez a munka a

térkép szerint könnyűnek tűnt, de most, ugylátszik, a "Heinie"-k is hozzászólnak a dologhoz. De nincs itt semmi olyan baj, amin ne segítene egy jó, serkentő győzelem." /269-282. p./

/D.D.Eisenhower: Crusade in Europe c. kötetből, New York, 1961./

Az emlékirat-szemelvényeket válogatta és összeállította H. Haraszti Éva

S Z E M L E

ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK - MÓDSZERTAN

И. Витвер: Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. Географиз, Москва, 1963, 349 стр.

/Történeti-földrajzi bevezetés
a külföldi országok gazdasági földrajzába/

A kissé szokatlan cím érdekes munkát takar. A szerző - a Lomonoszov-egyetem földrajzprofesszora - egyetemi segédkönyvként közreadott művében arra vállalkozott, hogy történeti alapon bemutatja a kapitalista világ gazdaság kialakulását és egész fejlődését a nagy földrajzi felfedezésektől kezdve a második világháborúig, s a történeti-gazdaságföldrajzi fejtegetésekkel szerves egységben végigkíséri a világ politikai térképének változásait és a demográfiai átalakulásokat is. E célkitűzés már jelzi a vállalkozás ujszerűségét és nagyságát.

Vitver professzor négy részre tagolja munkáját. Az első rész a 15. századtól a 18. századig eltelt időszakot vizsgálja. Az Óvilág 15. századi gazdasági állapotának és politikai térképének felvázolása után a földrajzi felfedezésekkel és a gyarmati hódítások kezdetével foglalkozik. Sorbaveszi a spanyol-portugál, majd a holland és az angol-francia expanziók történetét. Kitér a gyarmatosítás messzemenő következményeire, amelyek összessége megszabta a világ további gazdasági fejlődését, sőt magának a világ gazdaságának a kialakulását is. A gyarmati országok gazdaságáról szóló fejezetet Nyugat-Európa 17-18. századbeli fejlődésének és a kor népességföldrajzi átalakulásainak leírása követi.

A második rész kronológiai határai a 18. század végétől 1875-ig terjednek. A szerző itt az ipari forradalommal és annak a tőkés világ gazdaság fejlődésére gyakorolt hatásával, Európa 19. századi gazdaságának és politikai földrajzában változásaival, valamint az

európai nemzeti mozgalmakkal foglalkozik. Az Európán kívüli területek közül az angol gyarmatbirodalom /India, Ausztrália, Kanada stb./ kiépítésének leírása, az USA és Japán fejlődésének bemutatása érdemel említést. Az 1870-es évektől az első világháborúig eltelt évtizedeket a harmadik részben vizsgálja. A korszak általános gazdasági jellemzése és a demográfiai változások leírása után részletesen ismerteti a világ felosztásának befejező szakaszát és összegezi a gyarmati expanziók eredményeit. Itt, miként a megelőző részben is, külön fejezetet szentel a vezető tőkés államok fejlődésében megmutatkozó sajátosságok elemzésének. Az utolsó részben a szerző az első világháborúval és a versaillesi békerendszer következményeivel foglalkozik, majd összefoglalja a tőkés világ két világháború közötti gazdasági fejlődését.

A roppant szerteágazó anyag ellenére a szerző fő célkitűzését alapjában megvalósította: sikerült bemutatnia a kapitalista világ gazdaság fejlődésének fő folyamatát. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok első szakaszát /I6-I9. sz./ "európacentrikusság" jellemzi. Egy-egy vezető európai hatalom az adott kor egész fejlődésére rányomta bélyegét. A I9. sz. utolsó harmadában az Európán kívüli területek gazdasági megerősödése révén a nemzetközi kapcsolatok jelentősen kiszélesednek és jellegük is megváltozik: földrészünk kizárólagos vezető szerepe megszűnik. E fő fejlődési folyamatot a szerző igyekszik sokoldalúan megrajzolni. Minden korban bemutatja a termelőerők fejlődését: a technikai átalakulásokat, a közlekedés-szállítás előrehaladásának legfőbb jellegzetességeit stb. Szól a jelentősebb kapitalista államok, valamint a fontosabb gyarmati és függő országok fejlődésbeli sajátosságairól is.

Érdekesnek tartjuk azokat a részeket, ahol Vitver összehasonlítja a vezető nyugat-európai államok gazdaságát. A későbbiek során a vizsgálódásba bevonja az USA-t, de mindvégig hiányzik a kelet-európai területek - köztük Oroszország - gazdasági életének és fejlődési tendenciáinak elemzése. Igaz, hogy e területek sokáig nem tartoztak a nemzetközi kapcsolatok és a gyarmati expanziók fő áramához, ennek ellenére /esetleg éppen ezért! / ignorálásukkal érdekes összehasonlítási és következtetési lehetőség maradt kiaknázatlan és az így kialakult körképet sem tarthatjuk teljesnek. A munka kevésbé sikerült részei a politikai földrajzzal foglalkozó fejezetek. Ennek az anyagnak időbeli és térbeli elosztása egyenetlen, kevés a térképek száma is.

Bár e könyv nem "hivatásos" történész munkája, megjelenésére mégis érdemes felfigyelnünk. Közismert, hogy a marxista történettudomány napjainkban komoly erőfeszítéseket tesz nemzetközi méretekben a világtörténelemnek mint összefüggő egésznek ábrázolására. E szintétikusságra való törekvés közben az ilyen összefoglaló jellegű művek segítséget adhatnak mind a meglévő fehér foltok eltüntetéséhez, mint az egyetemes történeti kutatás módszereinek kidolgozásához. Ezen túlmenően, mivel a történeti földrajz az egyetemi oktatásban is igen elhanyagolt terület, különösen az újkorban, úgy gondoljuk, nagy haszonnal járna, ha Vitver könyvéhez hasonló munkákat magyar nyelven is olvashatnánk.

Palotás Emil

B.H. Slicher van Bath: The Agrarian History of Western Europe, A.D. 500-1850. London, 1963. 373 p.

/Nyugat-Európa agrártörténete, 500-1850./

A holland történész jól áttekinthető szintézisben tárgyalja a nyugat-európai agrárfejlődést az adott időszakban. Összefogott előadásmódját lehetővé tette az a szerkezeti felépítés, amely szerint a nyugateurópai agrártörténet középpontjába az emelkedő mezőgazdasági árák évszázados időszakait - 1150-1300, 1550-1650, 1750-1850 - helyezte. Ezekhez a nagy szakaszokhoz kapcsolta a fejlődés egyéb fontos jegyeit, a reálbérek emelkedését, az agrármozgalmakat, a technikai fejlődés különböző étappeit. Ennek a tárgyalási módnak és szerkezetnek az a hiányossága - egyebek mellett -, hogy kissé erőltetett a különböző földrajzi fekvésű és társadalmi állapotú nyugat-európai országok ugyanazokhoz a szakaszokhoz rögzített fejlődési menetének a tárgyalása.

H. H. É.

Michael B. Petrovich: Teaching about Russia and Eastern Europe. The Social Studies and the Social Sciences. Sponsored by the American Council of Learned Societies and The National Council for the Social Studies. New York, 1962. 303 p.

/Oroszország és Kelet-Európa történetének oktatása/

A legutóbbi években az Egyesült Államokban megkezdődött a hagyományos közép- és felsőfoku oktatás folyamatának felülvizsgálata, átépítése. Ezt az akciót az amerikai irodalom tulzással szólva "oktatási forradalomnak" nevezi. Kezdetben a természettudományok és a modern nyelvek oktatásának módszertani kérdéseit vizsgálták meg, napjainkban pedig sor került a társadalomtudományok oktatásának modernizálására. Jóllehet a magyar felsőfoku oktatás jelenleg folyó reformja más jellegű és sok esetben teljesen eltérő problémákat vet fel, végrehajtása közben nem érdektelen figyelembe venni az amerikai tapasztalatokat és terveket.

A "The Social Studies and the Social Sciences" c. közelmúltban megjelent tanulmánykötetben a társadalomtudományok oktatásának aktuális módszertani feladatáról ismert egyetemi tanárok értekeznek. E gyűjteményes munka anyagából ez alkalommal Michael B. Petrovichnak, a wisconsini egyetem történész professzorának és kelet-európai szakértőjének tanulmányát ismertetjük, amely Oroszország és Kelet-Európa egyetemes történeti oktatásának korszerűsítésére tesz javaslatokat.

Petrovich fejtegetésein vörös fonálként húzódik végig az a gondolat, hogy az amerikai diáknak és egyetemi hallgatónak sokkal többet kell tudnia Kelet-Európáról, mint amennyit eddig megtanulhatott. Birálja az amerikai egyetemes történeti oktatás egyoldalú nyugati beállítottságát, nagyfoku "etnocentrizmusát" és azt sürgeti, hogy az amerikai oktatási intézményekben ne csak Nyugat-Európa történetét ismertessék kellő alapos-sággal, de valamennyi európai országét. Felhívja a figyelmet a kelet-európai, s különösen a szovjet művelődés legújabb vívmányaira, a szovjet úrhajózás sikereire, hogy ezzel is hangsúlyozza e térség világtörténeti fontosságát. Ugyanakkor óva int az olyan tudománytalan nézetektől, amelyek szerint a kelet-európai országok története a korábbi századokban lényegtelen az egyetemes történet szempontjából. Hangsúlyozza, hogy ő nem az "ismerd meg ellenségedet" elmélet alapján sürgeti a kelet-európai tanulmányok elmélyítését.

A kelet-európai oktatás kiszélesítését szorgalmazva amerikai nézőpontu érvet is megemlít: mintegy 10 millió amerikai állampolgár kelet-európai származásu.

Meggyőződése szerint Kelet-Európa sajátos történeti fejlődése ellenére szerves kapcsolatban állt Nyugat-Európával, Amerikával, s analóg társadalmi és történelmi jelenségek sorával rendelkezik. Az amerikai diákok és egyetemi hallgatók kellő történelmi műveltség hiányában gyakran olyan intézményeket és jelenségeket is tipikusan oroszoknak tekintenek, amelyek a nyugat-európai országok történetéből is jól ismertek. Petrovich hasonlóságot lát Rettegett Iván és a Tudorok kegyetlensége között. Nagy Péter államegyházát a nyugati lutheránus országokban kialakult helyzettel veti egybe, s megállapítja, hogy a 19. században az orosz forradalmi mozgalom minden árnyalatához hasonló irányzatok nyugaton is megtalálhatók. Sőt az amerikai professzor a lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok, horvátok és szlovének történeti fejlődését sokkal "nyugatibb" jellegűnek tekinti, mint a Nyugat-Európa-hoz tartozó, de a mór hódításnak kitett Spanyolországét.

Végül Petrovich sikraszáll amellett, hogy az egyetemes történet oktatása elsősorban ne országonként, hanem nagyobb történeti egységeként, úgynevezett történelmi övezetenként /area/ folyjon. Különösen markáns történeti tájnak tekinti Kelet-Európát. Bírálja azokat, akik földrajzi ismérveket követelnek Kelet-Európa történeti fogalmának meghatározásához és többek között ellenük veti, hogy ki tudná az amerikai "észak" és "dél" igen jellegzetes történeti és politikai övezetét földrajzi jegyek szerint elkülöníteni. A földrajzi tényezőknek egyébként nagy jelentőséget tulajdonít és feltétlenül szükségesnek tartja, hogy az amerikai egyetemeken a földrajzoktatás lépést tartson a kelet-európai történeti oktatás fejlődésével. Maga a történeti oktatás is fokozottabb mértékben vegye igénybe a földrajz segítségét, mert Petrovich tapasztalatai szerint a hallgatók sokszor nem tudják térben elhelyezni a tanultakat. A balti államokat például rendszeresen összetévesztik a balkáni államokkal stb.

A gondolatgazdag szakdidaktikai tanulmányt sajnos gyakran átszövik az antikommunizmus politikai jel-szavai.

Dolmányos István

Я. А. Левицкий: Города и городское ремесло в Англии в X - XII вв. Изд. Академии наук СССР, Москва-Ленинград, 1960, 298 стр.

/A városok és a városi ipar Angliában
a 10-12. században/

A középkori város kialakulása vitatott probléma egész Európában. Nem kivétel ez alól Anglia sem. Megtaláljuk szinte valamennyi - a kontinensen divatos - elmélet képviselőit. Van hiva a városok római eredetét valló kontinuitási elméletnek éppen úgy, mint a piac-elméletnek. Hiányzott azonban, egészen mostanáig, a marxista városi elmélet alkalmazása az angol viszonyokra. A J.A. Levickij által vállalt feladat, bár nem kellett új elméletet felállítania, mégsem volt könnyű, s buktatóit a szerző sem mindig tudta elkerülni.

Az angol városok kialakulását aránylag könnyen figyelemmel kísérhetjük, hiszen gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre. Így a legtöbb problémát nem az adatok hiánya, hanem azok értelmezése jelenti. Anglia - szigetország volta ellenére - igen hamar bekapcsolódott az európai kereskedelembe, s az élénk kereskedelem számos kereskedőt vonzott az angolszász királyságokba, és hozzájárult több belső piac-központ kialakulásához. Levickij a 10. századot megelőző időszak tárgyalásakor még olyan településeket sem nevez városnak, mint London, vagy Winchester, hanem csak a "központ", "hely" kifejezéseket alkalmazza rájuk. A mű azzal a fejlődési folyamattal foglalkozik, amelyen ezek a piac-központok mentek végig, ill. amelyet a piac-központok megléte váltott ki. Lehetőségeikkel hatást gyakoroltak a mezőgazdasági árutermelés megindulására, a pénzforgalom fejlődésére, a kézművesség elválására a mezőgazdaságtól. Az árutermelő kézművesek egyre inkább a piaci központokba húzódtak, s így járultak hozzá a gazdaságilag is jelentős erőt képviselő iparos-kereskedő városok kialakulásához. A falu és a város elkülönülése azután elősegítette a termelőerők további fejlődését mind a mezőgazdaságban, mind a kézművesiparban. Határozott formát vesz fel a kereskedelem és a kézművesipar, kialakulnak az európai céheknek megfelelő gildák, ugyanekkor a városok mind kevesebb kapcsol-

latot tartanak fenn a mezőgazdasággal, lakosaik is egyre inkább kikerülnek a hűbérurak hatásköre alól.

A szerző a mű bevezetőjében a problémával foglalkozó polgári történetírókat bírálja. /Meg kell jegyeznünk, hogy nem törekszik teljességre, mert nem említi a gyakran előforduló római-kontinuitási-, a földrajzi fekvést előtérbe helyező és a kolostori-egyházi elméleteket. Ezt nem róhatjuk fel hibájául, hiszen a könyv célja nem az eddigi történeti irodalom ismertetése./ Ilyen éles bírálatuk azonban nem indokolt, hiszen ha egészükben véve nem is elfogadhatóak, sokszor állítanak előtérbe olyan tényezőket, amelyek kedvezően járultak hozzá a városok kialakulásához és fejlődéséhez. Tulajdonképpen a szerző maga sem tud teljes mértékben szabadulni a hatásuktól. Azzal, hogy túlzott figyelmet fordít a kereskedelem és a piacközpontok fejlődésére, maga is közel kerül a kereskedő-kolónia és a piac-elméletekhez. Bár ezeket nem nevezi városoknak, mégis köréjük csoportosítva alakíttatja ki a várost a beköltöző kézművesekkel. Nem tudja függetleníteni a városkeletkezést a királyi privilégiumok, vagy az adminisztratív-politikai intézmények hatásától sem. Cáfolására megemlíti falusi - nem privilegizált - piacközpontokat is, ezek sorsát azonban később elhanyagolja. Nem sokukból lett város, így az érvelés nem tud valóban meggyőző lenni. Levickijnek nem a várost kellett volna elszakítani az adminisztratív-politikai központtól /mint ahogyan a 159. lapon teszi/, hanem azt kellett volna kiemelnie, hogy nem minden adminisztratív-politikai központból alakult ki város. Tudunk arról például, hogy Hódító Vilmos néhány püspöki székhelyet fejlődésükben megrekedt falvakból városokba helyezett. Ezekben az esetekben a püspöki székhely nem vált "városteremtő" tényezővé, végső soron azonban nem mellőzhetjük a privilégiumok támogató hatását a városok kialakulásában.

Az említett hiányosságok azt mutatják, hogy Levickij könyve nem oldja meg maradéktalanul a problémákat. Az összegyűjtött adatok, egyes megállapítások mégis hasznosak lehetnek az angol történelem e lényeges kérdésének megoldásában.

ifj. Barta János

R.W. Finn: The Domesday Inquest and the Making of Domesday Book. Longmans, London. 1961. 201 p.

/A Domesday-vizsgálat és a Domesday Book elkészülése/

A 11. században készült Domesday Book - Angliának Hódító Vilmos által elrendelt összeírása - már nagyon korán felhívta magára a történészek figyelmét. A 17. századtól fogva megjelent helytörténeti művek - angol fordításban - oldalakat közöltek belőle, s mintegy 200 éve a mű teljes kiadására is sor került. Tudományos és kritikai tanulmányozása csak a 19. század második felében indult meg, de egész könyvtárakat lehetne megtölteni az azóta megjelent, vele foglalkozó művekkel. Mindemellett nem tisztázták még a Domesday adatainak összegyűjtésére, és magukra a gyűjtést végző hivatalnokokra vonatkozó problémákat.

Erre vállalkozott most R.W. Finn. Igen sok új, sokszor meglepő mondanivalóval egészíti ki, illetve rombolja le a Domesday Bookról általában alkotott elképzeléseinket. Az egyes fejezetek a Domesday kutatás háttérével, apparátusával, irányításával és magának a Booknak az összeállításával foglalkoznak. Megtudjuk, hogy a Domesday Book földesurfelsorolásai nem mindig pontosak, néha már elhunyt tulajdonosok nevei is szerepelnek; hogy a városok megemlézése hol fontossági sorrend szerint történik, hol nem; hogy van olyan manor, amelyik kétszer is szerepel, és van amelyikről teljesen elfelejtkeztek; hogy a borderek és cottarek megkülönböztetése alaptalan; hogy az erdők, legelők, rétek felsorolása hiányos és következetlen stb. stb. Egyetérthetünk a szerző végső konklúziójával is: bár a Domesday összeírás csodálatos és a saját korában egyedülálló munka volt, a kutatók gyakran elfelejtkeznek arról, hogy egyáltalában nem tökéletes, sokszor félrevezető gyűjteménnyel állnak szemben, melyet nem lehet statisztika készítésére felhasználni /187. l./.

R.W. Finn nagyszerűen ismeri a Domesday Book minden sorát. Gyakran vonultatja fel a példák tucatját, máskor - egyedi eseteknél - erre az egyetlen előfordulásra hivatkozik. Megállapításai igaznak látszanak, módszere mégis bizonyos kielégületlenséget hagy az olvasóban. A Domesday Book minden történész számára a 11. századi normann-angol feudalizmus legfontosabb forrását kell, hogy jelentse. Tudtuk eddig is, hogy pontatlanságok, tévedések is előfordulnak benne. Ezért

a hibák csokorba gyűjtése - mégha köztük sok ujonnan felfedezett is van - önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a Domesday Book helyes értékeléséhez eljussunk, ehhez a pozitívumok mérlegelése is szükséges lenne, ami a könyvből hiányzik.

ifj. Barta János

E.M. Carus-Wilson and O.Coleman: England's Export Trade, 1275-1547. Oxford University Press, 1963.

/Anglia export kereskedelme, 1275-1747./

A kötet címe szélesebb, szintetikusabb tárgyalásra enged következtetni, mint amit valójában nyújtanak a szerzők. De nem lebecsülendő az az anyag, amit a két angol gazdaságtörténész közlétesz a késő-középkori Anglia külkereskedelméről.

73 statisztikai táblázat tárja fel Anglia gypaju és posztó kivitelére vonatkozó valamennyi 1547-et megelőző adatot. A táblázatokat 35 grafikonnal egészítették ki a szerzők. Ezek bemutatják az egyes kikötők, valamint a királyság egész külkereskedelmének jellegét, volumenét.

A rövid bevezetés és a függelék irányt mutat az anyag legkritikusabb és legtermékenyebb felhasználására. Vitathatatlan, hogy e munkában közzétett gazdag statisztikai anyag és az abból leszűrt állítások zöme nélkülözhetetlenné teszi e kötetet a középkorral és az angol gazdaságtörténettel foglalkozó történészek számára egyaránt.

H.H.É.

A. B. Черепнин: Образование русского централизованного государства в XIV - XV веках. издательство социально-экономической литературы, Москва, 1960, 900 стр.

/A centralizált orosz állam kialakulása a 14.-15. században/

Cserepnynin megállapítása szerint az orosz centralizáció a 13. században jelentkezik először, kialakulását jelző határkőnek a 15. század 70-80-as éveit jelöli meg, mint olyan időpontot, amelyben centralizált orosz államról lehet beszélni. A 15. század végére, a 16. század elejére teszi a centralizált állam teljes kialakulását. Főbb jegyeit a következőkben jelöli meg: 1. a legtöbb részfejedelemség ekkorra elveszíti politikai önállóságát, és hatalmi rendszerük, szervezetük is a kialakult egységes állam fejlődési igényeinek megfelelően változik meg. Természetesen nem minden részfejedelemségben megy végbe ez a folyamat ugyanazon formák és módok szerint. A kezdeti szövetség mindinkább egységes politikai rendszerré alakul át a vlagyimiri, majd a moszkvai nagyfejedelem jogára alatt. A feudális széttagoltság megszűnésével a feudális széttagoltságra jellemző hűbéri rendszer is megváltozik - most már úgy, mint a moszkvai nagyfejedelemségben. 2. mint állandó, centralizált állami szerv, kialakul a bojár дума. 3. a centralizált állam megjelenésével együtt jár a feudális jog össz-orosz területen való kodifikálása is. Előkészítő munkálatok a centralizált állam törvénykönyvének megalkotásához, melyet a bojár дума 1497-98-ban fogadott el. 4. korlátozzák a bojárok jogait; kialakul a szolgáló nemesség. Erre az időre befejeződik a mongol-tatár iga lerázása.

Cserepnynin az orosz centralizációval, az orosz centralizált állam kialakulásával nagyjából párhuzamos jelenségnek tekinti a nyugati központosított államok kialakulását. XI. Lajos, VII. Tudor Henrik, Aragoniai Ferdinánd, Kasztíliai Izabella - III. Iván kortársai voltak. Hasonló folyamatok végbemenetelét látja Cserepnynin Ázsiában is /hivatkozik Kína és Korea példájára/. Sok közös vonást fedez fel a keleti és nyugati centralizációs fejlődés között: 1. királyi hatalom és széttagoltság viszonya; 2. több országban a centralizált állam kialakulása egybeesik a nemzeti függetlenség visszaszerzésével is /Oroszországban 1380-ban vég-

leg sikerül lerázni a mongol-tatár igát, Franciaországban győzelemmel ér véget a százéves háború, Kína és Korea ugyancsak eredményes függetlenségi harcot vív/. Ugyanakkor megemlíti, hogy sem Németországban, sem a gazdaságilag sokkal fejlettebb Itáliában nem alakul ki a centralizált állam az adott korban.

A nyugati fejlődésben is felfedezhető azonos jelenségek mellett Cserepnyn felhívja a figyelmet a nyugati fejlődéstől eltérő, speciálisan orosz fejlődési sajátosságokra is: 1. Oroszország ekkor még nem jut el a kései feudalizmus olyan fejlettségéhez, mint egyes nyugati országok, sőt az orosz fejlődés nem is a nyugatival megegyező irányba mutat. A centralizáció vezető ereje Oroszországban a bojárság, csak később váltja fel ezt a nemesség. 2. Az orosz városok viszonylagos fejletlensége a nyugati városokkal szemben. Ennek részben oka lehet a hosszú mongol-tatár iga is. 3. A centralizáció csak felülről történt; ennek okai: a/ a gazdasági fejlődés elmaradottsága, b/ a jobbágyság intézményének erős volta, c/ idegen hatalmak fenyegetése.

A hat fejezetből álló monográfia első fejezetében Cserepnyn betekintést ad az oroszországi centralizáció kérdésének historiográfiájába. A második fejezetben az orosz centralizáció kialakulásának előfeltételeit vizsgálja az agrárviszonyokat illetően. Harmadik fejezetében a városok, az ipar, és a termelési viszonyok fejlődésében vizsgálja a centralizáció létrejöttének előfeltételeit. Negyedik fejezetében törekszik bemutatni azokat a társadalmi erőket, amelyek a centralizáció ellen, illetve a centralizációért küzdöttek. Ötödik fejezetében konkrét anyagon mutatja be az osztályharc hatását a centralizált orosz állam kialakulására. Hatodik fejezetében azzal foglalkozik, miként tükröződik az egységesítés, a politikai centralizáció a társadalmi tudatban. Cserepnyn hangsúlyozza, hogy nem tekintette céljának Oroszország 14.-15. századi valamennyi gazdasági és szociális jelenségének vizsgálatát, csupán a centralizációval kapcsolatos jelenségeket.

Cserepnyn könyve e tárgykörben Mavrogyin műve után a legjelentősebb, marxista történetsszemlélettel megírt monográfia. A Nyugat-Európával és Ázsiával kapcsolatos egybevetései szakmai körökben bizonyára még sok vitát váltanak ki.

Huszár Pál

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA

E. Crankshaw: The Fall of the House of Habsburg.
Longmans, London, 1963. 474 p.

/A Habsburg-ház bukása/

A szerző önálló, angol és osztrák levéltárakban folytatott kutatásai alapján írta meg az angol és amerikai történészek /Steed, Seton-Watson, Taylor/ által már oly sokszor megmunkált korszakot, a Habsburg Monarchia történetének utolsó 70 esztendejét. A monarchia és a monarcha szemszögéből igyekezik a szerző megértetni az események alakulását. Ennek következtében, bár a mű előbb és szórakoztatóbb olvasmány sok e tárgykörben írott történeti munkánál - rendkívül uralgócentrikus; Ferencz József személyi tulajdonságai-ból és szándékaiból vezet le egész sor fontos eseményt s ezáltal a munka nézőpontja szubjektívvé válik.

H.H.É.

Jan Novotný: Zur Problematik des Beginns der industriellen Revolution in der Slowakei. Praha, 1962. /Kny.
Historica IV.k. 129-189 p./

Önálló kutatás alapján foglal állást a szlovákiai ipari forradalom kezdetének Spiesz és Purs között vitatott kérdésében /Historický Časopis 1955. 539-552, 553-618./. Megállapítja, hogy a szlovákiai ipari forradalom a magyarországi ipari forradalom része, s ez utóbbit sem lehet vizsgálni az összmonarchia gazdasági viszonyainak tanulmányozása nélkül. Az ipari forradalom idején a szlovák terület volt a magyarországi ipari termelés legfontosabb bázisa. Véleménye szerint az ipari forradalom kezdeteit Szlovákia területén nem a textiliparban kell keresni, mert a monarchia nyugati részének fejlett textilipara eleve reménytelenné tette

a textilipar föllendülését Magyarországon. Olyan iparágakat kell vizsgálat tárgyává tenni, amelyeknek nem kellett megküzdeni a cseh és osztrák konkurenciával, amelyeknek belföldi nyersanyag állt rendelkezésére és amelyek az osztrák és más külföldi tőke támogatására is számíthattak. Ilyen volt egyrészt a bányászat és kohászat, különösen a vaskohászat, másrészt a mezőgazdasági ipar egyes ágai, főleg a cukor- és a malomipar. A tanulmány viszonylag részletesen foglalkozik az ipari forradalom szempontjából lényeges iparágak 19. századi fejlődésével, s arra a konkluzióra jut, hogy az ipari forradalom Magyarország területén Csehországhoz és Ausztriához képest néhány évtized késéssel indult meg, a malom- és a cukoriparban az 1840-es, a vasiparban és a faiparban az 1860-as években /Novotny vitatja Mérei Gyula álláspontját, aki a vasipari forradalom kezdeteit az 1840-es években kereste/. A szlovákiai ipari forradalom késésének és sajátos vonásainak következményei megmutatkoztak a forgalom és a belső piac területén is, különösen pedig a kapitalista társadalom két alapvető osztályának lassu kifejlődésében. Az ipari forradalom kifejlődésének és betetőzésének kérdése további kutatást igényel, de már előre felismerhető az uralkodó agrárviszonyok között az ipari forradalom viszonylag szűk bázisa, és a belföldi tőkeakkumuláció gyengesége, ami egyes iparágak fejlődését /különösen a nehézipart és a szállítási ipart/ a külföldi /osztrák és német/ tőkebefektetésektől tette függővé. Ugy lát-szik, hogy az ipari forradalom Szlovákiában is, épp úgy, mint Magyarország más területein, az 1890-es években fejeződött be.

Heckenast Gusztáv

И. Г. Коломиец: Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. Изд. томского университета, Томск, Т. I. 1961, 404 стр. Т. 2. 1962, 678 стр.

/Gazdasági-társadalmi viszonyok és társadalmi mozgalmak Kárpátukrajnában a 19. század második felében/

Ivan Gavrilovics Kolomiecnek, a tomszki egyetem docensének monográfiája az 1848-49-es polgári forradalom és a jobbágy-rendszer megszüntetése eredményekép-

pen Kárpátukrajna gazdasági és társadalmi életében be-
következő mélyreható változásokkal foglalkozik. Ez a
munka - amely bizonyos értelemben folytatását képezi a
szerző által Kárpátukrajna történetének korábbi perio-
dusairól írt előző munkáinak - elsősorban a különböző
szovjet archivumok: a moszkvai Orosz Külügyi Levéltár,
a Kárpátukrajnai Területi Levéltár és több helyi le-
véltár gazdag anyagaira épül. Ezenkívül a szerző szé-
leskörűen felhasználja a rendelkezésre álló statisztí-
kai és egyéb forrásokat is.

Az első kötet a mezőgazdaság kapitalista fejlő-
désének vizsgálatával és az agrárviszonyok elemzésével
foglalkozik.

Bemutatja Kárpátukrajna mezőgazdaságának porosz-
utas fejlődését, a mezőgazdaság kapitalista fejlődésé-
nek azokat a sajátos vonásait elemzi, amelyek a feudá-
lis nagybirtoknak tőkés gazdasággá való lassu átalaku-
lását jellemezték. Kárpátalja egyike volt Ausztria-Ma-
gyarország azon területeinek, ahol ez a tőkés átalaku-
lás igen soká elhúzódott /egészen a 20. sz. második
évtizedéig/ és ahol az óriási /állami és magán/ lati-
fundiumok uralma, a hitbizományok, az egyházi birtokok,
közösségi földbirtokolás továbbélése, a parasztok ki-
zsákmányolásának feudális formái /ledolgozás, részes-
bérlet, a természetben fizetett járandóságek rendszere
stb./ - egyszóval a feudális maradványok a legerőseb-
bek voltak.

A 19. század második felében erősen nő az áru-
termelés a mezőgazdaságban, de az árutermelés elsősor-
ban a tőkés nagybirtokon összpontosul. Kárpátalja me-
zőgazdaságának színvonala és fejlődésének üteme jelen-
tősen elmaradt a magyar területek mezőgazdaságának
színvonalától és fejlődési ütemétől. A paraszti gazda-
ságokban még a 19. század végén is túlsúlyban volt a
háromnyomásos rendszer, a trágyázás hiányzott, nem al-
kalmaztak gépeket, sőt gyakran még vasszerszámokat sem.

A kötet második fele az agrárviszonyokat elemzi.
A földterület több mint 2/3-át a nagybirtokosok és ku-
lákok tartották kézben, ezért Kárpátalja földbirtok-
megoszlásának a legjellemzőbb vonása a paraszti töme-
gek földéhsége. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének ered-
ményeképp a 19. század második fele a parasztság ka-
tasztrófális elnyomorodásának időszakává vált. Az uzso-
ra és az adóterhek csak fokozták a pauperizációt, amely-
nek egyenes következménye a ruszinok tömeges kivándor-
lása volt. A századfordulóra számuk már elérte az össz-
lakosság ötödét. A parasztság elégedetlensége és a tö-

meges menekülés a nyomor elől /ami az olcsó munkaerő nagyfokú csökkenését és az adóbevételek kisebbedését okozta/ a kormányzatot komolyan aggasztotta. 1898-ban hozzákezdtek az un. hegyvidéki akcióhoz, amellyel a magyar kormánynak elsősorban politikai céljai voltak: a magyar uralkodó osztály kizsákmányoló rendszerét kívánta vele megerősíteni Kárpátukrajnában. De ez a "mentőakció" nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem volt képes megszüntetni azokat a gazdasági és politikai tényezőket, amelyek a földbirtokos-tőkés Magyarország viszonyai közt elkerülhetetlenül a parasztság elnyomorodásához vezettek. A magyar kormányköröket igazában nem érdekelte a ruszinok sorsa.

A második kötet az ipar fejlődésével, a belső piac alakulásával, valamint a társadalmi mozgalmak történetével, a dolgozóknak a szociális és a nemzeti elnyomás elleni küzdelmével foglalkozik.

Ebben az időszakban Kárpátalján az igen alacsony színvonalon álló ipar szerkezetét elsősorban a kicsiny, háziiparszerű vállalkozások jellemezték, amelyek a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozásával, érc-kitermeléssel és fafeldolgozással foglalkoztak. Az ipar elmaradottsága egy sor tényezővel magyarázható, amelyek közül a szerző a legfontosabbaknak a következőket tartja: 1. Kárpátukrajna gyarmati függését, az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodó osztályainak gazdaságpolitikáját, amely Kárpátaljának a Habsburg-birodalom többi részétől függő, nyersanyaglelőhelyként való megőrzését célozta; 2. a tőkés termelés meghatározó elemeinek: az áru gazdaságnak, a tőkefelhalmozásnak, a burzsoáziának és az ipari proletariátusnak, mint osztályoknak rendkívül lassu fejlődését; 3. a helyi piac szűkösségét, a monarchián belüli és a külföldi iparvállalatok és kereskedők konkurrenciáját s azt, hogy a felvevőpiacok messze estek, végül 4. az ipari vállalkozásoknak különböző előjogokkal és privilégiumokkal való korlátozását.

Az ipar fejletlensége és a falvak viszonylagos túlnépesedése meghatározta az ipari munkásság helyzetét, amit szétforgácsoltságuk és szervezetlenségük is befolyásolt. Kötelező munkásbiztosítás nem létezett s a törvény nem szabályozta sem a munkaidőt, sem a munkabér nagyságát. Sokan igyekeztek megőrizni kapcsolatukat a mezőgazdasággal.

Kárpátukrajna gyarmati helyzete és az erős feudális maradványok következtében a társadalmi munkamegosztás, a tőkefelhalmozódás és a bankhitel fejlődése

igen lassan haladt, s ennek következtében az áruforgalom és az egész kapitalista piac Magyarország többi részéhez viszonyítva korlátozott maradt. Kárpátalján az árucserre és a kereskedelmi kapcsolatok alapvető formáját továbbra is a városok jelentették. Az áruforgalomban a mezőgazdaság és az állattenyésztés termékei /gabona, élőállat stb./ a legjelentősebbek. A paraszti tömegek számára nem létezett szervezett hitelakció, teljesen ki voltak szolgáltatva az uzsoratóknak.

Ezután a szerző a társadalmi mozgalmakkal és az osztályharc történetével foglalkozik. A nemzeti elnyomás politikai alapját a dualista rendszer, társadalmi alapját pedig a dolgozó tömegeknek a kizsákmányoló osztályoktól való gazdasági függése képezte, az ezt megtestesítő erőt pedig, a hatalmat kezében tartó földbirtokos arisztokrácia képviselte, amely a nemzeti elnyomásnak különösen durva és kegyetlen formát adott. A kárpátukránok elnyomása, a nemzeti diszkrimináció a gazdasági, a politikai és a kulturális élet minden területén megnyilvánult. Az egyenlőtlen adókvetés és magasabb kamatláb, a magyarul nem tudó ruszinoknál a választójogtól való megfosztottság tanuskodott erről. A középiskolai és főiskolai felvételt részükre megnehezítették, állami hivatalba sem igen juthattak be. Anyanyelvükön nem jelenhetett meg újság s irodalom, az irodalmi alkotásokat cenzurázták s erőszakos magyarosítás is folyt. A szerző a görögkatolikus egyházat, mint a társadalmi, nemzeti és szellemi elnyomás eszközét mutatja be. A pénzsóvár és nagyravágyó kárpátaljai püspökök elvtelen karrierizmusukkal tűntek ki. Kárpátalján a görögkatolikus reakció legszervezettebb ereje a Nagy Vaszilij szerzetesrend volt.

Kolomic nagy figyelmet szentel az osztályharc problémáinak. Igyekszik megvilágítani azokat az okokat, amelyek e harc fejletlenségét magyarázzák. A kárpátaljai munkásmozgalom – amely a magyarországinak szerves részét alkotta – a 19. sz. második felében még igen gyenge, politikailag szervezetlen és éretlen volt. Kárpátalján az első szociáldemokrata munkásszervezetek a 90-es években alakultak Ung és Máramaros megyékben, s a századelőn a beregi és ugoasai területeken. Ugyanebben az időszakban keletkeznek az első szakszervezetek is. A munkásmozgalom első nagyszabású akciójára 1899-ben Ungváron a Mundus-féle butorgyárban került sor, ahol a munkások három hétig sztrájkoltak. A századforduló után a sztrájk-mozgalom nagyobb méreteket öltött és a munkások a gazdasági követelések mellett politikai célokat is maguk elé tűztek.

A szerző a magyarországi agrár-szocialista mozgalmak kárpátaljai hatását is megvizsgálja. A parasztmozgalom a 19. század végén és a 20. század elején a legkülönbözőbb formákat öltötte. Egészében véve a mozgalom a paraszti tömegek szétforgácsoltsága, elesettsége és szervezetlensége következtében ösztönös és helyi jellegű volt, fejlődése nem jutott el egy forradalmi tömegmozgalomig. A feudális maradványok és a papság erős befolyása fékeztek az osztályharc fejlődését és a paraszti tömegek öntudatosodását. Az agrár-szocialista mozgalom hatására a századfordulón megkezdődött a mezőgazdasági munkások szakszervezeteinek kiépülése Kárpátalján. 1899 februárjában Záhony és Salamon községekben sor került az első sztrájkokra, de a fentebb jelzett okok miatt a napszámosok és béresek körében nem tudott jelentősebb tömegmozgalom kibontakozni. A politikai jogtalanság, a nemzeti és egyházi elnyomás elleni megmozdulásokat is jellemzi a szerző. A nemzeti és osztályellentétek kiéleződése különösen a parlamenti választások idején figyelhető meg.

Külön fejezetben foglalkozik Kolomiec az "ébredők" nemzeti, politikai és kulturális irányzatával. Kárpátalján a nemzeti mozgalom gyenge, korlátozott volt. A nemzeti mozgalom szorosan egybefonódott a parasztságnak a földért folytatott harcával, de ez a harc nem nőtt át az idegen földbirtokosok, kizsákmányolók elleni nyílt és tömegmértű mozgalommá. A nemzeti mozgalom fő mozgató ereje a kiszámu és gyenge falusi burzsoázia.

A klerikális polgári értelmiséget képviselő "ébredők" igényt tartottak a nemzeti mozgalom ideológiájának és vezetőjének szerepére. Világnézetükre azonban erősen rányomták bélyegüket az osztály-, sőt rendi érdekek, így az rendkívül konzervatív, idealista és vallásos jellegű volt. Emiatt képtelenek voltak a néptömegek felszabadító mozgalmának igazi vezérévé válni.

A monográfiát egy historiográfiai fejezet, valamint a források és a megelőző irodalom rövid jellemzése zárja le.

A szerző által elfoglalt álláspont ugyan több kérdésben bizonyára vitát vált majd ki a kérdés hazai kutatói körében, az igen lelkiismeretesen összegyűjtött bő szovjet levéltári anyag azonban nélkülözhetetlené teszi Kolomiec monográfiáját. Nagyon sajnálatos, hogy a közelmúltban bekövetkezett váratlan halálával elvesztettük Kárpátalja történetének e kiemelkedő szovjet kutatóját.

Jánosek Nyina

ÚJKORI KÜLPOLITIKA

Franco Venturi: Esuli russi in Piemonte dopo il '48.
Studi e ricerche 13. Giulio Einaudi Editore, Torino,
1959. 157 p.

/Orosz száműzöttek Piemontban 1848 után/

A szerző jelentős egyetemes történeti témaválasztásával és a 19. századi orosz történet beható tanulmányozásával, uttörő feladatot vállalt az olasz történeti irodalomban.¹ Munkájában sokoldaluan gazdagítja az orosz forradalmi demokraták működésének történetét, élesen elhatárolva az orosz nép legkiválóbb képviselőinek kimagasló forradalmi tevékenységét a cári Oroszország reakciós szerepétől. Kibontakozik előttünk A. I. Herzen, N. Sazinov, I. Golovin, V. Engel'son működése Piemontban az 1848-as forradalmak körülményei között és az azt követő években.

Vizsgálódásának középpontjában Herzen alakja áll, aki a leghatározottabban és legeredményesebben adott hangot a cári abszolutizmus elleni felháborodásának és az orosz nép felszabadulási vágyának. Herzen Franciaországban és Olaszországban élte át a forradalmi időket és kapcsolatba került a forradalmak legkiemelkedőbb politikai és szellemi szereplőivel. Miután Párizsból kiutasították, Nizza, Genova, Torino főbb tartózkodási helyei. Egyideig megtűrik, bár zaklatásoknak van kitéve. Piemont kormánya ugyan irtózott a forradalmároktól és a különböző szocialista iskolák képviselőitől, viszont osztrák-ellenessége bizonyos korlátozott lehetőséget nyújtott a forradalmi tábor

¹A szóban forgó témakörrel kapcsolatban Franco Venturi professzornak számos munkája jelent meg. Többek között utalni kívánok az orosz forradalmi mozgalmak 19. századi történetével foglalkozó alapvető munkájára: "Il populismo russo" I-II. /Torino, 1952/, továbbá: "Il moto decabrista e i fratelli Poggio" /Torino, 1956./ "Testi e studi Herzeniani" című tanulmánya a Rivista Storica Italiana 1959. évf.-ban /fasc. IV./ jelent meg.

nemzetközi képviselői számára, hogy meghuzódjanak a piemonti területen. A forradalmak bukása után ide menekültek a különböző olasz államok emigránsai is, itt szőtték további terveiket céljaik valórváltására. Eből a sajátos helyzetből fakadt, hogy az 1848-as forradalmak bukása után nemcsak Anglia, Svájc nyújtott némi védelmet az üldözöttek számára, de a Szárd királyság is. A haladó olasz társadalmi és nemzeti törekvések képviselőinek széles skálája igyekezett itt működési lehetőséghez jutni.

Az adott helyzetből fakadóan széles körű tevékenységre nyílt lehetősége Lorenzo Valerio szabadelvű politikusnak, újságírónak, aki lelkes hirdetője és védelmezője volt az olasz, szláv és magyar összefogásnak. Céljai szolgálatába állította a "La Concordia" című lapját és ezt szolgáltatta az "Associazione italo-slava" működése is. Herzen és Valerio baráti együttműködése ha nem is azonos elvi álláspontból fakadt, a lezajlott események tárgyilagos szemlélete, a reakciós törekvésekkel való közös szembeállításuk jó alapot nyújtott tevékenységük összehangolásához. Mikor a piemonti belügyminiszter 1851-ben Herzent kiutasította, Valerio nem késlekedett írásban és szóban védelmébe venni és kiharcolni a határozat visszavonását. A forradalmi Oroszország legjobb képviselőit vette védelmébe Valerio barátja Cesare Correnti is, aki az "Il Progresso" című lapot állította a jó ügy szolgálatába.

A szerző különös figyelmet szentel Herzen eszmei fejlődésének nyomonkísérésére és éppen ezért vizsgálat alá veszi mindazokat a mozzanatokat, melyek sajátos szocializmusa kialakulására hatással voltak Piemontban. Felvonulnak mindazok az ismertebb és kevésbé ismert személyek, akik politikai, szellemi befolyással lehettek Herzen gondolkodására. G. Vegezzi-Ruscalla az "Antologia italiana" hasábjain tesz hitet szláv barátsága mellett. Nem tagadható Mazzini és követői szellemi hatása sem Herzenre, bár az utóbbi elhatárolja magát működésüktől, elítéli a forradalmi apály időszakának összeesküvéseit és nem hajlandó belépni a Mazzini vezette Európai Forradalmi Központi Bizottságba sem, melynek Ledru-Rollin mellett Kossuth Lajos is vezető tagja lett. Az elbukott római köztársaság kiemelkedőbb mazzinista vezetőit mindemellett élénk szellemi kapcsolat fűzte Herzenhez. Nemcsak Mazzinival tárgyalt és levelezett, de jó viszonyban volt többek között Felice Orsini, Giacomo Medici, Carlo Pisacane republikánus emigránsokkal.

Figyelemre méltó módon tárja fel a szerző Proudhon közvetlen és közvetett hatását is. A kispolgári szocializmus szellemi befolyását két Nizzába menekült francia emigráns, J.Mathieu és H.Dameth igyekezett elősegíteni. Az utóbbi Fourier, Considérant, Louis Blanc, Cabet és Proudhon eszméin csiszolódott és éles társadalomkritikája tagadhatatlanul hatással lehetett Herzen nézeteinek kialakulására.

Az a bonyolult és összetett szellemi befolyás, ami a nagy orosz forradalmi demokratát érte, orosz baráti körén keresztül is érvényesült. N.Sazonov, akit szintén kiutasítottak Párizsból, a baloldali olasz emigráció neves tagjával, Ludovico Frapolli-val állt kapcsolatban. I. Golovin jó ismerője és terjesztője volt a francia és angol utópista szocialisták nézeteinek és eszméi jó alkalmazásra találtak az elmaradott orosz társadalom beható kritikájában. Utóbbinak politikai és társadalmi nézetei jelentős teret kaptak a "Journal de Turin" hasábjain 1852-ben. A Herzen baráti köréhez tartozó V. Engel'son, aki Petrasevszkij forradalmi iskolájában nevelkedett, az emigrációban beható politikai, filozófiai tanulmányokat folytatott. Szellemi vértetéhez nemcsak Fourier, Saint-Simon, Cabet és Proudhon tanításai járultak hozzá, hanem Ludwig Feuerbach filozófiája is.

Venturi professzor könyve jelentős hozzájárulás az orosz forradalmi demokraták eszméi és politikai nézeteinek sokoldalubb megismeréséhez és az általa feltárt újabb tények és kritikai vizsgálatok végeredményben szintén azt bizonyítják, hogy Herzen forradalmi demokratizmusa annak az átmeneti kornak kiemelkedő szellemi hagyatékaként fogható fel, mely az utópista szocializmustól, a különböző kispolgári szocialista irányzatoktól a tudományos szocializmushoz, a burzsoá demokratikus illuzióktól a proletariátus kiforrott osztályharcához vezet. Hangsúlyoznunk kell, hogy a munka kiemelkedő jelentőségu a szocialista eszmék olaszországi előzményeinek feltárása szempontjából és tagadhatatlan bizonyítéka annak, hogy az orosz nép legnemesebb képviselőinek forradalmi, demokratikus, humanus eszméi nemcsak táplálkoztak az egykoru szocialista, forradalmi áramlatokból, de maguk is hatással voltak az olasz Risorgimento rendkívül összetett szellemi világára.

Lukács Lajos

Angelo Tamborra: Garibaldi e l'Europa. Salerno, 1961.
80 p. /Relazione presentata al XXXIX. Congresso di
Storia del Risorgimento. Palermo-Napoli, Ottobre 1960./

/Garibaldi és Európa/

Tamborra professzor a Risorgimento történetének kiváló szakértője, aki ebben a tárgykörben nemzetközi-
leg elismert jelentős eredményeket ért el.¹ Jelen ta-
nulmánya a Risorgimento történetével foglalkozó XXXIX.
kongresszuson, 1860 októberében Palermóban és Nápoly-
ban, joggal váltotta ki a szakértők érdeklődését.

Vizsgálódásának középpontjában a garibaldizmus
nemzetközi kapcsolatainak kérdése állt, melyet szerves
egységben tárgyal a Piemonti monarchia, majd a kiala-
kuló egységes olasz királyság politikai törekvéseinek
történetével. Gazdag anyag alapján bizonyítja, hogy
Garibaldi küzdelme mennyire kiváltotta az európai nem-
zetek érdeklődését és támogatását. A Risorgimento tör-
ténetének bármelyik kiemelkedő állomását vesszük fi-
gyelembe, akár az 1848-as forradalom eseményeit, akár
az 1959-es háborút, vagy a kiemelkedő 1860. évi szici-
liai expedíció győzelmes harcait, mindig és mindenütt
kidomborodik az elnyomott európai népek képviselőinek
tevékeny szerepe Garibaldi felszabadító harcaiban.
Triesztiek, isztriaiak, dalmáciaiak küzdenek a velen-
cei köztársaság védelmében, később 1859-ben Garibaldi
alpesi vadászai között, a vörösinges ezer soraiban, az
1866-os osztrák ellenes háboruban, majd Mentana mel-
lett 1867-ben és 1870-71-ben Franciaországban. Viszont
a francia nép forradalmi hagyományait követték azok az
önkéntesek, akik ott küzdöttek Garibaldi oldalán Dél-
Olaszország felszabadításáért a La Flotte francia ön-
kéntes légio keretében.

Nemcsak az ő tevékenységükről, de számos nemzet
fiainak hősi küzdelméről ad számot "Expédition des
Deux Siciles" című munkájában Maxime du Camp, aki nagy
barátja volt a magyaroknak is és a legmesszebbmenő
együttérzéssel eleveníti meg Türr, Tiköry, Winkler,
Éber, Dunyov, Teleki Sándor alakját. De megragadja a
hősi küzdelem pátosza az idősebb Alexandre Dumas, Vic-

---

¹Többek között utalhatunk "Cavour e i Balcani" című
munkára /Torino, 1958./

tor Hugo, George Sand és Edgar Quinet lelkiületét is, mint erről írásaik tanuskodnak.

Az önkéntesek soraiban szép számmal küzdöttek angolok is. Hugh Forbes "The Campaign of Garibaldi" című munkája alapvető forrásanyagát nyújtja e kérdésnek. John Whitehead Peard "The Garibaldi's Englishman" című munkájában a garibaldista alpesi vadászok 1859. évi küzdelmeiről szól. Az 1860. évi expedíció során alakult "British Legion" közel félezer önkéntese Charles S. Smelf őrnagy vezetésével harcolt a Türr parancsnoksága alatt álló XV. hadosztály keretében. John Dunne ezredes dandárja pedig Medici tábornok hadosztályának részeként szerepelt a küzdelemben.

A magyar önkéntesek hősi részvétele Garibaldi oldalán nem ismeretlen előttünk, több százan küzdöttek a magyar légió keretében és sokan jutottak kiemelkedő katonai vezetős szerephez 1860-ban az olasz egységek irányításában. Figyelemre méltó működést fejtett ki Garibaldi mellett a lengyel önkéntesek élén 1849-ben A. J. Milbitz, aki 1860-ban mint tábornok egy dandárt vezetett a Volturno melletti csatában.

Az orosz forradalmi emigráció határozottan Garibaldi mellett foglalt állást. Herzen tevékenysége ezt világosan bizonyítja. Lev I. Mecsnyikov orosz önkéntes a volturnoi csata résztvevője és sebesültje, "Memorie di un Garibaldino" című írásában hitet tesz elvei mellett. Ezen túlmenően görögök, bolgárok, albánok és más népek fiai ontják vérüket az olasz nép szabadságáért, annak reményében, hogy ezzel utat törnek saját nemzeti szabadságuk kivívásához is.

Az olasz monarchia uralkodója, II. Victor Emánuel nem vetette meg a forradalmi elemek felhasználását politikai céljai szolgálatában. Tamborra professzor bizonyítja, hogy nemcsak Cavour, hanem Ricasoli, Rattazzi és más olasz kormányférfiak is messzemenő hajlékonyságot, ügyességet mutattak a garibaldista körök ellensúlyozásában. Az olasz kormány ugyan, ahol csak lehetett, igyekezett visszaszorítani a garibaldisták működését, mégis élt azokkal a lehetőségekkel, melyek Garibaldi rendkívül kiterjedt nemzetközi kapcsolataiból, a nemzetközi önkéntesek olaszországi harcokban való részvételéből adódtak. A hivatalos körök nemcsak az osztrák kézben tartott Velence megszerzésére gondoltak, de messzemenő céljaik voltak a Balkánon is.

Az a rendkívül bonyolult helyzet, ami a török uralom alatt élő balkáni népek szabadságküzdelme nyomán kialakult, tág lehetőségeket nyitott az olasz politikai érdekek balkáni képviselőjére. Az olasz kormánykörök jónéven vették a délszláv emigráció osztrák ellenes szereplését és ebből az érdekezésségből fakadt Eugen Kvaternik, továbbá Imbro I. Tkalac működésének pártolása is. Marc Antonio Canini ujságíró, a király balkáni ügynöke, csak egyike volt azoknak, akik eljártak messzemenő hatáskörrel a román fejedelemségekben és másutt. Az olasz kormány állt azon akció mögött is, melyben Türr, Klapka, Éber, Csáky vettek részt és megállapodást hoztak létre a román-magyar együttműködésről 1865-ben Ghicával. Ezt megelőzően a lengyel szabadságharc aktivizálta a garibaldistákat és mozgásba lendítette az olasz kormányköröket is. A királyi udvar még Mazzinivel is felvette a kapcsolatot, viszont szembe szegült a Velence felszabadítására irányuló önálló akciókkal, ami hamarosan szakadásra vezetett az ellentétes politikai erők között. Tamborra professzor rendkívül sokoldalú és átfogó tanulmánya arról győz meg, hogy az olasz diplomácia a Risorgimento korában távolról sem egysíkes szerepet töltött be, tevékenysége nem korlátozódott csupán a hivatalos diplomáciai aktusok lebonyolítására, hanem éppen az olasz nemzeti egység megteremtéséért folyó küzdelem sajátágaiból fakadóan messzemenően összefonódott az olasz baloldali politikai erők küzdelmeivel és nemzetközi kapcsolataival, természetesen azon félreérthetetlen célzattal, hogy az olasz monarchia érdekei jussanak érvényre. A tanulmány jelentős mértékben hozzájárul a Risorgimento története nemzetközi összefüggéseinek megértéséhez és további vizsgálatához.

Lukács Lajos

И. С. Галкин: Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов Европейской Турции в 1905-1912 гг. Изд. Московского университета, Москва, 1960, 266 стр.

/Az európai hatalmak diplomáciája az európai Törökország népeinek 1905-1912 közötti felszabadító mozgalmával kapcsolatban/

Az un. "keleti kérdés" eddigi - igen kiterjedt - irodalma főként a diplomáciatörténetet, pontosabban a különböző tárgyalások, szerződések stb. történetét állította középpontba. Galkin is a külügyi akták adatainak alapján, tehát a diplomácia szemüvegén keresztül vizsgálja az eseményeket, de elődeitől eltérően megkísérli a problémákat belülről megközelíteni.

Szerzőnk a nagyhatalmak politikáját és diplomáciáját szoros kapcsolatba hozza az idejétmúlt török katonai-feudális despotizmus megdöntéséért küzdő nemzeti-felszabadító mozgalmakkal, s közülük az utóbbira helyezi a hangsúlyt. A nagyhatalmak külpolitikai lépéseinek elemzésekor a Törökországban lezajló belső eseményekből indul ki, amelyek arra késztették a hatalmakat, hogy a balkáni ügyekre igen komoly figyelmet fordítsanak. Megrajzolja azt az elkeseredett küzdelmet, amely az Oszmán Birodalom addig még fel nem osztott örökségének megszerzéséért folyt a nemzetközi politikában.

A bonyolult problémakörből három jellegzetes kérdést emel ki. A munka első része azzal a harccal foglalkozik, amelyet Kréta szigetének népe folytatott az 1905 márciusában kitört felkeléstől a Görögországgal való egyesülésig /1912/. Sok adattal meggyőzően bizonyítja, hogy az un. "védnök"-nagyhatalmak önző politikája akadályozta a sziget felszabadulását. Különösen Anglia igyekezett megvetni a lábát e stratégiai szempontból fontos területen. Ugyanakkor részletesen ábrázolja nemcsak a szigeten kialakult pártok politikáját, hanem a krétai események hatására Görögországban bekövetkező változásokat is.

A második rész az 1910-1912-es albán felkelések történetét követi végig, míg az utolsó, harmadik rész a makedon kérdést vizsgálja 1905 és 1912 között. E

népek felszabadító küzdelme - amely jóval a könyvben tárgyalt időszak előtt kezdődött el - tetőpontját a 20. század elején érte el, amikor a függetlenség kivívása közvetlenül napirenden lévő feladattá vált. Az albánok és makedónok ebben az időben már létrehozták azokat a központi szerveket, amelyek feladata az össznépi felkelés megszervezése és irányítása volt. Az európai hatalmak diplomáciája a status quo alapján szerette volna konzerválni a középkori állapotokat, de már képtelen volt e mozgalom előretörését meggátolni. Mindent megtett azonban annak érdekében, hogy a mind élesebbé váló harcot saját érdekeinek szolgálatába állítsa. Albánia esetében e hosszú küzdelem 1912 végére elvezetett az önálló állam megteremtéséig, míg Makedónia sorsa a kis balkáni monarchiák közötti felosztás lett. /Itt már 1903-ban sor került a nemzeti felkelésre, de azt a Porta a nagyhatalmak hallgatólagos beleegyezése mellett vérbefojtotta./

I. Sz. Galkin monográfiája nem hibátlan alkotás. Elsősorban egy összefoglaló bevezetést hiányolhatunk, amely a keleti kérdés előzményeiről, a nagyhatalmak általános közelkezeti politikájának jellemző vonásairól tájékoztatná az olvasót és eligazítaná Törökország ugyancsak bonyolult belső és külső helyzetének problémáiban. Hiányolhatjuk még azt is, hogy a szerző - a Krétáról szóló részt kivéve - szinte teljesen figyelmen kívül hagyja a környező balkáni monarchiák jelentős szerepét a probléma alakulásában. Talán emiatt történt az is, hogy nem érinti a Balkán-háborúk problematikáját sem. Így nem sikerült kellőképpen megvilágítania azokat a szerves összefüggéseket, amelyek az általa kiválasztott fontos időszakot mind az előző, mind az utána következő periódusokkal összekapcsolják. Megemlíthetnénk még a munka eléggé szűk historiográfiai bázisát is.

Mégsem ezek a szembetűnő hiányosságok szabják meg jelentőségét, hanem az a tény, hogy I. Sz. Galkin könyve az első összefoglaló jellegű monográfia a törökországi nemzeti felszabadító küzdelmek 1905 és 1912 közötti történetéről a marxista irodalomban, továbbá, hogy a szerző számára a moszkvai Külügyi Levéltár eddig teljesen kiaknázatlan, és a külföldi kutatók számára szinte hozzáférhetetlen, rendkívül értékes fondjai alkották a legfőbb forrást, amelyet kiegészített a nagyszámu német, angol stb. aktapublikációk adataival.

Palotás Emil

MUNKÁSMOZGALOM - SZOCIALISTA ÉPÍTÉS

Alina Molska: Pierwsze pokolenie marksistów polskich.
Wybór pism i materiałów źródłowych z lata 1878-1886. I-
II. Biblioteka Myśli Socjalistycznej, Warszawa, 1962.
XCI, 686, 810 p.

/A lengyel marxisták első nemzedéke./

Az 1878-1886-os évek a lengyel szocialista munkásmozgalom kibontakozásának az esztendei. Az előző évtizedekben Orosz-Lengyelországban meggyorsult kapitalista iparosodás nemcsak a tulajdonviszonyokban eredményezett gyökeres átalakulást, hanem a társadalom tudatában is mély változások mentek végbe. A lengyel társadalom addig ismeretlen intézményekkel, ideológiai áramlatokkal jutott kapcsolatba, amelyeknek az új osztályok - a burzsoázia és a proletariátus - érdekeit, törekvéseit, álláspontját képviselték. A leverett nemzeti felkelés, a cári elnyomás fokozódása, a jobbágyfelszabadítás, az orosz piacokkal való gazdasági kapcsolatok kiszélesedése mindmégannyi új problémával jelentkeztek. Új korszak kezdődött, amely ugyan jóval szegényebb volt az előző évszázad "nagy tetteiben", de nem szükködött a "nagy vitákban".

Az 1864-es vereséget követő depresszió időszakában Lengyelországban megszakadt a forradalmi harcok folyamatossága. Az oroszországi egyetemeken tanuló lengyel ifjúság, - amely itt nemcsak telítődött a forradalmi eszmékkel, de maga is az élesztő szerepét játszotta - 1879-82-es években tömegesen tódult haza, hogy felvegye a megszakadt szálakat és folytassa a munkát. Csakhogy a "munka" elképzelésében gyökeres különbségek voltak. Egyrésztük az ún. "varsói pozitivizmus" hívévé szegődött, de igen jelentős részük Moszkva, Pétervár, Odessza, Kíev egyetemein átitatódott a szocialista eszmékkel, a "szociális forradalom" számára akarta Lengyelországban előkészíteni a talajt. Ez az értelmiségi csoport a proletariátusban látta azt az egyedüli erőt, amelyik megmentheti a lengyel népet. "A mi társadalmunk életkörülményeinek a mérlegelése is arra a

meggyőződésre vezetett minket, hogy a szocializmus eszméinek győzelme nélkülözhetetlen feltétele a lengyel nép jobb jövőjének, hogy az aktív harc a meglévő társadalmi rend ellen kötelessége minden olyan lengyelnek, aki a lengyel nép milliósainak sorsát fölébe helyezi a nemzet kis nemesi-tőkés csoportja érdekeinek" - írta a Lengyel Szocialisták első un. brüsszeli programja 1878-ban. /I.k.6.1./

"A lengyel marxisták első nemzedéke" című válogatás, azoknak az embereknek a nézeteit, munkásságát ismerteti az olvasóval, akiket a maguk idejében Lengyelországban "Marx Károly tanítványainak" neveztek. Azokét, akik elsőnek vállalkoztak arra, hogy Marx és Engels eszméivel, a tudományos szocializmus tanításával megismertessék a lengyel társadalmat.

A kiadványt összeállító Molska Alina előszavában méltatja ennek a marxista csoportnak a fejlődését, tevékenységét. A bevezető önmagában véve is érdekes eszmé-történeti tanulmány, noha nem vállalkozik arra, hogy a kötetbe bekerült egyes írásműveket és a bennük rejlő nézeteket részletesen elemezze. A kötet szerkesztőjének az volt az álláspontja, hogy azok, akiknek eszméi hagyatékát az olvasó ebben a válogatásban a kezébe veszi, nemcsak lengyel viszonylatban, de világviszonylatban is a tudományos szocializmus első hívei közé tartoznak, és így az a sok kiforratlan gondolat, hiány és fogyatékoság, ami ezekben az írásokban még fellelhető, nem elsősorban a szerzőkből, hanem a korból, a sajátos lengyelországi viszonyokból és sok esetben a még kiforratlan kérdésfeltevésből fakad. Ezek az írások így önmagukban is igen fontos dokumentumok; bennük nemcsak a lengyel, de a formálódó nemzetközi munkásmozgalom adott szakaszának fontos vonásai tükröződnek.

A szocialista gondolat lengyel uttörői számára igen nagy nehézséget okozott, hogy a kelet-európai fejlődés sokban eltért a nyugat-európaiktól, annak elmélete és gyakorlata nem minden esetben adott választ a lengyel munkásmozgalom problémáira. Ez bennük bizonyos "kisebbségi" komplexumot ébresztett a nyugat-európai mozgalmakkal szemben, s figyelmüket fokozottan az oroszországi mozgalmak felé fordította. A lengyel szocialisták már a 80-as évek elején úgy tekintettek Oroszországra, mint a forradalom bölcsőjére, mint azt L. Warynski 1881-ben mondta: "Oroszország megszűnik a reakció támogatója lenni, mert méhében hordozza a forradalmat". /I.k. 422. 1./

A lengyel szocialista mozgalomban már ebben a kezdeti időszakban élesen elvált egymástól a forradalmi és reformista irányzat. A kiadvány tulsulyban a forradalmi irányzat képviselőinek írásait közli; az írások többsége ebben a kiadványban jelenik meg először teljes, eredeti szövegezésben.

Szokolay Katalin

A.M.McBriar: Fabian Socialism and English Politics. 1884-1918. Cambridge University Press, 1962. 387. p.

/Fábiánus szocializmus és angol politika, 1884-1918./

Az 1880-as évek elején, a depresszió időszakában alakult Fábiánus Társaság csakhamar jelentős szerephez jutott az angol belpolitikai és kulturális életben. Ez a tény részben azzal magyarázható, hogy a társaság tagsága közt több kiemelkedő, közismert egyéniség és tehetség volt, mint G.B.Shaw, S. és B.Webb, H.G.Wells és A.Besant. McBriar könyve standard, polgári nézőpontu alkotás a Fábiánus Társaság keletkezéséről, szerepéről, ideológiájáról, elemző alkotás a fábiánusoknak az angol politikai életre gyakorolt közvetlen hatásáról. Külön fejezetek taglalják a fábiánusoknak a befolyását a Liberális Pártra, a Független Munkáspártra és a Munkáspártra. A Fábiánus Társaságnak 1884-1920 között kiadott röpiratait is tartalmazó kitűnő bibliográfia egészíti ki a kötetet.

H.H.É.

Т.Ю. Бурмистрова: Ленинская политика пролетарского интернационализма в период образования РСДРП /1894-1903 гг./ Изд. Ленинградского университета, Ленинград, 1962, 328 стр.

/A proletár internacionalizmus lenini politikája az OSZDMP megalakulásának időszakában. /1894-1903./

Az orosz állam soknemzetiségű összetételének jellemzése után a szerző megállapítja, hogy Oroszország nemzetiségi viszonyaira a cárizmus elnyomó és megkülönböztető politikája nyomta rá bélyegét. II. Sándor 1870-ben kelt rendeletében Oroszország északi népeit, Szibéria lakosságát, Közép-Ázsia és a Kaukázus népeit, a tatárokat és a zsidókat nem-teljesjogu idegeneknek nyilvánította. Ezt a rendeletet sorra követték hasonló törvények. Ez a nem-teljesjogúság látszólag leginkább az egyes nemzetiségek politikai és kulturális életében éreztette hatását, mindennél fontosabb volt azonban a nemzetiségek gazdasági elnyomása, Oroszország nemzetiségi vidékeinek a gazdasági fejlődésből és gyarapodásból, az ipari erősödésből való kizorítása, kivéve egyes nagyobb városokat /Baku stb./, de ezeknek fejlődéséből elsősorban nem az ott élő nemzetiségeknek volt hasznuk. Mindazonáltal a további fejlődés szempontjából nagy jelentőséggel bírt a koncentrált nagyipari munkásság létrejötte.

A nemzetiségek politikai, kulturális /és ezzel együtt vallási/ elnyomása igen szorosan összefonódott. Rendkívül érdekes képet tár elénk a szerző, amikor bemutatja az orosz nyelv erőszakos terjesztésének a nemzetiségek műveltségi viszonyaira gyakorolt káros hatását, ami legerősebben az analfabétizmus növekedésében mutatkozott meg. A nem-pravoszláv vallású elemeket eltiltották egy sor hivatal viselési jogától, de vallásuk miatt más akadályokat is gördítettek eléjük a társadalmi élet egyéb területein /pl. házassági tilalom pravoszláv féllal/. E megkülönböztető és elnyomó politika következtében állott elő olyan helyzet, hogy pl. a Kaspi-tó környékén élő 320 ezer türkmén lakosból csak 180 gyerek járt iskolába /1904-es adat/.

A cárizmus nemzetiségi politikája különösen megmutatkozott a pogromok kapcsán. A pogromok főleg a zsidók ellen irányultak. Általában a zsidó lakosság

még a többi nemzetiséghez képest is nagyon rossz körülmények között élt s ez később a zsidó proletariátus mozgalmi munkájában, főleg a Bund tevékenységében éreztette hatását.

A szerző részletesen ismerteti az egyes nemzeti-ségi területek gazdasági életének, főleg iparának helyzetét. Adatokat közöl a munkásság megélhetési viszonyairól, kereseti kimutatásokat ismertet stb. A nemzetiségi proletariátusnak az oroszénál viszonylag rosszabb helyzete alapot adott arra, hogy az egyes nemzetek között bizonyos ellenségeskedés szülessen meg. Ennek ellenére a különböző nemzetiségekhez tartozó proletárok helyzete nem volt annyira elütő egymástól, hogy megakadályozhatta volna az egységes oroszországi munkásosztály kialakulását és egybeforrott harcát.

A szerző beszámol az oroszországi munkásmozgalom e szakaszának történetéről, súlyponti kérdéssé a nemzetiségi vidékek munkásmozgalmának vizsgálatát téve. Előadásán vörös fonálként húzódik végig Lenin és az Iszkra szerepe.

A szerző ezután rátér Oroszország nemzetiségi vidékeinek munkásmozgalmi eseményeire az 1900-1903. években, különösen a nagyjelentőségű 1902-es batumi és rosztovi eseményekre. Méltatja az egyre szaporodó és erősödő politikai megmozdulások szerepét a proletár internacionalizmus eszméjének erősödésében a munkások között.

A könyv utolsó fejezetét az OSZDMP II./1903-as/ kongresszusának és egyszersmind a marxista munkáspárt létrehozása jelentőségének szenteli. Ismerteti a kongresszus előkészítésének munkáját, a nemzetiségeknek a munkába való bevonását. Bőven tárgyalja a marxista nemzetiségi pártprogramnak a bundistákkal és a lengyel szociáldemokratákkal folytatott harcban való megvédését.

A szerző igen nagy tényanyagot vonultat fel, s műve egyes részeknél kézikönyvként is használható.

ifj. Dobozy Imre

Wiktor Suchecki: Geneza federalizmu radzieckiego.
Z prac Katedry Teorii Państwa i Prawa Uniwersytetu
Warszawskiego. /2/. Warszawa, 1961. 336. p.

/A szovjet államszövetség kialakulása/

A varsói egyetem Állam és Jogelméleti Tanszéke huzamosabb idő óta foglalkozik a szocialista föderáció alkotmányjogi problémáival. Ennek a kutatómunkának keretében készült el Suchecki dr. könyve, amely a téma sajátos jogászai megközelítése ellenére /bizonyos fokig azonban éppen emiatt/ történeti szempontból is fontos eredményt jelent.

A szerző feldolgozta az egykorú szovjet törvényhozás és a sajtó anyagát, a szovjet kongresszusok és pártkongresszusok jegyzőkönyveit, valamint felhasználta a vonatkozó szovjet és nemzetközi irodalmat. Mindennek alapján részletesen megrajzolta a szovjet állam 1917 és 1924 közti nemzetiségi politikájának történetét és a szocialista föderáció elméletének és gyakorlatának fejlődését. Vizsgálódásait a központi szovjet szervek tevékenysége mellett kiterjesztette az egyes nemzeti szovjetköztársaságok /különösen Ukrajna, Belorusszia, s a Kaukázusontul/ belső problémáira. Suchecki könyvének már gazdag tényanyaga is előkelő helyet biztosít a téma feldolgozásai sorában. Ehhez járul, hogy olyan pontokon, amelyek felett a jogi iskolázottsággal nem rendelkező történész figyelme átsiklik, számottevő történeti problémára mutat rá /a törvényes rendelkezések és a valóság különbségei, a politikai küzdelmek és a föderáció jogelméletének fejlődése közti összefüggés stb./.

A munka négy részre tagolódik. A bevezető a cári Oroszország viszonyai között mutatja meg a nemzeti önrendelkezés és a föderáció gondolatának történetét. A második rész az oroszországi föderáció alkotmányjogi fejlődéstörténetét tárgyalja 1917 és 1922 között. Végül az utolsó két fejezet, amely a munka súlypontját képezi, a szovjetköztársaságok között kialakult kapcsolatokkal és a szovjet államszövetség megalakításával foglalkozik.

Suchecki fejtegetéseit a magas elméleti igény, a marxizmus alkotói alkalmazása jellemzi. Sikerül új megvilágításba helyeznie a szovjet köztársaságok közti kapcsolatoknak, a föderációk alkotmányozó munkájának,

valamint a szovjet államszövetség megteremtésének több kérdését. Figyelemre méltó szempontokat ad egyrészt a pártellenzék, másrészt pedig Sztálin tevékenységének bírálatához.

A könyvet orosz és francia nyelvű tartalomjegyzékkel is ellátták.

Kár, hogy Wiktor Suchecki tételeinek előadásakor viszonylag keveset foglalkozik a balti népek és a finnek 1917 és 1920 közti történetével, amely nélkül pedig lehetetlen teljes képet adni a cári birodalom felbomlásának folyamatáról és a gyakorlati szovjet államépítő munka történetéről.

A lebilincselően érdekes kiadványt azzal a kíváncsisággal teszi le az olvasó, hogy a szerző bárcsak mihamarább elkészítené az 1925 utáni, nem kevésbé érdekes korszak alkotmánytörténetét.

Dolmányos István

Roky prvých bojov. Dokumenty z robotnického hnutia západoslovenského kraja 1918-1921 V. Osvetz, Bratislava, 1961. 270 p.

/Az első évek harcai. Dokumentumok a nyugat-szlovákiai terület munkásmozgalmának történetéből 1918-1921./

A kötet a ČSKP megalakulásának 40. évfordulójára megjelent nagyszámu helytörténeti publikációk egyike, a Szlovák KP Pozsony megyei bizottsága mellett működő helytörténeti csoport első kiadványa. A munka kitűzött célja egyrészt az volt, hogy áttekintést nyújtson a nyugat-szlovákiai munkásmozgalom fejlődésének legjellegzetesebb vonásairól, elsősorban a kommunista párt megalakulásának útjáról, másrészt, hogy a megyei pártbizottságokon folyó hasonló jellegű helytörténeti feldolgozó munkálatokat serkentse és azoknak utat mutasson.

A nyugat-szlovákiai munkásmozgalom fő tartalmát ebben az időszakban, mint ahogyan országos viszonylatban is, a munkásmozgalmon belül végbemenő gyors differenciálódás és a kommunista párt megteremtéséért folyó

harc képezték. Dr. L. Hubenák, a kiadvány szerkesztője, a kötetbe besorolt 188 dokumentumon keresztül mutatja be a küzdelmes utat. Közöttük, főleg a kötet elején, több magyar vonatkozású dokumentum is található. /Mint pl. a magyar királyi kormány intézkedése a forradalmi mozgalom ellen, 1918 elején stb./ A szlovákiai munkásságnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására kibontakozó forradalmi harca szoros kapcsolatban volt a magyar munkásság harcával. A kölcsönösség akkor sem szakadt meg, amikor 18 végén létrejött a csehszlovák köztársaság és a szlovákiai munkásság már az új állam keretében folytatta harcát elnyomói ellen. A szerző a kötet második, "A Magyar Szovjetköztársaság segítségére" című fejezetébe azokat a dokumentumokat sorolja, amelyek a szlovákiai munkásságnak a magyar proletariátus iránti szolidaritását, a magyar tanácsállammal kialakított kapcsolatainak sokrétűségét bizonyítják. A Magyar Tanácsköztársaság a szlovákiai munkásságra nagy hatást gyakorolt, s ennek nyomai nem tűntek el a későbbiek folyamán sem. Ezt a további fejezetek anyagai is bizonyítják, bár az össz-szlovákiai szempontból is egyaránt fontos dél-szlovákiai területek nem kapnak jelentőségüknek megfelelő helyet a kötetben.

A szlovákiai munkásmozgalom és a CSKP történetének tanulmányozása szempontjából azok a fejezetek a legfontosabbak és ujjatmondóak, amelyek a marxista baloldali kialakulásának és fejlődésének fontosabb vonásait /negyedik fejezet/, valamint az 1921. évi nyugat-szlovákiai tömegakciókat /nyolcadik fejezet/ mutatják be, a lubochňai kongresszus és a CSKP alakító kongresszusa közötti időszakban. A kötet külön fejezeteként tárgyalja az 1918-20. évi gazdasági helyzetet és sztrájkokat, az 1920 decemberi általános sztrájk szlovákiai hatását és az ifjúsági mozgalmat.

A válogatás jellegzetességéhez tartozik, hogy a kötet szinte majdnem kizárólag a burzsoá államapparátus tevékenységéből származó levéltári anyagokra épül fel, s csak nagyon kevés sajtó, visszaemlékezési és egyéb anyagokat tartalmaz. Ez önmagában véve is bizonyos módszertani kérdéseket vet fel. A kötet körül a "Příspěvky k dějinám KSČ" című csehszlovák párttörténeti folyóirat hasábjain^x lefolyt vita egyrészt e kérdést vizsgálta, másrészt rámutatott a kötetben meglévő néhány szerkesztési hiányosságra. Ennek ellenére a kötet, jellegénél és tartalmánál fogva nemcsak tanulságos, hanem érdekes olvasmány is számunkra.

Boros Ferenc

^xÍrásd a folyóirat 1962/1, 2. és az 1963/1. számait.

Dolores Ibarruri: Единственный путь. Госполитиздат,
Москва, 1962, 464 стр.

/Az egyetlen út/

A memoár-irodalomban különleges hely illeti meg Dolores Ibarrurinak ezt a könyvét. A baszkföldi bányászleány gyerekeveitől a Spanyol Köztársaság nagy-szerű és tragikus küzdelmének végéig vezet ez az írás és 115 kis fejezetében nincs talán egyetlen egy sem, amely valamilyen részlettel és árnyalattal ne gazdagítaná azt, amit Spanyolországról, munkásmozgalmáról és antifasiszta harcairól tudunk.

Három részre oszlik ez a könyv. Az első rész Spanyolország forradalmi erőinek egyik központját, Ibarruri szülőföldjét, a Baszkföldet mutatja be, ennek az országnak korai forradalmi munkásmozgalmát, a kommunista mozgalom kezdetét, majd az illegalitás éveit. Az első rész a monarchia bukásával zárul. A második rész a köztársaság első öt évének történetéhez kapcsolódik, a könyv harmadik része a fasiszta lázadással kezdődik, s a köztársaság megdöntésével zárul.

A könyv egyik nagy és sajátos érdeme, hogy Dolores Ibarruri gyermekkori környezetének, majd forradalmár élete kezdetének ábrázolásával közel hozza az olvasóhoz, valóságosabbá teszi előtte azokat a társadalmi és osztályviszonyokat, amelyek talaján Spanyolország nagyszerű forradalmi munkásmozgalma megindult. E könyvet olvasva sok minden, amit Spanyolország legújabbkori történetéről és antifasiszta erőinek küzdelméről tudunk, elevenebbé válik, s határozottabb körvonalakat kap.

Dolores Ibarruri könyve példás abban is, ahogyan egy-egy személy szerepét értékeli. S itt elsősorban Largo Caballeronak, a spanyol szocialista párt ismert vezetőjének, az első spanyol népfront-kormány fejének értékelésére gondolunk. Mint a kormány feje nemcsak súlyos mulasztásokat követett el, de kimondottan kommunistaellenes irányba fordult, s a kommunista párt éles harcok után érte el távozását. Ennek hatására sok feldolgozásban találkozunk azzal, hogy Caballero mozgalmas és távolról sem egyenletes életpályájának negatív vonásait emelik ki: hangsúlyozzák, hogy kollaborált Primo de Rivera diktaturájával; hogy balrafordulását a harmincas évek kezdetén a szocialista párt tömegbefo-

lyása megőrzésének szükségességével motiválta stb. Ez valahogy úgy tüntette fel a dolgokat, mintha Caballero 1937-es kommunistaellenes fordulata eleve szükségszerű, s jobboldali multjának törvényszerű következménye lett volna. Ibárruri azonban kiemeli, hogy Largo Caballero sok éven át a munkásmozgalom aktív vezetője volt, s érdemei nagyok voltak. Megírja, hogy személyi jellegű hibái, rendkívüli önfejűsége, a személyek megítélésében mutatott szélsőséges szubjektívizmus tette az adott helyzetben lehetetlenné az együttműködést vele. Dolores Ibárruri könyvében így a későbbi ellenfél korábbi érdemei nem tűnnek el, nem válik érthetlenné Caballero korábbi nagy népszerűsége, s az a támogatás, amelyet a kommunista párt neki nyújtott.

Már más a kép, amelyet Ibárruri a francia kormány szocialistapárti fejről, Leon Blumról nyújt. A spanyol népfront küldöttségének tagjaként találkozott vele Ibárruri, s azt írja, hogy valósággal osztálygyűlölet támadt benne arra gondolván, hogy a nagyszerű francia proletariátus, a Párizsi Kommün proletariátusa képviselőjének tekintik Leon Blumot. S a könyv lapjai meg is értetik ezt a kifakadást; a találkozó leírásában is világossá válik, hogy a szabadságáért harcoló Spanyolország a maga oldalán tudhatta a francia munkásságot, de ellenségének a szocialistapárti miniszterelnököt. A spanyol népfront küldöttségének és Leon Blumnek találkozásáról már máshol is olvashattunk. De Ibárruri ezt is rendkívül élettellejesen ábrázolja, bemutatva annak teljes politikai jelentőségét. Leírja, hogyan igyekszik "belső válságot" tetetni Blum, mondván, hogy ő segítene, de nem lehet, ő pacifista, a beavatkozás háborúhoz vezetne." Kabátja felső zsebéből elegáns selyemkendőt vesz elő. Ezzel törli le nem létező könyveit" - írja a szemtanú Ibárruri, s inkább csak jelzi, mintsem megírja, hogyan hatott a küldöttség segítséget remélő szocialista részére a francia szocialista pártvezér magatartása.

A spanyolországi események sok fontos részlete válik ebben a könyvben világosabbá, pedig a szerző tartózkodik attól, hogy a mai szemmel nézve, s hosszabb elvi fejtegetésekkel támassza alá mondanivalóit. Itt van például az SKP részvétele a spanyol kormányban. Dolores Ibárruri az említett küldöttséggel éppen Franciaországban van, amikor értesül arról, hogy a kommunista párt két képviselőjének részvételével megalakult a Caballero-kormány. "Ismerve a párt álláspontját ebben a kérdésben - írja a szerző -, megértettem, hogy a

helyzet nagyon komollyá vált, ha egyszer elvtársaink úgy határoztak, hogy belépnek a kormányba." S ez a néhány szavas megjegyzés nagyon sokat megvilágít. Azt, hogy a kommunista párt nem kíván a kormányban részt venni, szívesen vette, ha a polgári demokratikus erők és a szocialisták vállalnak többet a köztársaság védelmének és megszilárdításának feladatából. Megvilágítja azt is, hogy a kommunista párt áldozatot vállalt, amikor a kormányba lépett, áldozatot, amelyet a súlyosabbá vált helyzet tett szükségessé.

Néhány apró szemelvény ez abból, hogyan ír visszaemlékezésében Spanyolország Kommunista Pártjának mai elnöke, hogyan ad könyvében hiteles képet Spanyolország legnagyobb és az egész világ egyik legnagyobb antifasiszta küzdelméről.

Betlen Oszkár

Max Reimann: Aus Reden und Aufsätzen 1946-1963.
Dietz Verlag, Berlin, 1963, 732 p.

/Max Reimann beszédeiből és cikkeiből/

A Dietz Verlag Németország Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, Max Reimann elvtárs 65. születésnapjára adta ki ezt a válogatást, 1946-1963 közötti beszédeiből és cikkeiből.

Max Reimann kora ifjúsága óta harcol a forradalmi német munkásmozgalomban. Az első világháború idején a Spartakus-szövetségben tevékenykedett a militarizmus és a háború ellen. A weimari időszakban Németország Kommunista Pártja vezető funkcionáriusaként dolgozott a Ruhrvidéken, és ott végzett illegális pártmunkát a fasiszta diktatura idején is, amit később Berlinben és más városokban folytatott. 1919-ben és a későbbi években többször ült börtönben. 1939-ben a Gestapó letartóztatta, és 1945-ig különböző börtönökben és koncentrációs táborokban szenvedett. 1945-ben a nyugatnémet kommunisták bizalmából Németország Kommunista Pártja ruhrvidéki elnökévé, 1948-ban az egész párt elnökévé, 1954-ben első titkárává választják.

A kötetben közölt legelső dokumentum Max Reimann beszámolója 1946 május 18-19-én a Duisburg-Meiderichben tartott pártmunkás konferencián, az utolsó pedig a Wissen und Tat c. elméleti folyóiratban 1963-ban megjelent cikk. "A munkásosztály politikai aktivitása utján irányváltozáshoz a szövetségi köztársaságban". E két dátum közötti csaknem 18 évből a kötet 49 különböző beszédet és cikket közöl, részben kivonatosan; közülük több itt jelenik meg először nyomtatásban.

A dokumentumokban egy ember szólal meg, de ez az ember Németország Kommunista Pártjának vezetője, így az ő beszédeiben és írásaiban az egész pártnak, Németország haladó erőinek a békés és demokratikus fejlődésért, a monopoltőke uralmának visszaállítása és Németországnak a belső és külső reakció általi kettéosztása ellen vívott harca tükröződik. Ez a harc, és így a kötet anyaga is, voltaképpen három periódusra tagolható: a demokráciáért és a munkásegységért vívott harc évei 1945-1949-ig; majd a kommunista párt élén Németország egységéért, a revansizmus és az újrafelfegyverzés ellen, 1956-ig; végül 1956 augusztusától, az illegálitásban kényszerített kommunista párt élén az Adenauer kormánnyal szemben a békéért, a demokráciáért és a szociális biztonsáért.

Az első, kezdeti szakaszból származó néhány dokumentumból képet kapunk az antifasiszta-demokratikus feladatok megoldásáért vívott harcról, a munkásegység megteremtésének lehetőségeiről, a pártnak és a munkásosztálynak a reakció elleni harcáról. A párt ebben és a következő időszakban még legálisan tevékenykedett, de munkájának feltételei mindig rendkívül nehezek voltak. Reimann elvtársat 1949-ben az angol megszálló hatóságok letartóztatták, később illegálitásba is kényszerült, még a párt betiltása előtt. A Bundestag megalakulása után három héttel, a kommunista parlamenti frakció megbízásából felszólalt az 1949 szeptember 22-i ülésen. Beszédében az Odera-Nysa békehatárral foglalkozott, hangoztatva a szomszédállamokkal, mindennekelőtt a Szovjetunióval, Lengyelországgal és Csehszlovákiával való megértés szükségességét. Ekkor két, fejenként 50 márkáért és egy öltönyért felbérelt provokátora terembe rontott, és sovíniszta jelszavakat kiabálva megtámadta Reimann elvtársat. A támadókat a CDU-CSU képviselők is segítették, sőt a Bundestag elnöke által odahívott detektívek is a provokátorok mellett léptek fel Max Reimannal és a védelmére siető kommunista képviselőkkel szemben.

Külön részletes kifejtést érdemelne az a sokoldalú, fáradhatatlan tevékenység, melyet Max Reimann a nyugatnémet militarizmus leleplezéséért, az új háború kirobbantását célzó tervekkel szemben fejtett ki és végez ma is. A Nyugatnémet Kommunista Párt Központi Bizottságának 17. ülésén, 1961-ben mondott beszédében ismertette, hogy a Bundeswehr felállítására és felszerelésére 1961-ig 67 milliárd márkát, míg továbbfejlesztésére 1963-ig újabb 94 milliárd márkát irányoztak elő. Ilyen hatalmas beruházással akarja a nyugatnémet militarizmus nem csupán egy nagy haderő felállítását megvalósítani, hanem egyúttal a NATO vezető szerveiben a saját uralmát is biztosítani.

Max Reimann beszédeiben és cikkeiben kifejezésre jut a nyugatnémet kommunisták szoros harci közössége Németország Szocialista Egységpártjával, a német földön létesült első munkás és paraszt állammal. Dokumentálják ezek Németország Kommunista Pártjának tántoríthatatlan hűségét a proletár internacionalizmushoz, szoros kapcsolatát az SZKP-val, a kommunista világmozgalom élcsapatával.

Borus József

KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

L. Kochan: The Struggle for Germany 1914-1945. Edinburgh University Publications. History, Philosophy and Economics, No. 15. 1963. 150 p.

A szerző Németország helyzetét, szerepét a két világháború között és folyamán a különböző európai hatalmi érdekek ütközőpontjaként szemléli és jelenti meg. A weimari köztársaság nehézkesen egyensúlyban tartott államgépezet volt a nyugati hatalmak és Oroszország között, s éppen azért valósulhatott meg a rapallói egyezmény, mert Németország nem tudta áttörni a Nyugat-Európa felől elzáró korlátokat. Ez a politika Locarnón és a berlini-szerződésen keresztül Hitler felléptéig kisebb-nagyobb eltérésekkel érvényben maradt; Hitler azonban az angliai "appeasement" politikára építve, megteremtette az 1939 tavaszáig érvényben levő, a szerző által London-Berlin-tengelynek nevezett vonalat, radikálisan megszakította a német-szovjet kapcso-

latokat. Kochan a szovjet törekvéseket is nyomon kíséri Németország vonatkozásában 1935-ig, azonban adós marad a Hitler-Sztálin egyezményre vonatkozó analízissel és magyarázattal.

H.H.É.

Ferdo Čulinović: Jugoslavija izmedju dva rata I-II.
Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
1961. 550, 335 p.

/Jugoszlávia a két háboru között/

Természetesen a két világháboru közötti időszakról van szó. A számos képpel és facsimilevel illusztrált, izlésesen előállított két kötet hasznos összefoglaló annak ellenére, hogy a sietségnek, valamint azoknak a hiányosságoknak a nyomait viseli magán, amelyek a jugoszláv történetírásnak a két világháboru közötti időszakkal foglalkozó munkáit általában jellemzik.

Terjedelemben többet ad a szerző, mint amit a címben ígér. "A régi Jugoszlávia keletkezése" összefoglaló cím alatt öt alfejezetben rövid áttekintést ad az egyesülésnek az első világháboru alatti előzményeiről, a Monarchia délszláv területein 1918 október 29-én létrejött Szlovének, Horvátok és Szerbek Államának megalakulásáról, valamint ennek az alig több mint egy hónapig fennállott államnak, s a Vajdaságnak és Crna Gorának Szerbiával való egyesüléséről. Könyve végén rövid összefoglalót ad Jugoszlávia 1941 évi felosztásáról és a megszállók terrorjáról, majd "Fel nem szabadított jugoszláv vidékek /A két háboru között/" cím alatt Isztria, Fiume, Zara, valamint a karinthiai szlovének sorsával foglalkozik. A könyvnek igen hasznos függeléke a királyi jugoszláv kormányok teljes névjegyzéke, a miniszterek pártállásának feltüntetésével. A szerb-horvát nyelvű, latin betűkkel nyomtatott szövegről 22 oldalas angol-nyelvű rezümé ad összefoglalót.

A könyv tulajdonképpeni fő szövege "A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság" címet viseli. Sajnos további részekre, fejezetekre osztást hiába keresünk. S

ez nem tekinthető egyszerűen szerkesztési hibának. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy egy történész hol lát időszakhatárokat. A 138 oldalas bevezető, s a 139. oldalon feltüntetett főcím után a szerző számtalan, többnyire apró /2 oldaltól 20-30 oldalig terjedő/ fejezetben időrendben tárgyalja az eseményeket. Hiányérzetünket csak részben csökkentheti az a tény, hogy az egyesülés és az egyesülés utáni legfontosabb események, az új állam belső berendezése, gazdasági élete, politikai pártjai ismertetése után váratlanul a következő szerény, de sokat ígérő alcimmal találkozunk: "A régi Jugoszlávia politikai fejlődésének három szakasza". Čulinović itt kifejti, hogy a "régi Jugoszlávia" /"királyi" helyett következetesen "régi" Jugoszláviáról beszél/ "politikai élete megalapításától az áprilisi összeomlásig egységes egészet alkot". Mégis, "a könnyebb áttekintés kedvéért" a politikai élet következő három szakaszát különbözteti meg:

1. "a régi Jugoszlávia megalakulásától a nyílt királyi diktatura kihirdetéséig" /1918 december 1. - 1929 január 6./;

2. 1929 január 6-tól a második /oktrojált/ jugoszláv alkotmány kihirdetéséig, illetve az új képvisleti rendszerre való áttérésig /1931 szeptember 3./;

3. 1931 szeptember 3-tól az 1941 áprilisi összeomlásig.

Nem lehet itt feladatunk, hogy vitassuk a periodizálás helyességét, de arra rá kell mutatnunk, hogy ezt a felosztást maga a szerző nem veszi túlságosan komolyan. A 297. lapon van ugyan olyan alcím, hogy "A régi Jugoszlávia első időszaka", a második és harmadik időszakra utaló alcímet azonban hiába keresünk.

Čulinović összefoglaló munkájának fő erénye a királyi Jugoszlávia politikai életének, a szaksztina munkájának, a politikai pártoknak /szervesen beépítve a Jugoszláv KP tevékenységét/ ismertetése, amely gyakran a kulisszák mögött politikai tárgyalások riportszerű részletezéséig megy. Többé-kevésbé a jugoszláv külpolitika tárgyalásáról is ezt mondhatjuk. Némiképp hiányérzetünk marad ugyanakkor olyan fontos kérdések tárgyalásánál, mint pl. a jugoszláviai fasizmus és annak értékelése, vagy Jugoszlávia külpolitikája a Kis Antanttal kapcsolatban. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy ezeknek a kérdéseknek részletesebb elemzésével még az egész jugoszláv történetírás adós.

Kővágó László

H.Andics: Der Staat den keiner wollte: Österreich
1918-1938. Verlag Herder, Wien, 1962. 563 p.

Az első osztrák köztársaságnak kissé zsurnalisztikus stílusu és előadásu összefoglalása, amely azonban határozott érvekkel és jó történeti érzékkel kíséri végig a fejleményeket a Habsburg birodalom bukásától, Dollfuss uralmán keresztül, a német megszállásig. Ertekes kiindulópontul szolgálhat e korszak tudományos igényü levéltári anyagokon alapuló jövőbeni feldolgozásához.

H.H.É.

Г. В. Чичерин: Статьи и речи по вопросам международной политики. Изд. Социально-политической литературы, Москва, 1961, 516 стр.

/Cikkek és beszédek a nemzetközi politika kérdéseiről/

Régi adósságot törlesztett L.I.Trofimova, amikor közreadta G.V.Csicserin válogatott írásainak gyűjteményét. Csicserin már az októberi forradalom előtt jelentős alakja volt az orosz forradalmi emigrációnak, 1917 után pedig több mint egy évtizeden keresztül külügyi népbiztosként közvetlen irányítója a szovjet diplomáciának. Neve és tevékenysége a harmincas és negyvenes években politikai okokból merült feledésbe.

A gyűjtemény elé az összeállító irt magvas életrajzi tanulmányt. Ebből megtudjuk, hogy a hivatásos diplomata család sarja az orosz külügyminisztérium levéltárában kezdte pályafutását. A levéltári munkát haladó gondolkodása miatt részesítette előnyben az aktív diplomáciai szolgálattal szemben. 1901-ben társszerzőként megírta az orosz külügyminisztérium történetét. Csakhamar kapcsolatba került a forradalmi mozgalommal és 1904-ben külföldre távozott. Az emigrációban fokozatosan eltávolodott a mensevikektől és a bolsevikokhoz közeledett. Az októberi forradalom után Lenin bizalmas munkatársai közé választotta. 1918-ban külügyi népbiztossá nevezték ki. Ebben a tisztségben nagy odaadással és szakértelemmel törekedett a lenini békepolitika megvalósítására. Csicserin aláírása szerepelt a breszt-litovszki szerződésen, ő vezette a génauai konferencián és a rapallói tárgyalásokon részt vevő szovjet küldöttségét és nevéhez fűződik a huszas évek második felének több fontos nemzetközi eseménye. 1930-ban távoznia kellett a külügyi népbiztosság éléről.

A gyűjtemény válogatást ad Csicserin 1918 és 1928 között irt cikkeiből és beszédeiből. A közreadott szövegek teljes terjedelműek. Az összeállító felvett a kötetbe több összefoglaló jellegű beszámolót, amelyek annak idején a szovjetek kongresszusain kerültek felolvasásra. Szemelvényeket kapunk a külföldi tudósítók-nak adott nyilatkozataiból és a különféle gyűléseken elhangzott beszédeiből.

Különösen figyelemre méltó a Lenin halála után készült "Lenin és a külpolitika" c. tanulmánya. Ebben hangsúlyozza Lenin vezető szerepét a szovjet külpolitika alapelveinek kialakításában, rámutat Lenin elvi

következetességre, s ugyanakkor nagyfoku valóságérzékére, rugalmasságára. Elmondja például, hogy Lenin a génauai konferenciára készülő szovjet küldöttség nyilatkozatát előzetesen tanulmányozta, s javasolta, hogy hagyják ki a nyilatkozatból a kapitalisták elleni felesleges kirohanásokat, a forradalmi színezetű frázisokat. Egyetlen ijesztő szóra sincs szükségünk - hangoztatta Lenin.

A kötetben közölt anyag alapján az eddig ismertnél sokkal életszerűbb képet tudunk kialakítani a Szovjetunió és a nyugati kapitalista nagyhatalmak viszonyáról. Csicserin korabeli nyilatkozatai alapján árnyaltabban értékelhető a Kis Antant, valamint a csehszlovák és szovjet kapcsolatok története.

Csicserin többször szólt Magyarországról. Elítélte a román királyi hadsereg magyarországi ellenforradalmi szerepét /122 o./, visszautasította azt a polgári rágalmat, amely szerint a Szovjetunió a magyar kommunista emigráció segítségével fel akarja számolni Csehszlovákiát. Nyilatkozott a magyar határkérdésről /192 o./. Cáfolta a magyar-szovjet titkos katonai egyezmény létét és szorgalmazta a normális diplomáciai kapcsolatok kiépítését a Szovjetunió és Magyarország között /297, 358 o./.

A gyűjtemény egésze - Csicserin néhány elavult részitélete ellenére - ékesszólóan tanúsítja a szovjet diplomácia "hőskorának" megalapozott és előrelátó külpolitikai vonalvezetését, valamint a Szovjetuniónak a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésére irányuló törekvését.

Dolmányos István

M. Einhorn: Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen Intervention in Spanien 1936-1939. Akademie Verlag Berlin 1962, 239 p.

A jelenben hozzáférhető, két világháború közötti német diplomáciai és gazdasági iratanyag alapján kitűnően kibontható és nyomon követhető a Hitler által Franco-nak nyújtott gazdasági és katonai segítség jellege, mérete valamint formája. A nyílt katonai és po-

litikai közbelépéstől óvakodott a náci katonai és diplomáciai vezetőség, mivel attól tartott, hogy a spanyol konfliktus európai háborút robbanthat ki, amelyre még a németek nem készültek fel. A kötet nemcsak a spanyol polgárháború éveire ad igen bőséges anyagot, hanem a 19. század végétől az 1930-as évek közepéig összefoglalja a spanyolországi német gazdasági behatolást.

H.H.É.

M. Gilbert - R. Gott: The Appeasers.
Weidenfeld and Nicolson, London, 1963, 380 p.

/A békéltetők/

A két fiatal angol szerző az angol külpolitika egyik legsajátosabb szakaszát, az ún. megbékélési politika időszakát dolgozza fel diplomácia-történeti eszközökkel. A munka széles körben támaszkodik az angol memoár-irodalomra, a kor vezető politikusaival folytatott személyes beszélgetésekre, végül, a német és angol külügyminisztérium publikált iratanyagára.

Az első fejezet a megbékélési gondolat születését írja le; vázolja azokat a politikai elképzeléseket, amelyek Angliában a Németországgal való együttműködés irányában hatottak. Utal arra, hogy ebben bizonyos fókusz szerepet játszott az, a közvéleményben élő meggyőződés, amely a Versailles-i békerendszer tulzásai, igazságtalanságai ellen foglalt állást. Szerepet játszott az angol külpolitikának az a hagyományos vonala is, amely a kontinensen sohasem tűrt meg egyetlen vezető hatalmat, hanem mindig hatalmi egyensúlyt igyekezett teremteni, és Németország megerősödésében Franciaországgal szemben egyesek a hatalmi egyensúly biztosítékát látták. Végül, döntő mozzanatát képezte a megbékélési politikának a kommunizmustól, a Szovjetuniótól való félelem. Az angol konzervatív politika, különösen a konzervatív párt jobbszárnya, mind német belpolitikai szempontból, mind európai politikai szempontból a hitleri Németország mellett foglalt állást.

A munka első része jól érzékelteti a megbékélés légkörének kialakulását, bemutatja a Cliveden-klikk szerepét, ábrázolja az angol politikai élet olyan vezető személyiségeinek, mint Rothermere, Londonderry, Lothian, németbarát állásfoglalását, a nációkkal való személyes kapcsolat kiépítését, és véleményüket, amely szerint helytelen lenne az olyan külpolitika, amely Németország "bekerítésére" törekszik. A megbékélési politika gondolata már a Baldwin-kormányban is élt, teljes felülkerekedése azonban a Chamberlain-kormány hatalomrajutásától számitható. A munka bemutatja a Chamberlain-kormány tárgyalásait Németországgal 19 végén, különösen részletezi az angol politika állásfoglalását Kelet-Európával kapcsolatban. Az angol politika világosan eldöntötte, hogy Kelet-Európát hajlandó átengedni német érdekszférának.

Érdekes része a könyvnek a gyarmati kérdéssel foglalkozó fejezet, mely rávilágít arra, hogy a megbékélési politika hívei hajlandók lettek volna gyarmatokat is átengedni Hitlernek /nem utolsó sorban portugál és belga gyarmatokat/. Hogy ajánlatuk Hitler részéről nem talált konkrét meghallgatásra, annak köszönhető, hogy Hitlert inkább Európa problémája érdekelte, s az e tárgykörben folyó megbeszéléseket az Anschluss ideiglenesen levette a napirendről.

A csehszlovák kérdéssel kapcsolatban a munka elsősorban a Chamberlain-kormány politikájának azokat a lépéseit emeli ki, amelyekkel elutasította Csehszlovákia támogatását és a francia kormánnyal való együttműködést. Bemutatja, hogy a Chamberlain-kormány a Szovjetunióval való együttműködés elől annyira elzárkózott, hogy az áprilisi angol-francia megbeszélésről nem is tájékoztatta a Szovjetuniót. A munka további fejezetei, amelyek a csehszlovák krízis teljes lefolyásának diplomácia-történetét adják, viszonylag kevés újat nyújtanak. Talán azt a mozzanatot lehet újdonságként kiemelni, hogy az angol kormány a Runciman-missziót nem tekintette komolynak, és már abban az időben a négyhatalmi értekezlet megvalósítását szerette volna, mint ami a megbékélési politikának a legpregnánsabb kifejezője.

A müncheni konferencia utáni történetekből, az újabb megbékélési törekvések tárgyalásai közül a gazdasági megbékülésre irányuló tárgyalások a legfigyelemreméltóbbak, különösen Hoare javaslata esetleges Szovjetunió elleni egyezményre.

A könyv további részei megmutatják, hogy 1939 márciusa - Prága megszállása - után a megbékélés mozzanatai milyen nagy mértékben érvényesültek az angol politikában. Az angol bank nem akadályozza meg, hogy az International Settlement a banknál levő aranyat kiszolgáltassa a németeknek. Ebben a részben a magyar történészek számára elsősorban a Tilea /londoni román követ/ című fejezet érdekes, amely megmutatja, miként alakult ki 1939 március végén olyan nézet, hogy Románia megtámadása lehet Németország agressziójának következő lépése.

A további fejezetek forrásai már tulnyomó részben a német és angol diplomáciai iratok, ezek alapján a szerzők részletesen bemutatják az angol politika ingadozásait, tárgyalókészségét a németekkel, vonakodását a lengyelekkel szembeni kötelezettségük betartásával kapcsolatban. A munka utolsó része, mely Chamberlain bukásáig a furora háboru időszakát öleli fel, már kissé elnagyolt.

Hasznosan egészítik ki a munkát az angol külpolitika korabeli szereplőinek életrajzi és tevékenységi adatai.

Ránki György

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse. IX. Les
années de guerreⁿ I. /1940. március 18-május 10./ II.
1940. május 11-június 22./ Plon, Paris, 1960-1961.,
397. 425 p.

/A Wilhelmstrasse-i titkos levéltár/

A két kötet 525 iratot tartalmaz. Közli az irat címét, tartalmát egy mondatban, majd az eredeti fejlé-
cet; a magyarázatokat a lapalji jegyzetekben találhat-
juk. Az egyes dokumentumok időrendben következnek. A
könyv első iratai tartalmazzák az 1940. március 17-i
brenneri találkozó megbeszéléseit Hitler és Mussolini
között, a náci vezér itt előadja a nyugati hadszínté-
ren küszöbön álló offenzívájának terveit, míg a máso-
dik kötet a Franciaországgal 1940. június 22-én kötött
Compiègne-i fegyverszüneti szerződéssel fejeződik be.
Beszámol a dokumentumgyűjtemény a skandináviai, majd a
nyugat-európai katonai eseményekről, nyilvánvalóvá te-
szí az iratokon keresztül, hogy a katonai események
dominálnak a politikában, határozzák meg a diplomaták
feladatait és cselekedeteit. Dokumentumokat találunk a
skandináviai hadműveleteket, valamint a Belgium és Hol-
landia elleni támadást megelőző diplomáciai és politi-
kai előkészítés utolsó fázisairól, Franciaország, Bel-
gium, Hollandia, Luxemburg, Dánia és Norvégia leroha-
násáról. Alaposan foglalkozik a könyv a német és az
olasz politika koordinációjával, közli Hitler és Mus-
solini levélváltásait, amely ebben az időben nagyon
élénk volt, közli az összes meglévő leveleket, mellőz-
ve azokat, amelyek lényegtelen dolgokra vonatkoznak.
Színes képet nyújt az iratgyűjtemény ily módon Hitler
és Mussolini személyes tulajdonságairól, arról az öm-
lengő stílusról, ahogyan egymással leveleznek. A törté-
nelem azóta megállapította, hogy a levelek tulzott
érzelmessége csak arra szolgált, hogy leplezze a való-
ságot. A dokumentumokból kitűnik, hogy a Szovjetunió
részéről a keleti front felépítése éppenny, mint a
Németországgal és az Olaszországgal való viszony rend-
kívül komoly nehézségekkel volt terhes, de a Szovjet-
unió számára, a német expanzív politikát látva, pa-
rancsoló szükségességet jelentett. A szovjet-német vi-
szonnyal 71 irat foglalkozik, míg az egyoldaluan való-

gatott hasonló amerikai kiadvány csupán 26 dokumentumot tartalmaz; az anyag ilyen teljességre törekvő publikálása helyes színben tünteti fel a Szovjetunió politikáját, hangsúlyozza a szovjet cselekedetek szükségességét. Látjuk továbbá a dokumentumokból, hogy a németek Délkelet-Európában iparkodnak fenntartani a statusquot, hogy megtartsák hatalmi helyzetüket ezen a területen. Különösen nehéz volt számukra - mint ez az iratokból kitűnik - Magyarországot és Romániát egyszerre sakkban tartani és a saját maguk politikai vonalához láncolni.

A német-szovjet megneemtámadási egyezményt követően elhidegült német-spanyol viszony később érezhetően megjavult. A könyv sok iratot tartalmaz a japán-német viszonyt illetően is. Kiderül, hogy ebben a tekintetben gazdasági kérdések merültek fel, valamint viták Indokínára és Holland-Indiára vonatkozólag. Továbbá törekedtek a németek az iratok tanúsága szerint arra is, hogy Latin-Amerikát olyan távol tartásák az Egyesült Államoktól, amennyire csak lehetséges. Részletesen foglalkozik a gyűjtemény azokkal a törekvésekkel, amelyekkel Németország befolyásolni igyekezett az Egyesült Államok közvéleményét és az elnökválasztást.

Meg kell állapítani, hogy a dokumentumgyűjtemény rendkívül tartalmas, de nem tarthat számot a teljességre, hiszen minden objektivitásra való törekvése mellett sem nélkülözi az egyoldalúság elemeit.

A sorozat korábbi kötetei az 1937-es évtől kezdődnek. Az első kötet címe: "Neurathtól Ribbentroppig" /1937 szeptember - 1938 szeptember/; a második köteté "Németország és Csehszlovákia" /1937-38/, felöleli a német külpolitikának Csehszlovákia felosztására irányuló törekvéseit; a harmadik a spanyol polgárháború történetével foglalkozik: "Németország és a spanyol polgárháború" /1936-39/; a negyedik "München után" címmel az 1938 októberétől 1939 márciusáig terjedő időt foglalja össze; az ötödik kötet első könyve a lengyel kérdést és az európai kishatalmakkal szemben tanúsított német politikát tárgyalja: "Németország és Lengyelország" - "Európa kisebb hatalmai" címmel /1937 júniusától 1939 márciusáig/; az ötödik kötet második könyve foglalkozik a közeli keleti eseményekkel 1937. június 1-től 1939. április 18-ig, a latin-amerikai államokkal 1937. november 30-ától 1939. március 10-éig és a zsidókérdéssel 1938. július 8-ától 1939. március 8-áig. A hatodik és a hetedik kötet hozzánk még nem érkezett meg. A nyolcadik kötet már a háborús éveket

tárgyalja, első könyve 1939. szeptember 4-étől 1939. december 30-ig tartalmaz dokumentumokat, a második könyv 1940. január 2-ától március 18-ig üleli fel az eseményeket.

Szikossy Ferenc

William L. Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich.
Secker and Wartburg, London, 1961, 1245 p.

/A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása/

Az amerikai szerző több éven át és több alkalommal élt, dolgozott Európában és Németországban, mint tudósító. Így igen sok fontos és döntő eseménynek volt tanúja. Liberális történetfelfogású munkája diplomácia-történeti eszközökkel dolgozza fel a III. Birodalom, Hitler, és a nemzeti szocializmus történetét. A munka nagy mennyiségű külügyi iratanyagra támaszkodik, de felhasználja a szereplő személyek nagy részének emlékiratait is, főleg Halder, Goebbels, Jodl, Rommel, Schmidt és másokét.

A munka kezdő fejezetei Hitler családjáról rajzolnak képet, majd végig kísérik fiatal korát. Közben a szerző bemutatja a Weimar-i köztársaságot, melyben Hitler és pályája elindult. E kezdeti időszakot ábrázolva elemzi Hitler programját és ennek kapcsán rámutat a német nemzeti szocializmus eszmei gyökereire. Ezeket a nacionalizmusban, a német mitológiában és a porosz katonai szellemben látja a szerző. Ez utóbbival foglalkozva kimutatja, hogy a német fejlődés, mely döntően e hagyományokon alapul, 1871 és 1945 között mennyire egyenes vonalú és logikus volt.

A fejlődés 1925 és 1931 közötti szakaszát a szerző az események és a párt taktikájának bemutatásával párhuzamosan ábrázolja. A párt taktikájáról szólva hangsúlyozza, hogy abban a döntő elem a fegyveres felkelés elmellőzése és a harc parlamenti eszközökkel történő megvívása volt. E fejezetek világosan mutatják azt a kettősséget, amelyhez a propagandának alkalmazkodnia kellett, miután a nagyipar és a néptömegek megnyeréséről együttesen volt szó. A hatalomért folyó harc, háttérben a nagyipar támogató kezével, végül is eredményt hozott. 1933. június 30-án a

Weimar-i köztársaság megszűnt és megszületett a III. Birodalom. A munka logikus következményként mutatja be a meginduló kommunistaüldözést, mely a nagyipar felé tett szükségsszerű gesztus volt. E mögött azonban, mint a szerző rámutat, egyéb is meghúzódott, nevezetesen az egypártrendszer és Hitler személyi diktatúrájának előkészítése. Shirer rámutat arra a fontos tényre, hogy a hatalom átvétel után a III. Birodalom komoly külpolitikai nehézségekkel küzdött. Az elszigetelődés egyre érezhetőbbé vált. E nehézségek részletes és tényszerű bemutatása mellett a belső helyzet Hitlerre nézve kritikus rajzát kapjuk.

Az ugynevezett "második forradalom" kísértő réme egyre élesedett és csak az SA-val való leszámolás után tűnt el.

Németország ekkori életét a szerző nagyrészt személyes élményei alapján vázolja fel. Az ezzel foglalkozó fejezetben a hadsereg, az egyház, a nevelésügy, a politikai és társadalmi élet fejlődését és sajátosságait rajzolja meg, kiemelve azt a tényt, hogy a nemzeti szocializmus mennyire gyorsan hódított tért még ismert és nagynevű személyek körében is, akik közül pl. Gerhard Hauptmann-t emeli ki a szerző. Az 1934-37. közötti időszak munkájáról, melyben a döntő a háború titkos előkészítése volt, a szerző igen nagy és részletekbe menő iratanyagot mutat be. Ezen előkészületek idejére esett Hitler első nagy teherpróbája, a Rajna-vidék megszállása. A szerző igen részletesen és árnyaltan mutatja ki a nyugati hatalmak által elkövetett súlyos politikai hibákat. Hangsúlyozza, hogy Hitlert könnyen eltávolíthatták volna, miután a német hadsereg, felkészületlensége miatt, kénytelen lett volna a legcsekélyebb ellenállásra visszavonulni és ezt a visszavonulást, politikai szemszögből nézve, Hitler nem élte volna túl. Ehelyett azonban tekintélye megerősödött, népszerűsége pedig megnövekedett. Ez időszakra a szerző részletesen kimutatja más nyugati szerzőkkel ellentétben, hogy a különféle haditervek és politikai elképzelések már ebben az időben készen voltak. A nem-sokára bekövetkezett Anschluss eseményeinek ismertetése nagyrészt a szerző személyes élményanyagán alapul. E fejezetben részletesen elemzi a hitlerista módszereket és bemutatja Ausztira aláadásának történetét.

Nagyjából erre az időszakra esik a Hitler ellenes ellenzék kialakulásának megindulása, mely a munkában jelentős helyet kapott. Az ellenzék a munka szerint a vezérkarban fejlődött ki, oka a szerző szerint az

volt, hogy a tábornokok mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy Hitler Németországot háboruba sodorja, miután nem osztották nézeteit a hadsereg felkészültségére vonatkozólag. Kitér a munka e katonai csoportok polgári összeköttetéseire is. Ezek közül elsősorban a konzervatív demokráciákból álló Mittwoch Gesellschaft néven szereplő csoportot emeli ki. Az események hátterül a nyugati hatalmak tehetetlen és határozatlan politikáját vázolja fel, melynek Münchent logikus folyamánnyaként látja.

Lengyelország és a Balti Államok kérdésének tárgyalásakor a szerző igen részletesen mutatja be és elemzi a német-szovjet kapcsolatokat. Rámutat, hogy sem Németország, sem a Szovjetunió nem kereshetett és találhatott érdekelletéit ellenére sem más szövetségést. E kérdés tárgyalásának kapcsán rámutat arra is, hogy a szerződés megkötése a német stratégiai elképzeléseknek egyik alapja volt. Világosan kimutatja, hogy a kétfrontos háború minden áron való elkerülése volt az a vezérelv, amely Hitleréket e kérdésben vezette. Ez a törekvés különben az akkori német külpolitika legjellemzőbb irányvonala volt.

A lengyelországi hadjáratmal kapcsolatban kirobant második világháború harctéri eseményeinek ismertetését a szerző szakaszokra és hadszinterekre bontva tárgyalja, és mindenkor nagy gondot fordít a diplomáciai háttér ismertetésére. De figyelemmel kíséri munkájában azt a fonalat is, melyre a Hitler ellenes ellenzék tevékenységét fűzte fel. Ennek a tevékenységnek az ismertetése a Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium, majd Franciaország őszeomlásának egész rajzán végigvonul. Helyet kap a fejezetekben Hitler meg-megújuló békekísérleteinek tárgyalása is. Ezeknek, mint a szerző rámutat, fő célja az lett volna, hogy Angliát külön békére bírja. Ez azonban, mint kimutatja, feltételei miatt egy esetben sem talált visszhangra.

A keleti front eseményeit tárgyaló fejezetek leírásai főleg a vezénylő tábornokok naplójegyzetein és jelentésein alapulnak. E leírásokból, valamint a szerző ismertetéséből főleg az időjárási viszonyok mostohaasága, valamint a csapatoknak a téli hadjárat szempontjából hiányos felszerelése bontakozik ki.

A szerző külön fejezetben foglalkozik a német-japán viszonytal. Rámutat, hogy Hitlert japán szövetségese révén érte a legkellemetlenebb csapás, az ugyanis, hogy haldállapotba került Amerikával. Shirer et-

től kezdve részletesen mutatja be a Birodalomban és a hadseregben megindult lassu, de egyre határozottabb körvonalakkal kibontakozó bomlási folyamatot. Rámutat, hogy a nagy szovjet offenzíva, majd az itáliai harcok, valamint az afrikai hadszíntér eseményei gyakorlatilag megpecsételték a III. Birodalom sorsát. A hadihelyzet elemzéséből és bemutatásából az a benyomás alakul ki, hogy a szerző a katonai cselekmények súlypontját a nyugati hadszíntéren látja.

Helyet kap a munkában, a hadiesemények leírását megszakítva, a németek által megteremtett új európai rend ismertetése is. Ezen az ismertetésen belül főleg a lengyel és cseh területen fogantatosított terrorintézkedésekről kapunk képet.

A hadi és politikai helyzet további súlyosodása a szerző figyelmét ismét a Hitler ellenes csoportokra irányítja. A munka egyik legérdekesebb része a Stauffenberg merénylet leírása és a tervezett felkelés ki-robbanás előtti összeomlásának rajza. A rákövetkező megtorlásokkal kapcsolatban viszont a szerző rámutat arra, hogy a kritikus hadi helyzetben mit jelentett a legjelentősebb tábornokok kivégeztetése, illetőleg leváltása. Ebben az időszakban a III. Birodalom helyzete már teljesen reménytelenné vált, s Hitler maga is csak azért erőltette a harc folytatását, mert időt akart nyerni, miután abban reménykedett, hogy az ellene harcoló szövetségi rendszer széjjel fog hullani.

Könyvének záró részében a szerző a Birodalom és a hadsereg összeomlását mutatta be. Ebbe a képbe illeszti Hitler végső napjainak bemutatását is.

Az átfogó és igen részletes munka áttekintését név és tárgymutató könnyíti meg. Irodalomjegyzéke és jegyzetanyaga pedig igen hasznosan egészíti ki a munkát.

Hatos Géza

/A Gestapo története/

Delarue könyve hat főrészből áll. Az első rész a Gestapo létrejöttének körülményeit tárgyalja és egyben az 1933-34-es évek német politikai történetét. Hitler hatalomrajutásának vázlatos ismertetése szolgál háttérül ahhoz, hogy bemutassa Göring szerepét a porosz rendőrség élén még a hatalom átvétele előtt, kapcsolatait Rudolph Diels-szel, a porosz rendőrség politikai osztályának vezetőjével, aki 1932 nyarán felajánlotta szolgálatait Göringen keresztül a náci pártnak. Foglalkozik a "barna terror"-ral, majd a kivételes állapot és a "Gleichschaltung" végrehajtásában a porosz rendőrség politikai osztálya, az 1933. ápr. 26-i dekretummal létrehozott Gestapo szerepével. Ismerteti Göring pályafutását, a politikai rendőrséghez való kapcsolatait, sőt igyekszik bemutatni Göring habitusát is - akárcsak a többi náci-Gestapo vezér esetében - rendkívül karakterisztikus eszközökkel, szellemesen, nem egyszer a "cseppben a tenger" epizódyszerű megelevenítése révén. Ugyancsak az első részben található az SA-SS Gestapo kezdeti rivalizálásának rajza is, ami egyúttal, a náci párton belüli frakciók és áramlatok problémáját, továbbá a Dimitrov pert és ezzel kapcsolatban a Gestapo és a bírói testület közötti nézeteltéréseket is érinti.

A második rész a Gestapo hatalmi pozíciójának megerősödését, módszereinek "tökéletesítését" tárgyalja az 1934/36-os esztendőkből. Himmler megjelenése a Gestapo élén a weimari köztársaság rendőri szervezetének gleichschoaltolását és centralizációját eredményezte, majd röviddel ezután került Heydrich az SD élére, gyakorlatilag Himmler helyetteseként és egyben riválisaként. A könyv ismerteti a Gestapo vezérek életrajzát, plasztikus képet ad eltorzult egyéniségükről, egymáshoz való viszonyukról. Himmler, az SS vezére, a rendőrség élére kerülve ezt a szervezetet lényegében a politikai rendőrség karhatalmi fegyveres rohamcsapataként szervezi meg oly módon, hogy az mint a náci rendszer "lovagrendje", a rendszer vezérkarává nevelődjék. Ismerteti az SS szervezetét, a Gestapóhoz való viszonyát; az állam, a Gestapo és a párt kapcsolatát. Tárgyalja a Gestapo szerepét a Roehm-féle szárny felszámolásában. Helyesen állapítja meg, hogy a hadsereg támogatta Himmlert és Göringet a Roehm elleni akcióban

és a "Hosszu kések éjszakája" nagyszerű alkalom volt Himmlernek, hogy leszámoljon politikai ellenfelével és riválisával, Roehmmel, ugyanakkor megszilárdítva a német monopolizáló bizalmát Hitler iránt. Az SA likvidálása biztosította a párton belül az SS és ezen túl a Gestapo vezető szerepét, kezdetét vette a Gestapo szervezetének kiszélesítése, behatolása az állami élet minden területére és külpolitikai tevékenysége is.

A harmadik rész a Gestapo 1936-39 közötti tevékenységét tárgyalja, tehát a háboru előkészítésében való szerepét. Első akcióját a vezérkar és a hadsereg vezetői elleni támadás jelentette. Megvilágítja a szerző Blomberg és Fritsch félretételének körülményeit, ennek kapcsán bepillantást enged a Gestapo módszereibe, ami a tragikumnak és a groteszknak ebben az esetben sajátos keveréke. A következő lépés a háboru előkészítésében az ötödik hadoszlop megszervezése volt, ezt is a Gestapo végezte - amint erről a könyv tanusodik. Külön alfejezet foglalkozik a háboru közvetlen kirobbantását szolgáló Naujoeks vezette provokációval.

A negyedik rész az 1940-es év történetének a Gestapoval összefüggő vonatkozásait tárgyalja, a lengyelországi, franciaországi "berendezkedés" kezdetét, a kettő közötti különbséget /tehát, hogy Franciaországban kezdetben a Gestapo még csak "illegálisan" tevékenykedett/, de már megjelent Knochén csoportja, amely a Gestapo szokott módszerével előkészítette a későbbi "hatalomátvételt" a hadsereg és a külügy szerveivel szemben.

Az ötödik rész a Gestapo teljhatalmának "virágkorát", az 1940-44 közötti időszakot tárgyalja. Részletesen ismerteti a franciaországi belső harcokat a Gestapo, a külügyi-állami vonal és a hadsereg között, továbbá a Vichy-kormány rendőrségével való kapcsolatot, így függelékében közli - először publikálva - a Gestapo és a Vichy-rendőrség között létrejött egyezmény szövegét. Ismerteti a keleti területeken végrehajtott rémtetteket, a Gestapo irányító tevékenységét, a koncentrációs táborok szervezését stb.

A hatodik rész középpontjában a vezérkar és a Gestapo harcának története áll, amely a Hitler elleni merényletben érte el csúcspontját és a Gestapo győzelmével végződött; nemcsak Németország, hanem a megszállott országok területén is. Az utolsó fejezet, amely "A farkasok felfalják egymást" címet viseli, a Gestapo vezéreinek egymás elleni intrikáit és sakkhúzásait és az utolsó hetek történetét ismerteti.

Delarue könyve nem tudományos igénnyel készült történeti munka, inkább a népszerű ismeretterjesztés színvonalán áll, de a témát illetően szakember keze nyomát viseli magán. Gazdag anyagot tárgyal, ilyen összefüggésben uttörő jellegű, s bár jegyzetapparátusa nincs, a szerző eredeti dokumentumokat is felhasznált, különösen a francia rendőrség és a Gestapo kapcsolatát illetően, egyébként sokat merített a háborús bűnösök perének anyagából.

Márkus László

F. Bonte: Le dossier Heusinger
Ed. Sociales, Paris, 1962. 155 p.

/A Heusinger-dosszié/

A könyv megírására az adott indokot, hogy 1961. december 12-én Moszkvában a külügyminisztériumban egy jegyzéket adtak át az amerikaiaknak. A jegyzékben a Szovjetunió azt kérte, hogy Heusinger nyugatnémet tábornokot adják ki a szovjet hatóságoknak, hogy bíróság elé lehessen állítani a második világháború alatt elkövetett cselekedeteiért. A szovjet jegyzék mellé csatolt iratok felvetik Speidel és Heusinger történelmi felelősségét nemcsak a második világháború alatt, hanem azóta elkövetett cselekedeteik alapján, hiszen át vannak itatva a reváns vágyával, s közben vezetik nemcsak a Bundeswehrt, hanem a francia katonákat is, és beleszólásuk van az egész világot átszövő amerikai katonai rendszer működésébe. A könyv szerzője kétségtelennek tartja, hogy a német zászlók alatt felsorakozó jelenlegi 350 000-es létszámú nyugatnémet Bundeswehr erősebb, mint a francia hadsereg, habár annak 1 200 000 katonája van. Ez a kis létszámú német hadsereg ugyanis nem jelenti egyben azt a német erőt, amellyel a Föld békéje ellen fordulhatnak. Felsorolja a mű a német hadsereg eddigi gyors felduzzasztásait 1804-ben, 1914-ben és 1938-ban. A francia uralkodó osztály is felelős volt mindig ezekért a felduzzasztásokért és a könyv felveti a felelősség kérdését a jelenlegi francia-német viszonytal kapcsolatban is.

Heusinger 1897. augusztus 14-én született Holzmindenben. Az első világháborúban már mint hadnagy

szolgál a francia fronton, részt vesz a verduni és a somme-i csatákban, majd megsebesül és Arrasnál angol fogságba kerül. 1919-ben szabadul. Gyors katonai karriert fut be. Heusinger szerepét az 1944. július 20-i Hitler ellenes összeesküvésben a könyv szerzője úgy látja, hogy azért maradhatott életben, mert az összeesküvés egyik árulója volt. A világháború alatti cselekedeteit és bűnösségét igazoló iratok a német birodalom hivatalos okmányaiából vannak összeállítva. Egyik vezetője volt annak a csoportnak, amely előkészítette és megtervezte a német világalpolmi törekvéseket. A továbbiakban a könyv beszámol arról, hogy Heusinger részt vett Nagy-Britannia, Dél-Franciaország, Svájc, Jugoszlávia, Görögország és a Szovjetunió ellen kidolgozott tervek elkészítésében. Ugyancsak részt vett az Ausztria, Csehszlovákia, Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium, Svédország, Finnország, Afrika, Törökország, Szíria, Irán, Afganisztán és India lerohanására irányuló tervek előkészítésében. 1940. július 26-án Heusingert bízták meg a Seelöwe terv kidolgozásával: a cél Anglia leigázása. Szeptemberre Heusinger el is készült a tervvel, részletesen előírva a partraszállásban résztvevő hadseregcsoportok, hadosztályok és ezredek feladatait, valamint a különböző fegyvernemek szerepét. Pontosán meghatározta a behajózás és a partraszállás helyét is, az utóbbinak Folkestone és Norththing között kellett volna megtörténnie. A gyűjtemény 4. sz. dokumentuma közli a németek tervezett felhívását az angol néphez a partraszállás alkalmából.

Bonte ismerteti az Attila tervet is, Dél-Franciaország ellen. Az angolok elleni háború színhelye a sikertelen angliai csata után Afrikába helyeződött át, így fontos lett a németek számára Dél-Franciaország megszállása is, valamint a kulcsfontosságú Toulon, Marseille és Narbonne birtoklása. Amikor a németek megszállják Dél-Franciaországot, akkor lényegében csak a néhány évvel korábban elkészített Heusinger féle tervet hajtják végre. A Tannenbaum terv Svájc ellen, a Maritza terv Jugoszlávia ellen irányult. Svájc ellen a németek egy olasz-német együttes támadást terveztek, az A, B, C, D és E csoportok három irányból indították volna meg a támadást. Zürichnek, Genfnek és Bernnek már az első napokban el kellett volna esniük. Mind a két terv Heusinger műve.

A könyv a továbbiakban leírja a Barbarossa-terv előkészítését. 1940 augusztusában Hitler tájékoztatta Heusingert arról a szándékáról, hogy a Szovjetuniót meg

akarja támadni, s meghívta Heusingert az orosz helyzet megbeszélésére, s hogy a legsürgősebben közölje vele javaslatait. Heusinger részt is vett a Barbarossa-terv előkészítő konferenciáján, nagy része volt a terv előkészítésében, az ő feladata volt azt mind nagy vonalakban, mint részleteiben kidolgozni. Ezenkívül Heusinger felelős egész Európában a partizánok tömeges kivégzéséért. Hogy milyen tömegmértetű mészárlásról van szó, azt jól érzékelteti az iratok között szereplő egyik adat, amely szerint 1943 januárjáig majdnem száz-ezer partizánt végeztek ki.

Bonte végül megállapítja a mai francia kormányzat felelősségét, amely magatartásával lovat ad a német militarizmus alá, s felveti a kérdést, ki a felelős ezért, hogy Heusinger büntetlenül maradt.

Igazságot a mártíroknak, a népeknek és büntetést Heusingernek - követeli Bonte a mű végén.

Szikossy Ferenc

Eu. Weber: Action Française: Royalism and Reaction in Twentieth-Century France. Oxford University Press, London, 1963, 594 p.

/Action Française: Királypártiság és reakció a huszadik századi Franciaországban/

A Dreyfus-ellenes kampány és a Pétain-i Vichy között a kontinuitást a legerőteljesebben Charles Maurras Action Française-e képviselte. A szerző igen gondos analíziseket és bő dokumentációt nyújt részletes, alapos művében. Különös figyelemmel kíséri végig azt a folyamatot, amely tükrözte Maurras 1939-es Hitler-ellenes meggyőződésének átváltását 1941-es Pétain mellett történő állásfoglalásáig s amelyet megkönnyített számára a szovjet- finn háború. Az Action Française-re és a köré tömörült intellektuellékre jellemzőek Maurras tanítványának, Th. Maulnier-nek szavai: a cselekvés helyét a cselekvés romantikája foglalta el. Számos értelmiségi lett játékszere nagyobb politikai erőknél és hazadrőröknél, mivel hagyta magát saját illúziói által félrevezettetni.

H.H.F.

Ch.Pineau: La simple Vérité, 1940-45. Julliard, Paris,
1960. 632 p.

/Az egyszerű igazság/

Pineau alkalmas személy megírni azt, ami 1940-től a felszabadulásig Franciaországban lezajlott. Végigélte az egész történelmi drámát, mint a "Phalanx" ellenállási szervezet hálózatának vezetője és a Libération-Nord című illegális hetilap szerkesztője. De Gaulle mellett működött, majd különböző börtönök után Buchenwaldban másfél évet töltött. Tekintve, hogy Pineau saját tapasztalatairól számol be, lehetővé válik számára olyan részletek közlése, amelyeket eddig senki sem tárt fel, és teheti mindezt kifogástalan pontossággal. Megdöbbentő, ahogy leírja a buchenwaldi és más koncentrációs táborokban a deportáltak helyzetét. A könyv objektivitásáról tanuskodik, ahogy a kibírhatatlan nyomás alatt az ellenállók emberi gyengeségei is megnyilvánulnak. Nem tisztán történelemkönyv áll előttünk, amikor az ellenállási mozgalom és a deportáltak helyzetéről és hangulatáról ad világos és színes képet, azt számos irodalmi részlettel, párbeszédekkel élénkíti. Valósággal megtestesül előttünk az, amit átélt.

A könyv két részre oszlik, először 1942-től az ellenállási mozgalmat írja le, visszapillantva az 1940-41-es évek ellenállási cselekményeire, előadja londoni útját, többszöri illegális hazatérését Franciaországba, majd Montpellier-ben történt letartóztatását. Kiszabadulása után újra Londonba utazik, tárgyalásokat folytat és visszatér Franciaországba.

A könyv második részében, amelynek címe "Buchenwald", a tábor életét rajzolja meg. Elmondja, hogyan szállították oda, az átszenvedett embertelenségeket, a deportáltak összefogását, szolidaritását, a szovjet sikerek és az angol-amerikai partraszállás által keltett lelkesedést, örömet. Végül beszámol a szerző arról, hogyan szabadult fel a buchenwaldi tábor és hogyan tértek vissza a deportáltak az életbe.

Szikossy Ferenc

/Emlékirat a háborúról. A szabadulás/

A könyvből 295 oldal az eseményekről szól, 358 pedig iratokat közöl. Térképet is közlétesz Franciaország felszabadításáról és az 1. francia hadsereg 1944-45-ös tevékenységéről. Részletesen tárgyalja a szövetségesek délfranciaországi partraszállása után bekövetkezett hadműveleteket és politikai eseményeket. A háboru óriási pusztítást végzett Franciaországban: 12 000 vasuti mozdonyból 2800 marad, 3000 hidat robbantottak fel a németek, a kikötők teljesen megsemmisültek az angol és amerikai légitámadások csapásai alatt. Szeptemberben De Gaulle végiglátogatja a felszabadított területeket, utolsó állomása Orléans. Két napot tölt az 1. hadseregnél, mindenütt tárgyal a partizánok vezetőivel. Párizsba is ellátogat. A katonai vezetők mindenütt siettetik a harcot, mert a németek lázasan dolgoznak több új fegyverfajta elkészítésén, ilyenek a léglökéses hadirepülőgépek, a V2, az új tankfajták, sőt még az atombomba létrehozatalán is fáradoznak, Hitler fel akarja éleszteni a német hadseregben a győzelembe vetett hitet. Nyomon követi De Gaulle az általa kedvelt 2. páncélos hadosztály harci cselekményeit. Fájlatja, hogy míg Angliát, Kínát, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót emlegetik, mint azt a négy nagy népet, amely a háboruban vérét ontotta a világ békéjéért, Franciaországot a kisebb hatalmak közé sorolják.

Leírja 1944 novemberi útját a Szovjetunióba. /Ezt a részletet e számunkban eredeti szövegében közöljük/. A megbeszélések középpontjában a német határok kialakulásának kérdése állott. 1945. február 12-én, amikor Németország feltétel nélküli megadását és megszállását irták elő a szövetségesek, sikerült Franciaországnak újból bekerülnie a legnagyobb hatalmak sorába, mert Franciaországot is meghívták egy németországi zóna megszállására.

Könyvének következő részében De Gaulle egy fejtegetése során világosan vázolja, hogy a világ választott előtt áll és hogy maga is elismeri: az egyik út a munkásosztály és a marxizmus útja. Ezt követően visszatér a katonai események és a belpolitikai fejlemények taglalására, elmondja Pétain marsall letartóztatását.

Részletesen leírja az utolsó német offenzívát és a szövetségesek védekezését. Az offenzívát Rundstedt indította meg Echternach és Malmédy között 24 /köztük 10 páncélos/ hadosztállal. Kisértetiesen ismétlődött meg az 1940-es katonai helyzet, december 25-én a németek elérik a Meuse-t és Dinant-t, valamint a Namur-Liège vonalat. Ekkor indult meg a Szovjet Hadsereg téli offenzívája. De Gaulle megállapítja, hogy Németországnak ezzel a támadással sikerült több hónapra feltartóztatnia a szövetségesek offenzíváját, pedig a szövetséges haderők 80 hadosztállal és 12 000 repülőgéppel rendelkeztek a nyugati fronton. Szól végül a könyv a franciák katonai eredményeiről és Württemberg elfoglalásáról.

Jellemző a náciknak a valóság iránti érzéketlenségére, hogy Himmler a Szovjet Hadsereg diadalmas előretörése közepette üzenetet küldött De Gaulle-nak: álljon Németország mellé, a francia nép egy emberként fogja ebben támogatni és együttesen legyőzhetik a világot.

A könyv befejező részében vázolja a bel- és külpolitikai helyzetet, végül ismerteti, hogyan vonult vissza De Gaulle a közélettől.

Szikossy Ferenc

A. F. Brooke: L'espoir change de camp. Plon, Paris, 1959. 569 p.

/A reménység táborát cserél/

A könyv két nagy részre oszlik, az elsőnek a címe: "Amikor az ég leszakad", a másodiké: "Kezünkbe vesszük a kezdeményezést". Az első rész Franciaország védelméről és lerohanásáról szól, a második pedig az angol hadsereg ujjaszervezéséről és a déli fronton elért eredményeiről.

Az angol hadsereg Franciaországba való szállításának nehéz körülményeivel kezdi Brooke az események leírását, amikor a német légierők és tengeralattjárók támadásai közepette szinte emberveszteség nélkül jutott el az angol expedíciós hadsereg Franciaországba. Megállapítja a szerző, hogy Anglia nem volt jobban

felkészülve a háborúra, mint husz évvel korábban. Az első világháború sikerei az angolokat és a franciákat egyformán elbizakodottá tették; hozzá kell fűznünk, nem is nagyon vártak Németország felől támadást, hiszen az imperialisták más szerepet szántak Németországnak. A továbbiakban a könyv beszámol a német és a francia stratégiáról és kiemeli a Blitzkrieg módszerének fölényét a nem gépesített erőkkel folytatott hadműveletek felett. A "furcsa háború" eseményeire is kitér, hogyan nézték ölvetett kezekkel a francia-angol csapatok Lengyelország lerohanását. Kifejti az első fejezet, hogy Franciaország lerohanása után hogyan vált Anglia védelem nélküli szigetté, majd a dünkircheni eseményeket követi nyomon, szinte napról-napra közli a visszavonulás katonai eseményeit, a katonák hangulatát, s hogy milyen pánik tört ki mindig a német repülőgépek megjelenésére. Az evakuációról is részletesen szól. Itt kell megemlítenünk, hogy a szerző szinte döntő jelentőséget tulajdonít a háború menetében saját működésének, erre mutat a következő fejezet címe: "Brooke menti a hadsereget".

A következő fejezet Franciaország elestéről szól, vázolja a harci eseményeket, de itt is főleg az angol erők mozgásán keresztül mutatja be a történeteket. Volt olyan nap - írja Brooke - amikor az 51. angol hadosztály 23 tisztet és 50 közkatonát vesztett anélkül, hogy egy talpalatnyi helyet is feladott volna, viszont a juliusi napokban az angol hadsereg nehéz helyzetéről beszél, mindenünnen támadják az angolokat. Afrikában az olaszok 500 repülőgéppel bombáznak, és támadják Máltát is, ami annyival könnyebben megy, mert ez csak 100 kilométerre van Sziciliától, de 1600 kilométerre a legközelebbi angol haditengerészeti támaszponttól. Gibraltárt a frankóista spanyolok lövik. Beszámol a könyv arról, hogy a franciaországi vereség után az a hangulat terjedt el, hogy Angliának három hét alatt vége lesz. Az "Erőd" című fejezetben leírja, hogy Anglia az amerikaiakhoz fordult segítségért a németek ellen, hiszen a háborúak ebben a rövid szakaszában csak Anglia harcol a németek ellen. Az első világháború után elraktározott amerikai fegyverekből kérnek, hogy az angol hadsereget fel tudják szerelni. Anglia okulva a franciaországi eseményeken intézkedik, nehogy invázió esetén a menekülők tömegei tegyék lehetetlenné az utakon a katonai erők felvonulását.

A németek nagy erőkkel indították meg az angliai csatát, de már az első napok között is volt olyan, ami-

kor a németek 71, az angolok pedig 27 repülőgépet vesz-
tettek. Közben megkezdődik az angol szárazföldi had-
sereg ujjaszervezése, hiszen a Franciaországba küldött
700 tank közül csak 25 tért vissza. A légi háború első
18 napja alatt a németek 367 gépet veszítettek, míg az
angolok 183-at csatában és 30-at a földön. Taglalja a
könyv a német partraszállási terveket, leírja az angol
városok barbár bombázását, érezteti azt az izgatott,
tulfutott hangulatot, amellyel az angolok a németek
megjelenését várták. A partraszállás azonban egyre in-
kább eltolódott. Szeptember 14-én Hitler összehívja a
haditengerészet parancsnokait és újra elhalasztja a
partraszállás időpontját. A légiháború az angolok győ-
zelmével ér véget, az időjárás egyre viharosabb a ten-
geren és 1940. október 12-én Németországban a legna-
gyobb titokban a Seelöwe terv végrehajtását 1941 nya-
rára halasztják. Brooke is abban bízakodik szeptember
29-én, hogy az időjárás megakadályozza Hitlert a part-
raszállásban.

1941 tavaszán Hitler választ elé került, merre
folytassa rablóhadjáratait, s végleg a Szovjetunió fe-
lé fordult. Közben Anglia megkapja az amerikai segély-
szállítmányokat: 2800 repülőgépet, 1000 tankot és
13 000 teherautót. Brooke a továbbiakban az afrikai és
a távolkeleti hadszínterekre vezeti olvasóit, az angol
flotta távolkeleti szerepléséről szól, valamint az
észak-afrikai háború eseményekről. 1942. április 1-én
G. Marshall egy tervet nyújt át Rooseveltnek Észak-
Franciaország inváziójáról. Ekkor Brooke éppen Ameri-
kában van, közli is a könyvben az amerikai közéleti és
katonai személyiségekkel folytatott tárgyalásait, majd
a tuniszi harcokra tér át, végül pedig a szicíliai
partraszállás tervének előkészítéséről, végrehajtásá-
ról és az olasz fegyverletételéről tudósít.

Szikossy Ferenc

The Conference of Berlin/The Potsdam Conference/.1945.
"Foreign Relations of the United States" USGPO,
Washington, 1960, I-II.

/A potsdami konferencia/

Az 1945. július 17 és augusztus 2 között lezaj-
lott potsdami konferencia anyagát teszik közzé a szer-

kesztők, válogatásuk a State Department levéltári anyagából, számos magángyűjteményből és a Joint and Combined Chiefs of Staffs irataiból történt. A konferencia anyaga, mint az egykorú sajtóból, memoárirodalomból és részben kiadott anyagokból ismeretes, a megszállási övezetek sürgősen megoldandó kérdéseire, a békétárgyalások menetére, Németországra, a Japán elleni végső hadműveletekre, a semleges, felszabadított, valamint volt ellenséges országokkal kapcsolatos állásfoglalásra és a háborút követő időszakban a szövetségeseeknek, Angliának, a Szovjetuniónak és az Egyesült Államoknak egymáshoz való további viszonyára vonatkoznak. Joseph E. Davies angliai, valamint Harry Hopkins szovjetunióbeli, Truman elnöktől kezdeményezett küldetésének teljes anyagát és a konferencia nem hivatalos, de feljegyzésekben megörökített összejöveteleinek, megbeszéléseinek iratanyagát is magában foglalja a gyűjtemény.

H. Haraszti Éva

Prof. and Mrs. P. Ford: A Breviate of Parliamentary Papers. 1940-1954, War and Reconstruction. Oxford, Blackwell, 1961.

/Parlamenti iratok kivonatai - Háboru és ujjaépítés/

A Ford házaspár már a fentihez hasonló hasznos kivonatokat adott közre az 1900-1916-os, 1917-1939-es, 1833-1899-es /Select List of Parliamentary Papers/ időszakokra vonatkozóan, gondozásukban ismét megjelent a Hansard's Catalogue and Breviate of Parliamentary Papers, 1696-1834 és ők állították össze az angol történelem kutatói számára szinte nélkülözhetetlen rövid "Guide to Parliamentary Papers" című segédletet /1956/. Ez a legújabban megjelent "Breviate"-jük az előzőkhöz képest bővebb, terjedelmesebb tárgykörü, ugyanis a "Parliamentary Papers"-ekben közzé nem tett jelentésekről - például a munkáspártoknak a különböző iparágak helyzetéről adott, a kormányzati szerveknek az ujjaépítés ügyében benyújtott vagy az államosított iparügyi testületek jelentéseiről is kivonatokat ad.

H. Haraszti Éva

